

1914.

РІЧНИК XVII.

КНИЖКА IV

ТОМ LXV.

ЗА КВІТЕНЬ

ЗМІСТ:

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ: Відь- ма (оповідання)	3
М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: З „Кни- ги таємниць“	23
М. ГРУШЕВСЬКИЙ: На ук- раїнські теми; сіяння вітра	24
ГР. ЧУПРИНКА: Поезії	32
Л. ОРЛЕНКО: Кремінецький замок	33
ІВ. СТЕШЕНКО: М. Стариць- кий як поет	40
В. О'КОННОР-ВІЛІНСЬКА: Деякі риси в творчості М. Старицького	47
ХР. АЛЧЕВСЬКА: Весняні сни	54
М. ЖУК: Тільки встати! (опо- відання; докінченне)	55
АН. НІКОВСЬКИЙ: К. Ми- хальчук як фільольог	76
ДУБРОВА: Раба	85
Заштатний паламар	84
ПАВЛОВСЬКИЙ: Законо- проект про печать	91
НИЧИЙ: Останній день Бі- лецького	97
М. МОЧУЛЬСЬКИЙ: Христя Алчевська	112
НАТ. РОМАНОВИЧ: Манів- цями (повість; далі)	117
З. КУЗЕЛЯ: Парцеляція ве- ликої власности в Гали- чині	155
С. ЧЕРКАСЕНКО: З укра- їнського життя	167
М. ДАНЬКО: Під знаком ім- періялізму	176
Бібліографія	183
Нові книжки	192
Оголошення.	
Зміст V кн. ЛНВ.	

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

КИЇВ.

Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, Ки
Трьохсвятительська 5. Телеф. 1069.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Жертуйте на пам'ятник Шевченка в Києві

Жертви приймає контора „Літературно-Наукового Вістника“.

Київ, В. Підвальна 36 кв. 8.

Приймаєть ся передплата на 1914-й рік
на новий науковий журнал українознавства

„УКРАЇНА“

орган Українського Наукового Товариства в Києві, що виходитиме щотири місяці, книжками в 8—10 аркушів, при участі визначніших українських учених, під загальним проводом голови Товариства

проф. Михайла Грушевського,

під одвічальною редакцією О. Шрамченка.

Поруч „Записок“ і „Збірників“ своїх, де далі будуть містити ся праці більш спеціального характеру, хоче тепер Українське Наукове Товариство дати науковий журнал українознавства для ширших кругів української інтелігенції.

Програма: розвідки і звітлення з різних галузей українознавства, огляди його поступів і наукової літератури, наукова хроніка, критичні статі і бібліографія українознавства, питання української мови, хроніка Укр. Наукового Товариства.

Передплата на рік з пересилкою в Росії 4 карб., для Австрії 11 корон. Книгарням і посередникам 5 проц. від виплачених грошей.

Редакція і контора: Київ, Велика Підвальна 36, кв. 8, Бюро Українського Наукового Товариства.

Новина.

Орест Левицький.

ВОЛИНСЬКІ ОПОВІДАННЯ

з життя XVI і XVII вв.

З портретом Анни Альоїзи Острозької.

Ціна 90 коп.

Виданне Тов. прихильників української літератури, науки і штуки у Львові.
Склад в книгарні „Науков. Тов. ім Шевченка у Львові“, Ринок 10 і книгарні Л.-Н.-Вістника в Києві Фундуклеївська 12.

1224
v. 174
РІЧНИК XVII.

ТОМ LXV.

ЛІТЕРАТУРНО-

НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

КВІТЕНЬ — ЧЕРВЕНЬ — 1914.

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ.

Відьма.*)

Образок.

„Тітка“—Прохіра вскочила в хату Іона Броски—сусіда свого з таким поспіхом, якого він ніколи не сподівався від сеї поважної особи. З блідого Прохіриноного обличчя, з прудких рухів її ситого тіла—од яких великі, обвислі перса помітно тріпотали під тонкою міщанською курточкою, а чорна хустка злітала з голови на бік, особливо-ж з її голих набряклих ніг, не прикритих як звичайно панчохами, Іон доміркувався, що сталося щось незвичайне. Не встиг Іон зирнути на свою Маріщцею, зігнутою над вечерею в печі (а він завжди се робив у непевних випадках), як Прохіра скрикнула: „Валов!“ і задихана, засапана впала на лаву.

— Що таке?—в один голос обізвались хазяї.

— Валов!..—могла тільки видобути з грудей Прохіра.

— Та що з вами, „матуша“ Прохіра! — прискочила до неї Маріщца, покинувши свої горшки.

— Відьму бачила!—випустила бомбу „матуша“.

Ся звістка зробила сенсацію. Довге обличчя Іоново стало ще довшим, в чорних очах Маріщциних блиснув вогник.

— Що? Як? Коли?

Прохіра відсапувалась.

З безперестанними охами, сапаннем та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама. Вона з тисячами подробиць оповідала їм те, що вони вже добре знали од неї: описувала їм свою корову, чорну, з білими латками на спині й морді, чисту з

*) Оповідання „Відьма“, яке друкуємо в сій книжці—в річницю нашої тяжкої втрати—смерти М. Коцюбинського, перелала шановна дружина небіжчика. Належить воно до циклу бессарабських оповідань автора і написане перед кількома роками. Оповідання зовсім викінчене, але Коцюбинський, що був дуже суворий суддя для своєї творчості і завжди багато працював над обробленням своїх творів, чомусь хотів ще переглянути і трохи обробити його, і через те не давав його до друку. За місяць до смерті він взяв був його на перегляд, але хвороба не дала йому того зробити. Певно, сей останній дотик пензля такого видатного майстра, як Коцюбинський, надав би сьому оповіданню ще кілька рисок тонкої краси та в кожному разі і без того оповідання є дуже гарним і визначається всіма прикметами чарівного талану небіжчика.

Редакція.

GAE Apr 17, 1973

великим, як куфа, вимям. Вона подала докладні відомости про її годівлю, норови, скількість удою та якість молока і, захоплена пильною увагою слухачів, пустилась оповідати про родинні відносини тих панів, яким продавала молоко. І от! Від якогось часу корова схудла, не дає молока, не підпускає навіть до себе. Не помогла ні свячена вода, ні підкурування, ніщо. Коли покликали знахорку, вона шепнула одне лиш слово: відьма! Ба-ба-ба! Прохіра й сама се знала. Що вечора вона помічала, як до хлівця, де ночує корова, щось біле, немов тїнь яка, отак: шусть—і щезло в хлівку. А от нині...

Тут Прохіра замовкла, з таємничим видом обвела очима хату і зупинила їх на хазяях.

Ті горіли з нетерплячки.

Витягнене обличчя Іонове і іскорки цікавості в чорних Маріциних очах задовольнили її.

— Нині за всякою хатньою роботою опізналась я доїти корову. Вже сонце сідає, а я тільки йду з дійницею... Йду, та ще й думаю собі: хоч вечірнього молока не дала відьмі. Коли-ж се—пхнула я дійницею двері у хлівок, аж звідти... аж звідти як не вискочить біла сучка, та мені між ноги... Валов! Я так і обімліла. Відьма, се ж вона—відьма! Скіпіло моє серце. Ви ж знаєте, яке у мене серце.—Ублю кляту, або вблю або сама загину. Стиснула міцно дійницю—та за нею. Вона з двора,—я за нею. Вона по під тиним смик сюди, смик туди—я за нею. Плигнула через рівчак, у город Митрохи, я за нею. Дух з мене випірає, капці погубила, та от-от дожену. Женемо просто на ваш виноград. Добігли до тину, а вона хвіст під себе, осіла на задні ноги, тай плиг через тин... а я тоді зверху дійницею, так і поперла. Ну, тепер амінь... Глянула через тин, а її, мої сусідоньки, і слід пропав, здиміла. Тільки моя дійниця висить на куці, а коло нього стоїть ваша Параскіца...

— Наша Параскіца?—скрикнули разом хазяї.

— Еге, ваша Параскіца... волосе роскуйовджене, листе винограду в косах... витріщила на мене очи, аж мене мороз вхопив за плечи. Валов, ще й досі не одійду від жаху...

Прохіра замовкла. Вона лиш відсапувалась.

Мовчали й Іон з Маріцею. Усім стало ніяково, немов над усіма звисла якась невиповідима думка, щось таке, чого не можна назвати, бо не воно само, а лиш неясна тїнь його мигнула в сей мент.

Іон дивив ся розгубленим поглядом, на Маріциному обличчю блукав якийсь загадковий усміх.

Потому всі разом заговорили. Пригадували прикмети, з яких можна пізнати відьму, перебірали всі способи на неї, оповідали пригоди—свої й чужі,—в яких фігурували відьми та всяка нечисть, давали Прохірі ради. Маріцца розходилась. Вона зняла руки в гору і кляла ся, що будши на місці Прохіриному, знайшла б таки відьму, хоч би довелось головою наложити.

Прохіра значно заспокоїлась, говорила голосно і авторітетно, хоч часом і помітно було, що їй щось мучило, щось прохало ся на верх і невимовлене, мусіло ховати ся за прикушеним язиком. Було вже не рано. Прохіра глянула на свої голі, без панчох і капців ноги і, звертаючи на них увагу хазяїв, захапалась: їй треба ще забігти до Мітрохи, на городі якого вона загубила свої капці, та попрохати, щоб їх завтра вранці знайшли, бо вона вже не матиме часу, треба у досвіта вирушати на ярмарок до Кишенева. Броски теж збирають ся на ярмарок, вона чула, тож до побачення.

Як тільки Прохіра за двері, Маріцца стала перед Іоном і пильно видивилась на нього. Іон звонпив під поглядом жінки, якої він бояв ся.

— Ти чого на мене видивилась?

— Чого я видивилась?.. Ти піди он краще, та подивись, що твоя доня робить на винограднику!.. Отой виродок у печінках мені сидить... Аби ти тільки з хати, вже й її тїнь пропала. Бабляеть ся десь на вгороді, поміж бурянами, або товчить ся на винограднику день і ніч... Всю роботу хатню на мене скинула. А скажи їй що—то так на тебе подивить ся своїми сліпаками, що аж страх бере за плече... Той одлюдок колись струїть мене, побачиш... будеш мати комісію в хаті... З людьми й словечка не промовить, а перед батьком роспускає язика, побріхує... Мачуха така й сяка, вино пе, в корчмі гуляє.

— Та ні, вона нічого не каже на тебе...

— Знаю, знаю, покриваєш кров свою... Вже коли б вона була людина, то й поводитись би по людськи. А то люде до церкви, а вона куди? Поміж бурян, або у винограц з собаками товчить ся? Чи бачив ти її коли в церкві... Скажи: бачив? А що вона робить ночами на винограднику? Кажі мені: що вона робить там?

Іон мовчав та кліпав очима, бо не знав, що робить Параскіца на винограднику. Але те, що він не мав що одповісти жінці—розлютило його. В його полових очах мигнула немов іскорка, коли він гримнув на жінку:

— „Ла драку!..“ ¹⁾ Ти, а не я повинна знати, що робить по но-

¹⁾ До чорта.

чах дівка!.. Ти хоч не рідна мати, мачуха, а ти мусиш додивлятися за нею „о сут драку!“¹⁾

Плохий Іон так здивував Маріццу несподіваним протестом, що вона лиш розплющила свої чорні очі й кричала:

— Сади, сади чортами, бо й без тебе не заведеться чортovinня в хаті...

Забута вечеря обізвалась у печі. Гаряча Маріцпа кинулась до неї, і тут тільки Іон побачив, що не переливки. Незвісно, хто кому піддавав жару: піч Маріцці, чи вона печі: досить, що коло комина все кипіло, все сильно тріщало, ламалось і бухало полум'ям немов там на жите й смерть бились розпечені дракони.

Іон як стій кинувся із хати. Тут він набив люльку, сів на призьбу і на цілі груди дихнув холодним нічним повітрям. Місяць тільки що вилазив з-за старої чорної шопи. Волоскі горіхи, акації та жарделі кидали на двір й на хату довгі чорні тіні, переткані срібним промінням. На селі де-не-де червоно світилися вікна, а за селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники. На вулиці хтось голосно гомонів і сміяв ся.

Іонові було досадно. Він пихкав свою люльку і все думав, що жінка несправедлива до Параскіци. Звичайно мачуха. Він згадував свій город і виноградник, той лад, який завела там Параскіца власними руками... адже ні Маріцпа ні він і пальцем не приторкнулися ні до чого, все бідна дівчина сама доробила. Роботяща, тиха дівка. От тільки чудна якась... Чом вона хати не держить ся? Чого раз-у-раз ховається де-не-де од людей. Іонові враз ясно уявила ся сцена, як її описувала матуша Прохіра: біла сучка скаче в його виноградник, на неї зверху летить дійниця, потому все чорне: дійниця висить на кущі, а коло неї стоїть Параскіца, з виноградним листом у косах і чудно дивить ся на Прохіру.

Іон аж заюрзав ся по призьбі. Що вона там робить на винограднику? Чого людей полохає? Він поспішно з нетерпеливістю в рухах встав з призьби, подав ся за причілок, звідки видно було його виноградник, і приклавши долоні до уст, щоб не розгубив ся голос, гукнув:

— Параскіце ме-ей!

Те „ме-ей“ вийшло особливо гучне й соковите; полетівши по дорозі до виноградника, воно вдарило об стіну волоських горіхів, одбилось й прилетіло знов до Іона. Іон постояв ще трохи і не дочекавшись ні Параскіци, ні відповіді від неї, махнув рукою й подав ся до сїней, де вже Маріцпа поставила вечерю.

¹⁾ Сто чортів.

Іон довго не міг заснути, лежачи з Маріцею в сїнях. Він все чогось чекав, немов усе прислухував ся, його дратував смачний храп і сон Маріцци. Нарешті вже коло півночи йому почуло ся тихе ступанне босих ніг та шарканне по призьбі. То Параскіца певно облягаєть ся, вернувши з винограднику. Тоді Іон позіхнув, перехрестив рота й заснув.

Удосвіта Броски зібрались на ярмарок. Параскіца давно вже встала та поралась коло драбини. Вона очевидячки уникала мачухи. Колиж їй довелось стріти ся з нею, то вона дістала від Маріцци такий повний ненависти погляд, що аж жахнула ся та прожогом вискочила з хати. Іон кілька раз поривав ся щось сказати Параскіці, та все у нього якось не виходило. Аж на самому відході намагаючись зробити як найсуровіше обличчя, він гукнув на дочку:

— А гляди мені, сиди в хаті та не вештай ся бо-зна де по садах, бо... бо... - решту він скінчив майже за ворітьми, та дівчина того не чула.

Параскіца лишилась сама в оселі.

Вона швидко упоралась з хазяйством, поприбірала в хаті, поснідала вчорайшим мамаєм і, памятаючи батьківський наказ, лишилась в хаті. Проходячи повз маленьке, вмазане в стіну дзеркальце, Параскіца не витримала, щоб не глянути в нього, хоч знала, що oprіч горя, воно нічого не дасть їй.

Параскіца була негарна і через те, на її думку, нещасна. Її низький зріст, її стан і „жлуктон“, короткий і грубий, вічно поперепані од чорної роботи руки, а особливо обличчя — доводили її до розпуки. Скільки раз заглянула вона в своє дзеркальце, стільки раз з глибини її дівочого серця зринав ревний жаль на власну бридоту, і руки мимохіть здіймались до обличчя, та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легким повутинням заснували її твар. Та дарма! Шкура на обличчю не розгладжувалась, а лиш натерті місця червоніли, і з дзеркальця виглядало такеж саме погане обличчя, з непомірно довгим носом, кислими устами та червоними, тільки що натертими, плямами. Досада закипала на серці в Параскіци і пекучими слізми спадала з сірих, оливяних, отаких саме як ті оливяні ложки, що лежать в миснику, очей. Бунт!.. Ота сама Параскіца, тиха, покірлива, сумирна—починала бунтуватись кожним своїм фібром проти невірної долі, що так її скривдила; сціплювала зуби, зсувала брови і роспучливим рухом шарпнувши за коси, важкими хвилями кидала їх на нервово-тремтячі від плачу плечи. Ну, що їй з тих густих, соболиних брів, що зрослись до купи та високо знялись над очима, як два орлячі крила у віль-

ному розмаху? Сова, чиста сова: навіщо їй ті розкішні довгі коси, пиха й гордість дівоча, миті, чесані й плекані з таємними дівочими надіями, коли ті коси ані трохи не скрашали молодого, а проте як старе, зморщеного обличчя.

Часто, знесилена муками безпомічної роспуки, з мокрим од сліз обличчям, з розпущеними косами, німіла Параскіца десь в кутку на лаві. Потиху, непомітно, на місце ростопленого слізьми жалю, прилітали солодкі, цілючі мрії. Вона, як царівна-жаба в казці, скидала з себе бридку шкуру і з'являлась у всій пишноті молоді краси, висока, струнка, з білим як крейда чолом, а ясними мов зорі очима, щаслива, повна протилежність дійсності. В її серце, як сильна вода хвилями, било кохання і все для нього, для найкращого парубка на селі... Джок... заздрі погляди подруг... стискання рук... тихі темні ночі, повні чарів кохання, поцілунків, солодкої млости і щастя, щастя без краю...

Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись солодкими, барвистими мріями, але доволі було, щоб око її впало на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце—і всі її мрії, все щасте її щезало, мов дим. Звідти дививсь на неї бридкий вид, її образ, який.—вона певна була в тому—лишивсь там під блискучим скляним поверхом, щоб вічно нагадувати їй про її недолю, спущенність, самотність...

Дві відради вона мала в життю і обі відняла їй її шербата доля: перша відрала, то її рідна мати, така добра і кохаюча, на саму згадку про її образ, неясно вириваючий з минувшим, слюзи капали з Параскіциних очей. Вона вмерла, а її місце заступила Маріцпа. Друга радість... Ні, Параскіца не може згадати її, бо її щось пече коло серця, щось підступає до горла і душить. Ой, як важко було розбити і розвіяти дівочі мрії, так довго плекані й пещені в самотному серцю...

А нащо було їй бридкій, убогій зводити очі на нього, першого в зелі „орликева“, гарного, як молодий місяць на небі? Руда, гидка ящірка заксхала ся в сонце. Так ящірка щасливіша за неї: вона вилізе на сонечко і воно пестить її, обіймає своїми парусами. А очі її сонечка—Тодорака, ніколи з ласкою не спочинуть на ній. Всю їхню красу й тепло забрала ота... мачуха Маріцпа. З того менту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, серце стало крижинсю і хлодне, пекучо холодне, беть ся в грудях і болить і ниє і не дає супокою.

З того часу вона ще більше почула свою самотність на сьому світі, де водять ся такі гади, як її мачуха. Вона без жалю поки-

нула товариство дівчат та парубків, де була останньою, дякуючи своїй бридоті, одмовилась од музик, „клак“ та вулиць, навіть хати власної одцурала ся, де вона раз-у-раз почувала на собі мачушине око; в оці було стільки лихої втіхи, зневаги та видимої зневаги, що Параскіца терпла вся, холола і в живім почуттю власної вини, маліла до розмірів сірої пилінки.

Єдиним місцем, де вона почувала себе спокійною—був батьківський виноградник, німий свідок її мрій, мук та жалів. Вона покохала те море кучерявої зелені, під блакитним шатром з його захистками, холодком, самотністю. Вона поклала стільки сили, стільки праці в сей клаптик землі, вона власними руками виплекала оті розкішні, яро-зелені кущі з тоненькими вусиками та гронами ягід під лапатим листем. То були вірні, незрадливі приятелі, серед яких душа її спочивала од всіх кривд світа. Там їй сходив день, там стрічала й ніч її.

І от тепер її батько, якого вона любила за добрість та жалувала за кривди, які чинила йому Маріцца, наказав їй не ходити на виноградник. Чому? Параскіца не розуміла.

Вона сиділа отсе, слухняна, в хаті і нудилась без роботи. День уже звернув з полудня. Сонце нестерпуче пекло крізь віки, в хаті було тихо, лиш мухи роєм літали під стелею та докучали дівчині. Вона вийшла на подвір'є. З майдану долітали до її вуха згуки жвавої булгаряски, причепурені дівчата купками прямували вулицею на „джок“. Параскіца влізла в кошницю, яку замість кукурудзи наполовину виповняли качани, і примостилась на самому вершочку. Вона висунула голову крізь широку штору поміж діменами, і глянула на вулицю.

Саме коло кошниці проходило кілька знайомих дівчат, котрі, замість привітати ся до неї, жахнулись і показуючи на неї пальцями та з криком „вона“! „вона“! побігли далі, лепотячи спідницями та здіймаючи куряву. Параскіца нічого не зрозуміла. Вона навіть озирнула ся навкруги, думаючи, чи нема кого коло неї та гадаючи, що ту сцену викликала не вона, а хтось другий... якого вона не... бачить. Але нікого, опріч її, не було. Зацікавлена, вона висунула голову на вулицю і глянула за дівчатами. Звідти надходила баба Аніка з своїми внучатами. Параскіца зраділа. Та баба завжди виявляла до неї свою прихильність. Та на сей раз, на диво Параскіці, порівнявшись з нею, загадково якось зирнула на неї, пригорнула до себе внучат, мов захищаючи від кого, і минула її не привітавшись навіть. Параскіца нічого не тямил. Що се нині стало ся з людьми, що якісь такі незвичайні з нею?

Се так заболіло їй, чуйну на всяку образу, що вона зарила ся в качани і так в гірких думках пролежала до вечора.

Вже сонце сідало, коли Параскіца згадала, що пора варити вечерю, бо незабаром батько з мачухою повернуть з ярмарку.

Броски повертали з ярмарку зараня. Чутка про те, що матуша Прохіра виявила відьму, і що відьма та ні хто иньший, як дочка Броскова — Параскіца, розійшлась поміж усіма „магазинями“ Іоновими. На ярмарку ходило вже кілька версій вчорашньої події — Параскіца фігуровала як родима відьма — і коли одна з них дійшла до Іона, він так обурился, що полаяв ся та мало не побив ся з сусідом, який по приятельськи остеріг його перед родинним лихом. Згодом, правда, запили в корчмі, але при тім Іон такого наслухав ся про свою дочку, що в його забобонній голові разом повстали згадки про чудне, незрозуміле для нього, повожденне дочки та стурбували й налякали його.

Хто його зна! Адже ходить лихо по людях... Він ніколи не сумнівав ся в істнованню відьом на світі і тепер мороз хапав його за плечи од одної думки, що його рідна донька — відьма.

Маріцца своїми загадковими усміхами та сумним хитанням голови, з яких можна було доміркувати ся, що вона давно все знає та мовчить, ще більше непокоїла. Забобонний страх прокинувся в йому, уява, підсичена темнотою, творила й підсувала всякі страшні образи. Він конче мусить запевнити ся: чи носить Параскіца хрестик на шиї, бо відьма хреста боїть ся і не почепить його на шию. Маріцца згоджувалась з Іоном.

Як тільки Броски вступили в хату, Параскіца зробилась неспокійною та наче шукала нагоди втекти звідти. Але Іонові так пильно було заспокоїтись, що він звелїв їй лишити ся. Параскіца незвикла, щоб батько звертав на неї увагу — і лише видивилась на нього, зачудована. Ще більше здивовало її, коли вона побачила, як мачуха, приступила до печи, і крадькома, але так, що всі бачили, перехрестила горщик з мамалигою.

Іон звелїв Параскіці розщібнути сорочку на грудях. Налякана дівчина вхопилась рукою за те місце, де сорочка розщібалась, і стояла, мов скамяніла, видивившись на батька великими очима.

Іона взяла злість. Ось вона та відьма! Почула небезпеку!

— Розщібай, зараз, кажу! — гримнув він.

Параскіца затремтіла і, залякана, почала розщібуватись... Се їй ніяк не давалось, гузик заплутав ся в петельці. Руки тремтіли. Врешті, сорочка якось розщібнулась і з-під неї показалися жовтуваті перса, а між ними, на чорній мотузочці, невеличкий срібний хрестик.

Іон взяв у руку хрестик, подержав його, потер між пальцями і показав Маріцці. Та глянула од печі, похитала головою і нічого не промовила.

Іонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилось на серці, хоч разом з тим соромно перед дочкою. Та все ще стояла на одному місці розхристана, здивована й несміла.

— Закрий... Закрий перса! Та держись мені хати, не блукай по ночах!

Параскіца зашарилась вся. Сором гарячою хвилею залляв її лице. Вона затулила рукою голі перса і прожогом вискочила в сїни.

Іон ззирнув ся з жінкою. Та, з засвоєним в останні часи загадковим виглядом, здвигнула плечима. Потому, несподівано для Іона, пискливим голосом почала жаліти ся на брехні людські. Може дівчина нічого невинна, а на неї таке зводять. Правда, чудна вона, нелюдима—та вже й такого не може бути, про яке розказують люде. Глуха Маріора кляла ся й божила ся, що бачила Параскіцу на журавлі од колодязя: стояла в ночі проти місяця і все щось наче сіяла на землю. А Іордохі Карабуш жалів ся, що щось йому завязало ликом ворота і зараз після того коняки заслабли, вже нічیه діло, каже, як Параскіцине. Наслухалась вона на ярмарку, аж сорому наїла ся. А все певно брехні, поговори людські.

На скільки Іон чудовав ся, що Маріцца обороняла нелюбиму пасербицю, на стільки пригнітило його те, що люди оповідають про Параскіцу. Але той хрест, що він бачив на власні очі? Відьма хреста не носить. А може то мана була—не хрест? Іон не відав, що думати та не міг заспокоїтись.

Для Параскіци настав чудний і разом з тим важкий час. Все одмінило ся для неї, все стало загадковим, незрозумілим.

Батько очевидячки стежив за нею. Куди вона не повернула ся, скрізь вона чула на собі пильний погляд батькового ока. Маріцца рішучо перемінила ся в відносинах до неї. Вона тепер так лагідно й солодко обзивала ся до неї, особливо при батькові, хоч при тім ніколи не забувала крадькома, але так що Параскіца завжди помічала, хрестити все, за що Параскіца брала ся. Вона хрестила глечик з водою, з якого дівчина пила, хрестила піч, коли до неї приступала Параскіца, навіть курей, яким та давала їсти. Се все так бентежило Параскіцу, що вона не витримала і знов почала пропадати на винограднику.

Однак й на винограднику не могла вона знайти вже колиш-

ньої самотности. Часто, коли вона, затоплена в задуму, сиділа під кущем згорнувши руки, до вуха її долітав якийсь шеліт. Озирнувшись, вона часто стрічала ся з гарячими цікавістю очима, що дивились на неї з-за розсунутих кущів. Її вистеригали, підглядали, шептались при ній. Чого? Вона не розуміла. Вона лиш згадувала, як в останні часи всі тікали від неї, знехотя одповідали на привітання, або й зовсім не одповідали, тикали на неї пальцями, поглядаючи зкоса лихим поглядом. Що воно все має значити? Чого од неї хочать, що вона заподіяла людям лихого? Хіба вона заважає кому тим, що не гарна, що бідна, скривджена?..

Живий жаль брав дівчину за серце, рясними слізьми обливала вона не тільки лице, а й лапатий виноградний лист, що так пестливо обнімав її в улюбленій криївці на винограднику.

Врешті—стало ся. Се було так: ні Іона ні Маріцци не було вдома. Параскіца, користуючись з того, вхопила кухви на коромисло і побігла по воду до криниці. Криниця була на майдані. Як тільки діти, що грали ся на майдані, заглянули Параскіцу,—вони в оден мент розсипали ся в ріжні сторони та поховали ся за ліси, звідки визирали на Параскіцу діточі їхні оченята. Біля колодязя стрибали лиш горобці, поклювуючи щось під цямриною, і те, що вони не розбігли ся од переляку, так зворушило її, що вона видобула з кешені якісь кришки та посипала їм. Її тішило, як горобці заметушили ся, напередими видаираючи оден від одного крихти.

Поки горобці дерлись з-за округин, Параскіца набрала води, і скинула коромисло на плечі. В той мент з-за ліси щось влучило її грудкою межі-плечи. Параскіца скрикнула та озирнулась. З-за ліс посипались на неї грудки, камінці та порох.

— Шедз бінешар!—спалахнула Параскіца і посварила ся рукою.

Дітям немов тільки сього й треба було: з галасом, тюканнем та свистом вони повискакували з своїх криївок і обпали Параскіцу. Та спочатку хотіла обороняти ся, але коли її стрів град камінців та грудок, побачила, що не дасть собі ради з отарою натерників і пустилась на втьоки. Люта й налякана вона бігла, придержуючи відра, щоб вода не хлюпалась, а за нею, мов хорти за звіриною, гналась дівтора та обсипала її грудками й порохом.

— Тю-у!..—верещав довгоногий дванадцятітний Іокаш, син Прохирин, який давав нападови привід!..—Бий її, хай не одбірає молока коровам! Стригойка!..

— Стригойка! Стригойка!..—хором завершали діти і обсипали Параскіцу хмарою пилу.

— Стригойка!.. Стригойка!.. Молоко від коров відбірає... Стригойка!..

Параскіца раптом зупинилась. Те слово іскрою пройшло по її тілу. В голові блискавкою промайнув цілий ряд згадок, окремих фактів з останнього часу, не зрозумілих досі і разом освітлених одним словом: відьма!

Скажена лють вхопила дівчину за серце і вона з звірячим риком кинулась на дітей. Передня куфа спала їй на ноги та притовкла їх, а задня, згубивши рівновагу, облила її водою, але Параскіца не звернула на се уваги. Вхопивши коромисло, вона кинулась на здогінці за дітьми, що налякані тим вибухом лютої, з жахом тікали од своєї офіри з криком: „Валов! Валов! Стригойка!“

Параскіца неслась, мов буря. Очі її горіли, перса важко дихали, коси розпустили ся. Вона навела такий жах на дітей, що ті несвоїм голосом верещали та бігли, що було духу. Коли розлючена Параскіца наскочила з розгону на тин і озирнула ся, на щасте не було вже жадного напасника: всі встигли втекти перед лихом. Вона вилаялась, і голосно хлипаючи з плачем побігла до дому. Люде ззирали ся на неї, коли вона бігла мокра, заболочена, обсипана пилом і з росплетеними косами. Параскіца ускочила в город і припала, голосючи, лицем до землі. Вона тепер знала, на віщо батько шукав хреста в неї на грудях, чого мачуха хрестила горшки та пороги, вона зрозуміла тепер лиховісні погляди тих, з ким вона стрічала ся. Її пекла, боліла несправедливість людська, її душило велике лихо, що так несподівано, ні за що ні про що впало на її голову. Вона відьма! Але ж се брехня, алеж се вигадка, гидка, безглузда вигадка! Вона готова цілому світови крикнути у вічі: брехня! брехня! А тимчасом та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити бючись головою об землю та обливаючись гарячими слізьми.

А тимчасом по селі луною розкотила ся вістка! Розказували, як Параскіца серед білого дня чаклювала коло криниці. Щось сипала у воду, та на всі чотири боки від криниці. Люде одмовляли ся брати воду з тої криниці, де-які намагали ся, щоб Броски власним коштом освятили закліту криницю. Іон не мав одбою од настирливих людей: вони вже не варували ся його та вкладали йому всі поголоски, що котили ся по кутку про його дочку. Показало ся, що не тільки Прохірина корова перестала доїтись, більш десятка корів зробились офірою Параскіциного відьмування, чим дуже засмутили своїх хазяйок. Іон мусить якось зарадити лихови, щось зробити. Але що? Що? Ладу не знав та гриз ся.

Тож він дуже зрадів, коли матуша-Прохіра прийшла до нього на пораду, ще й чоловіка свого—Йоча Галчана—привела з собою. Іон приніс карафку білого вина, Маріцца поставила свіжі плочінди і—нарада почала ся. Перший голос мала Прохіра, жінка поважна та досвідна. Її не вдоволяло те, що Іон бачив хрест на шії в Параскіці. То може бути омана. Треба ось що зробити: в неділю повести Параскіцу до церкви. Скоро почнуть співати „Іже Херувими“—треба помічати: коли вона відьма, то не витримає і загавкає, заскиглить, мов пес. Се вже така певна прикмета, яка не одну вже відьму вивела на чисту воду.

Йоч, гладкий, червоний молдуван з масними очима та їжакуватими обстриженими вусами, лиш коротко засміяв ся та махнув зневажливо рукою.

— Ет, все те дурниця... бабські вигадки. А чи дивились ви, чи є в неї... тее...

— Що таке тее?...—визвірилась на нього ображена жінка.

— Ну, що тее... звісно, без чого відьма не буває... хвіст.

Іон й Маріцца заперечили. Ні, вони не додивлялися ся—чи є в неї хвіст.

— О то-то й ба!.. А се перше діло: без хвоста відьма не буває, без хвоста відьом ніхто ще не бачив... Треба конче оглядіти її...— Коли вони хочуть, він готов зараз зробити їм сю прислугу... Він вже не помилить ся, добре обдивить ся скрізь...

Але Прохіра запротестувала. Вона гостро глянула на чоловіка, на його червоне, сите обличчя, на якому грав масний усміх. О, вона бачить його наскрізь, всі його думки й бажання, то нехай він сидить, не рипаєть ся, в бабське діло не мішаєть ся.

Йоч не збентежив ся одначе поглядом жінчиним: він твердо стояв на своєму радикальному способі—оглянути: є хвіст—відьма; нема хвоста—не відьма.

Гадки розділили ся. Іон з Прохірою стояли на першому проекті—та покладали надію на службу божу; Маріцца схилилася на Йочів бік. Прохирин проект однак взяв гору. Поклали в неділю повести Параскіцу до церкви: побачити, що з того вийде.

Параскіца випадково дізнала ся про сю постанову: в „магалі“ тільки й розмови було, — як поведуть її в неділю до церкви, як вона серед „херувимської“ заскиглить, мов пес, і тим виявить мирови своє відьомство.

Дивна річ! Параскіца приняла підслухану новину байдужно, наче вона не її торкала ся. В останні часи вона почувала себе такою втомленою, такою апатичною, байдужною до всього, не-

мов вона—а світ—були два бігуни, які ніколи не стрінуться з собою.

Але їй все однаково: поведуть її до церкви, чи не поведуть; кричатиме вона, чи ні.—Все, все однаково. Нема на світі щастя, нема долі, ще за життя могила людині мила...

Неділя мала бути за три дні. Чутка про те, що в неділю в церкву мають привести на спробунок відьму, і що вона там конче обявиться, зіграла до церкви таку силу народу, що всі цікаві не могли в ній зміститися і товпились на цвинтарі. Дівчата, зодягнені по святському, насилу захищали свої накрохмалені спідниці від натиску. Молодиці все шептали між собою та нетерпеливились, що так довго нема Параскіци. Коли який цікавий пробився крізь юрму до церкви, всі як один повертали голови до дверей. Чоловіки і парубки повилазили на крилос, щоб було видніше. Матуша Прохіра була мов на власних іменинах. Вона вешталась по церкві не з меншою повагою, як паламар, що ставив свічки. На ході вона одним таємничо шептала щось, другим кивала головою або робила якісь знаки. Йоч навіть у церкві не міг позбутися масного усміху, і кидаючи очима на жіночу половину, шептався з своїми сусідами. А Параскіци не було. Вже і піп показався з царських врат починаючи службу, а Параскіци нема. Люде виявляли нетерпеливість. Аж ось коло дверей зробився рух і хвилиною покотився аж до передніх рядів вівтаря. Широкою дорогою, може навіть надто широкою для такого незначного одвідувача, вступила Параскіца до церкви, зі спущеними додолу очима, несмілива, засоромлена, в чистій, але не пишній одежі. За нею з виглядом невинної офіри сунулась Маріцца, а позаду й Іон. Кілька сот очей цікаво впились в Параскіцу, наче бачили її уперше. Ті, що стояли далі, витягали шиї та навалювались на других, щоб було видніше. Коли Параскіца наблизилась до дівчат, щоб зайняти відповідне місце, ті так і шарахнули від неї, мов од вовка. Круг Параскіци зробилось так просторно, що навіть попада могла б їй позаздрити. Але той простір тільки додав жалю дівчині, і вона, щоб не бачити людей, отих лихих недобрих людей, опустилась на вколішки з благанням до Бога—Бога доброго, милосерного, який бачить всі кривди людські, знає й невинність. Параскіца ревно молилась, а навкруги її хвилювалась зацікавлена та наелектризована юрма. Надаремне молоденький, чорнявий піп виявляв усю красу свого м'якого голосу, надаремне вкладав він так багато почуття у свої вигуки: його вірних парафіян цікавило зовсім не те. Всі очікували чогось незвичайного і коли стежили за служ-

бою божою, то лиш на те, аби не пропустити „Іже херувими“. Тоді мало статись те, чого всі з таким напруженнем чекали, мала об'явитись відьма собачим виттем та гавканнем. В церкві було душно. Така церква не могла вмістити так багато парафіян, люде тіснилися щільно пристаючи один до одного і формувало ся одно велике тіло, гаряче, пітне, дихаюче сотнями ротів. Горячий людський віддих змішаний з димом ладану та чадом свічок, сірим туманом висів над головами і здавало ся, що ту душну наелектризовану атмосферу ось-ось перетне блискавка, вдарить грім і струсоне стіни своїм могутнім гуркітом. Отож коли час наближав ся до „херувимської“, очи розгорялись сильніше, неспокій зростав, вязи боліли, бо треба було дивитись через голови сусідів, гнітив навіть. Далі трудно було витримувати. Та от все стихло, як перед бурею і крилос торжественно, спочатку тихо, а далі все дужчачи загудів: „Іже херувими“. Люде стрепенулись. На лиця вдарив наче холодний вітрець. Обличя витягли ся зблідлі, а очи, цілі сотки очей впили ся в Параскіцу. Параскіца стояла на вколішках і молилась. Вона сама, благаючи та протестуюча проти людської несправедливости, вона сама несвідомо чекала моменту, коли співатимуть херувимську. І от, як тільки розляв ся тихий, а величний хор, щось важке, пекуче покотило ся їй під горло і прохалось на верх роздираючим криком. Жах обхопив Параскіцу й обляв холодним потом. Вона ледве здержала той крик. Вона конвульсійним рухом поклала на себе великий хрест і вдарила поклону, стискаючи міцно руки. Невже—правда? А люде ждали. Без найменшого руху з затамованим віддихом затопивши палаючий зір у лежачу долі відьму. Тимчасом херувимська минала як літня ніч. Морок щез і світло свідомости, що нічого таки не стало ся незвичайного, прикро вразило напружену масу. Ще хвилинку люде стояли тихо, немов невірячи в розчарованне, немов чогось ще сподіваючись. Але все було, як і перед хвилею: Параскіца хрестилась та била поклони, а на обличчях оточуючої її жіноти малював ся кислий вираз. Юрма ворохнулась, пробудилась од сну, незадоволена та роздратована. Немов досада взяла на Параскіцу, що завела їх в сподіванках.

Де-хто зараз же вийшов з церкви, на свіже повітря. Йоч був в ажітації та щось з горячковістю шептав своєму сусідови. Він зирнув на свою жінку; та, засоромлена, здивована зносила очі до гори немов питаючись у Бога, що ж се таке стало ся?

Служба-Божа скінчилась. Люде поспішно виходили з церкви. Де-хто жалів Параскіцу, уважаючи її офірою поговорів. Матуша Прохіра була ні в тих ні в сих. Вона ж сама дала раду, вона ж

роздзвонила по світу і тепер з того всього нічого не вийшло. За те Йоч Галчан тріюмфував. Він знав, що так скінчить ся, бо його не послухали. Він радиві тепер знов радить оглянути дівчину: є хвіст— відьма, нема—не відьма. От і все! Другого способу нема. Де-хто по-такував йому і навіть Прохіра, щоб вийти з прикрого становища, схилила ся до Йочового способу, особливо в такому випадкови, коли відьма хитра, злостна та досвідчена.

Іон йшов поруч Маріцци значно заспокоєний; очевидячки більше у сій всій історії з Параскіцею брехень, ніж чого. Він був радий, що так скінчило ся, що люде заспокоїлись і, що йому не доведеть ся святити власним коштом заворожену буцім Параскіцею криницю. Він ділив ся своєю радістю з Маріццею, хоч та якось холодно приймала його задоволення. Вона неприязно поглядала на Параскіцу, бліду, немов стрівожену чимсь та поспішаючу до дому зі спущеними до долу очима.

Зорі блимають над Параскіцею, а навкруги її темно і тихо. Цупкі покручені кущі винограду безладно розповзлись по вохкій землі, спутались гиялчками і напнули над землею гарний намет густого листя та великих, важких грон. Виноград уже достигає. Цілий день, під палючим серпневим сонцем поволі йшов таємний процес наливання ягід; тепер, навпів прозорі жовтіючі та червоніючі китяги солодко дрімають серед лапатога листя та легких випарів землі. Їх стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коровячі та кінські черепи, що неясно білілись скрізь по винограднику.

Параскіца сидить на улюбленному місці, під великим крилатим кущем. Вона дивить ся у простір, але кущів не бачить. Перед очима її церква, повна люду... Співають Херувими; а її під груди щось підкочуєть ся, лізе з горла і так хочеть ся крикнути дико, не своїм голосом. Що воно таке? Звідки взяло ся таке чудне балаканне? Се питання вже кілька день морочить її, не дає спокою. З тої памятної неділі з нею часто буває таке; вона почуває в собі щось досі невідоме. Почне молити ся—і не може: якась сила душить за горло, просить ся з грудей божевільним криком. А то видаєть ся, що вона стала легкою, так легкою, як піринка, от-от здійметь ся у гору і полетить кудись та накоїть лиха. І все кортить зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Прохіри, сісти на її корову, крикнути і лупцюючи її босими ногами, нестись з розпущеними косами в скаженій гонитві, аж поки налякана худоба не випустить з себе духу. — Або поробити щось Маріцці... Перекинути її, наприклад, у сучку... худу, миршаву, з

ЛНВістник 1914 кн. IV.

2

підібганим хвостом сучку.. Вона до хати, до страви, холодна й голодна, а її звідти: „Циба!. А не підеш, погана!..“ Вона до Тодороку, а він її ногою в бік: „Циба, собака..“ Вона се може зробити, почуває в собі силу. Але госпде, що — вона?? Невже люде говорять правду? Невже вона.. відьма?..— Ні.. ні, здригуєть ся Параскіца і протирає очи, бажаючи одігнати від себе ті чудні образи й думи. Се вона розпускаєть ся, се лихий „дрозку“ підступає до неї, бо вона тепер не молить ся, бо вона забула тепер за Бога. Параскіца хрестить ся, скупчує увагу, і здіймаючи очи до зоряного неба, набожно проказує: „Тати апостру, каре еша шіерші ла поминд“...

З-за гори впливає місяць, наче визволяєть ся з чорної хмари, що залягла крайнебо. Срібне світло тихо підбираєть ся до винограднику, залазить між кущі, падає на китяги. Звірячі черепи на кілках побіліли і кинули по-за себе довгі, рогаті тіні. Виноградний лист вирізуєть ся з темряви і ніжно тремтить разом з тонким вусиком у місячному сяйві.

Параскіца не кінчає молитви. Їй видалось, що он той баранячий череп, білий як сніг, моргнув на неї своїм порожнім, витекшим оком. Параскіца напружила зір. Ні, нічого. Вона знов зняла очи до неба, проказуючи молитву, коли з правого боку щось мигнуло. Параскіца зирнула в право. Там, на довгій тичці, хиталась біла рогата голова корови і виразно осміхалась до Параскіци. Параскіца завмерла. Коровячий череп все осміхав ся лукаво до неї, вирячившись своїми очима-дірами. Параскіца почула мурашки за спиною...

Щось шелеснуло. Вона, сполохана, обернулась в той бік, але там нічого не було, лиш місячний промінь, мов біла велитенська рука, протяг ся під кущами до винограду. Параскіца тремтіла і боялась знов стріти ся очима з порозвішаними по винограднику черепами, хоч її так і тягло щось зиркнути в той бік, де, вона знала, висіла кінська голова, та вона не насмілювалась. Раптом вона почула, що за плечима в неї щось стоїть. Мов обмерла скрутулась вона на місці, знявшись на ноги, і стрілась очима з тою кінською головою, на яку боялась глянути. Кінська голова спокійно висіла на кілку, сліпуче біліючи проти місяця, і мала зовсім невеселий вигляд. Проте Параскіцу обняв холодний страх перед тим, що їй, здавало ся, мало ось ось стати ся і гнітило її великим передчуттем.

І білі черепи, такі лячні нині, і чорні холодні кущі з покрученими лозами, і місячне світло, що мов велитенські руки бі-

лого страховища простягалось до них, а врешті, невідомий досі душевний процес, такий чудний і загадковий, — все те обняло її жахом холодним і обезвладнюючим. Параскіца хотіла бігти—і не могла: ноги немов приросли до землі, а широко розплющені очи пильно вдивлялися в простір, наче ось-ось мали побачити щось незвичайне. Коли вона перемогла себе, вона нерівною ходою, мов п'яна, швидко тікала з виноградника, путаючись в зарослях та здригаючись, коли мокрий від роси лист виноградний несподівано доторкав ся до її лица або шиї.

Кілька день Параскіца ходила, мов затроєна. Думка її уперто працювала в одному напрямку: вона пригадувала все, що чула в дитячих літах про відьму і всі прикмети їхні рівняла до тих чудних почувань, які турбували її останніми днями. Вона все більше і більше впевняла ся, що люде не помиляють ся, що вона відьма—і ся свідомість заморожувала кров в неї. Вона не ходила вже вечорами на виноградник, бо їй здавало ся, що черепи сміють ся з неї та промовляють: „Стригойка“!

Лежачи в ночі на призьбі, вона довго не могла заснути, мурдуючись всякими чудними думками, що мимохіть лізли до голови.

Раз над ранком — Параскіца не могла сказати, чи вона спала, чи ні. З нею щось стало ся: вона знов почувалась легкою, як солома. Легкий вітрець обвіяв її і щось тверде й холодне, мов гадюка, залоскотало її по литках: то був хвіст, довгий, твердий, з волохатим пучечком на кінці, мов у корови. На голові, підіймаючи волосє, вискочили ріжки—вона не бачила їх, але чула. Якась шалена злість засвітила їй очі й запалила серце. В одну мить вона знялась в гору, кинулась у вихор, який закрутив її і поніс над землею. Вона летіла, а круг неї свистів та гудів вітер, роздуваючи лихий полемінь в її відьмовському серці.

Вранці її знайшли зомлілу коло Галчанового обійстя. Її очутили і завели до дому. Вона сиділа бліда й пригноблена на призьбі, оточена купкою цікавих, і нічого не одповідала на розпитування. Вона боялась поворухнутись, бо їй все здавало ся, що її залоскоче по голих ногах довгий і твердий, мов гадюка, хвіст.

Подія зробила в магалі велику сенсацію. Магала, заспокоєна досвідом, свідком якого була в неділю у церкві, загула знов. Спосіб Йоча Галчана, про який він кричав всякому стрічному, став популярним і сподобав ся сполоханим. „Магала жіям“! Всі згоджували ся, що тільки хвіст становить безперечну прикмету відьми і лиш присутність або одсутність його у Параскіци може

покласти якийсь кінець справі. Іона атаковано зо всіх боків: він мусить згодити ся, щоб його дочку оглянули, бо, як не згодить ся, то вони й самі знайдуть спосіб, село не буде терпіти далі пако-сти!...

Змучений забобонним страхом, Іон згоджував ся на все: йому й самому докучила вся ся історія; і він охоче покладе кі-нець їй.

В найблищу неділю мали одбутись оглядини. Зараня в неділю, ще люде й з церкви не вийшли, матуша-Прохіра була вже в хаті Брисків. Вона з такою торжественністю помагала Маріцці приби-рати світлицю, наче нині попи мали святити хату її сусідів. Раду підстеріг Параскіцу на дворі і закликав у хагу. Прохіра все на-зирала за нею, щоб не випустити її з хати. Вона була певна, що дівчина передчуває те, що має статись, і лишень шукає слу-шного менту, аби вискочити з хати, тоді шукай вітра в полі. Прохіра дійшла до такої обережності, що навіть приносила з сї-ней води Параскіці, коли та хотіла напити ся, а сїнешні двері засунула на засув. Вона все шептала ся по кутках з Маріццою, наче обговорювала плян кампанії та робила знаки Іонові, який з видимою тривогою безперестанку виглядав у вікно. Параскіці все те здалось непевним. Вона помічала, що щось робить ся незви-чайне і з видимою тривогою водила очима за кожним рухом при-сутніх. Маріцця пошептавшись з Прохірою, вийшла з хати і за кілька хвилин привела з собою глуху Маріору, здоровенну, мов ка-тюга, жінку з грубезними жилавими руками та з витрішкувати-ми очима. Вона мала властивість все обнюхувати і за хвилину не було річи в хаті, дух якої не був би їй знайомим. Так вона ви-нюхала карафку білого вина, сховану Іоном за припичком, і хоч заявила, що гріх вживати трунок сей, поки не вийдуть з церкви, однак налила собі скляночку й вихилила з видимим задоволенням.

Чим ближше було до виходу з церкви, тим Іон частійш за-зирив у вікно. Врешті він помітив купку людей, що прямували до його хати. Незабаром зо всіх боків надходили люде. Молодиці, в святочних одежах, з поважним настроєм від служби-божої, стовпи-лись перед самими дверми. За ними видко було громаду чоловіків, старих і середніх і лиш тільки один Йоч Галчан зашив ся поміж жінок та про щось жваво балакав.

Дівчата і парубки стояли осторонь, за те дїтвора, як мухи страву, облїпила вікна.

Коли Параскіца побачила в вікні юрму народу, божевільний жах обхопив її. Для неї стало ясным, що то прийшли по її душу,

що її зараз поведуть топити або спалять на вогнищі, як відьму в давні часи.

Вона з виглядом зацькованого звірка, з широкими від жаху очима, забила по хаті, шукаючи виходу. Але в туж мить Прохіра з Маріорою вхопили її за руки і придержали її на місці. Іон став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати. Маріцца, згорнувши руки під хвартухом, з загадковим усміхом дивилась на ту сцену.

— Валева!...--не своїм голосом верещала Параскіца, вириваючись з міцних рук.—Пустіть мене, тіточка. Ой нудно мені, ой смерть моя.

— Тихо будь, не бійсь—заспокоювала її „тіточка“ і тягла до ліжка.

Тут Параскіца не стямилася, як всі спідниці її опинились на голові в неї, а сильні руки повалили її на ліжко. Параскіца хрипіла та борсалась, мов звір у пастці, під важким тілом глухої Маріори, і лиш інколи, як визк недорізаного поросяти, відбивався з під спідниць роспачливий протест Параскіци.

Прохіра подала знак рукою, і Іон кинувся олсувати сінешні двері, до яких нетерпляче вже добувались. Ціла хвиля народу разом кинулась до сіней, але Іон енергійно спротивився: він буде пускати лиш по одному, по двоє.

Нетерпелива юрма гвалтувалась: всім хотілось зараз побачити хвіст у відьми, особливо репетували ті, чиї корови стали офірою відьми. Галчан поривався першим вийти в хату, але молоді не пускали його, бо він мущина і йому не слід дивитись на дівочий сором. Се доводило Йоча до лютої, ображало як автора ідеї, і він з піною в роті, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей.

Іон пускав лиш жінок, по дві, по три за раз. Вони наближались до ліжка, мацали й оглядали видиму половину Параскіци, пильно і сумлінно, мов корову на ярмарку, і розчаровані уступали місце другому гурточку, що вже надходив з сіней. Параскіца вже не борсалась, не кричала. Вона запевнилася, що її не топтимуть й не пражитимуть на вогні. Вона зрозуміла, чого від неї хочуть, і лежала мовчки спокійно. А люде йшли одні за другими, мов на прощу, і оглядали її, і доторкались до неї. Параскіца їх не бачила, але по голосі, або по грубому пальці, що чула на своєму тілі, догадувалася, хто приходив до неї з візитом. От тітка Анїта, що живе коло цвинтаря, а отсе баба Домніка, мати Іордоки, найкращого хлопця на селі. Параскіці було душно,

їй трудно було дихати в хвилі спідниць, що збилися на її голові, але вона не зважувалась вже змагати ся, бо добре знала, що дужі руки обох жінок осадять її знов на місце. Тож вона зігнута в двое, в незвичайно незручній позі, тихо лежала і з резигнацією приймала гостей, що одні за другими одвідували її, мов на іменни.

Тимчасом на дворі зчинив ся заколот: Йоч Галчан горяче боронив свої авторські права і поривав ся до хати. Зважаючи на його завзятість, Іон мусів порадитись найповажніших жінок, які по недовгій розвазі поклали допустити з муштин тільки Йоча, маючи на увазі не останню ролю, яку він грав в нижньому важному випадкові.

Йоча впустили.

Червоний і схвильований він підійшов до ліжка, а його масні очі так і забігали від купи спідниць, аж до гарних панчіх Параскіди. Він постояв кілька хвилин над Параскіцею з видимим розчаруванням, ляпнув її злегенька долонею і авторитетно промовив:

— Ні, не відьма!..

В той мент Прохіра й Маріора пустили Параскіцу. Вона поспішно випутала голову зі спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлив ся по всій її істоті: вона тепер напевне знала, як і всі люде, що вона не відьма.

30 червня 1898.
Чернігів.

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

З „Книги таємниць“.

У р и в о к.

...Час мине, і не зморгне орлиця
Безсонним оком, як нові дива
Побачать люде.

Ясно розгорить ся
На небі місяць і позабива
Своїм проміннем зорі всі небесні.
І пануватиме своє число.
А потім в сяві його воскресне
Одна зоря. Мов золоте весло
Блакить води кінцем проріже.
Ударить раз, ударить два і знак
Хреста огнем на небесі напише.
І слідом три хрести пробліснуть
так.
І одностайне всі чотири стануть
Напроти місяця і бій почнуть.

І вище місяця хрести постануть,
Ясна і славна їхня буде путь.

Ще час мине мов хвиля непо-
мітний,—
І ті хрести почнуть між себе бій.
І буде сум усюди й глум все-
світній.
І вкриє тьма хрестів померхлий рій.
І пануватиме та тьма гнітюча
Своє число. Але і тьма мине,
І загорить ся знов зоря блискуча,
І явить світови лице ясне.
Та тій зорі імя е таємниця.
Не дано поки що і мудреця
Дізнатить, що в знаку її таїть ся
І що прийдешнім дасть вона вікам

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

Сіяння вітра.

Українське жите в Росії іде під впливами того загального піднесення, яке пережило все скільки-небудь свідоме громадянство з нагоди Шевченкового свята.

Репресії, які впали на всякі пляни ювілейних святкувань, вплинули як удар вітра в спокійну поверхню моря. Віщування, що заборони Шевченкового свята дадуть настрій, якого не могли б досягнути найбільш розкішні святкування, здається справдилися вповні. Заборони були такі безоглядні, грубі, неперебірливі, що зачепили елементи навіть найбільш умірковані, найбільш спокійні—включно до Малоросів служачих в городській поліції. Приспана національна свідомість будить ся і шукає виходу, маніфестації в тих формах і рамах, які лишає нинішній режим—чи краще сказати—на тих дорогах, які находити вона собі під нинішнім режимом.

Надія де-яких добродіїв, що ці репресії спровокують український елемент до різких виступів, які можна буде використати за підставу для нових скорпіонів, не справдила ся. Даремно чорносотенні віщуни говорили про червоні революційні флаги, які будуть вивішені при нагоді Шевченківських свят. Може бути, що ці флаги були вже й заготовлені, щоб справдити ці віщування,—але розвинути їх не було нагоди, бо українського громадянства не вдалось спровокувати. Зусилля чорносотенних київських листків і їх петербурських резонаторів—змістіфікувати „заднім числом“ якісь українські ексцеси розбили ся о рішучу неохоту київської адміністрації допустити їх існування, і всі дотепні фантазії включно до славного жидівського дріґента „на блакитнім коні“, пропали даремно. Ворог київських націоналістів кн. Мещерский міг злорадно констатувати, що „Малороссія ни однимъ звукомъ, ни однимъ жестомъ не нарушила порядка въ отвѣтъ на недовѣріе къ ней мѣстной власти“. Для репресій не дано ніяких оправдань, навіть а posteriori; дві пройшли в суворім поважнім настрою, який дав зрозуміти кожному, хто мав охоту щось розуміти—велику і небезпечну тактичну помилку.

Українство встало перед очима сторонніх кругів як рух

глибокий, серйозний, що проникає своїм корінням в широкі маси, і говорення про його гуртковий, екзотичний характер самі собою замовкли—в тих кругах розуміють ся, які приймають на себе якусь відповідальність за свої слова.

Київські націоналісти—ті, розуміють ся, давно зрікли ся такої претенсії і тому можуть вести лінію „пустобрехів“ далі. Чинять се справді з великою енергією, рекомендуючи заборонити взагалі все—часописи, книгарні, товариства, вівіски і т. д. Се нагадує вокабули для повторення в підручниках мови в роді: „великий лев зів—батька, мати, сестру, брата, дядька, тітку, собаку, kota, чоботи, подушку, зшиток, перо, каламар, воду, ріку, калюжу“ і т. д. Надія очевидно та, що з такого величезного вибору в щось втрапити вдасть ся — як не в батька-матір, то бодай в калюжу. Не вдасть ся виїхати на червоних флагах і Мазепинцях—приплітають ся до діла Жиди, Поляки і ще не знають хто. Показуєть ся, що за Українців „сепаратизмом займають ся“ Поляки, Грузини, Німці—а особливо великоруські поступовці, так що Українцям тільки сидіти, як тому Паюцюкови, та ширше роззявляти рота, щоб вареникам йому в пельку було не трудно проскакувати. „Пятьсот Поляків і двіста Жидів“, котрих кореспондент „Нового Времени“ на вічи бачив на похоронах В. Лозинського під дірігентурою „Мазепинців“, очевидно сповнять все, що українська душа забажає, а великоруські поступовці й поготів.

Та що поступовці! Публіцист „Кієвлянина“ таки просто з благом звернув ся до петербурських кругів, щоб вони не задекретували української мови, і школи, і науки і всякої штуки. Українців, мовляв, як кіт наплакав, і нема у них ніяких ресурсів—але ж як у Петербурзі повірять в існування українського народу, української мови, українського письменства і т. д. та почнуть заводити нововигадану українську мову по школах — то тут і мат!

Се крик душі, хоч би й чорносотенної! Очевидно, з думських дебат, з статей поступових органів, з відгомонів конференцій, які долетіли у пресу, зазвучало виразне memento mori всьому дотеперішньому ігнорованню українства, трактованню його, як вигадки купки фантастів, як якоїсь чужоземної інтриги.

Дійсно, в свідомости російського громадянства українство зробило величезні поступи за останні півроку. Там де ранійше було гречно масковане недовіре або толерантна поблажливість до очевидно-беззиглядної фантазії—зявило ся переконання в серйозности, органічности, неминучости українства як культурного,

соціального, політичного фактора, котрого не можна ані замовчати ані зацитькати мягенькими словами та пишними фразами,—явища котре іде і буде іти і рости своєю нестримною стихійною силою, неминуче і невідкличне.

В програмній статі „Рѣчи“ два місяці тому, під час Шевченківських дебат, лідер ка-детського центра П. М. Мілюков писав:

„Будемъ ли пугать украинствомъ трусливыхъ или успоаивать сентиментальныхъ, отъ этого разрѣшеніе вопроса ни на шагъ не подвинется впередъ. Нужно прежде всего понять движеніе, а чтобъ пожелать понять его, нужно признать, что движеніе въ самомъ дѣлѣ вмѣстѣ налицо и достигаетъ уже размѣровъ, при которыхъ не можетъ оставаться явленіемъ безразличнымъ. Замалчивать его также безсмысленно, какъ рассчитывать уничтожить его тактикой полицейскихъ запретовъ и окриковъ. Надо признать открыто и громко, что украинское движеніе есть фактъ не случайный и выдуманный, а глубоко жизненный. Признавъ это, вмѣстѣ съ тѣмъ мы признаемъ и внутреннюю законность явленія и необходимость для всего русскаго общества спокойно и серьезно въ немъ разобраться“.

Мова може бути вже не про існуванне українського питання, а тільки про способи його розв'язання,—про той порядок і форму, в якій взагалі мусить бути полагоджено національне питання в Росії: в якій черзі, в яким степенуванню іти, в які етапи його розложити. Чи має бути вироблена загальна схема перебудови держави, в якій автоматично, в міру свого назрівання і виявлення, знаходили б своє задоволення певні національно-областні питання, чи сї питання мають бути поставлені в певну чергу, в міру своєї конкретности і дозрілости, і в тім порядку в ріжних формах повинні задовольняти ся.

Ми на сїм пункті здавна розходили ся з ка-детськими політиками, рішучо виступаючи против поділу народностей на зрілі і недозрілі, против вимагання яких небудь атестатів національної стиглости, інтенсивности і напруження національного життя. Ми стоїмо на сїм становищі й тепер, але з вдоволенням стверджуємо, що просторонь, яка розділяла нас від поглядів ка-детів і взагалі російських поступовців на національне питання, зменьшується ся з кожною конференцією, з кожною стрічею.

„Національные вопросы (польскій, украинскій, еврейскій и др.) въ настоящее время совершенно назрѣли, и сильно и властно требуютъ своего разрѣшенія“—заявив тойже П. М. Мілюков в Києві кілька днів тому.—„То же относится и къ социальнымъ вопросамъ, которые въ послѣднее время снова подняты и поставлены на очередь. Но разрѣшеніе всѣхъ этихъ вопросовъ находится въ самой тѣсной связи съ общимъ политическимъ положеніемъ въ странѣ. И до тѣхъ поръ, пока общее положение въ странѣ не измѣнится, по отношенію къ указаннымъ вопро-

самъ возможны только слабые палліативы. Удовлетворительное же ихъ разрѣшеніе невозможно, пока будетъ существовать наша реакціонная верхняя палата, пока будетъ дѣйствовать нынѣшній избирательный законъ и пока министры не будутъ отвѣтственны передъ народными представителями“.

Я умисно навів відзиви ка-детського лідера, бо він, як чоловік нічим ближче не звязаний ні з українським рухом, ні з його репрезентантами, як чисто реальний політик, рахуєть ся тут, очевидно, тільки з загальною ситуацією—і з поглядами своїх партійних і созвучних кругів. Його слова дають таким чином показчик тої еволюції поглядів на національне питання і українське спеціально, яка проходить серед поступового російського громадянства.

Українське питання, як бачимо, вже висунуло ся наперед і зайняло своє місце поруч здавна популярних серед російської інтелігенції питань польського і жидівського. Ми з свого українського боку давно виясняли, що при певних відмінах в силі і напруженості національного життя польського і українського, в теоретичній позиції польського і українського питання зовсім нема такої великої різниці, як се представляло ся конституційно-демократичним ідеологам, що вважали польське питання справою зовсім иньшого порядку ніж українське чи яке небудь иньше національне питання в Росії.

Полишаючи на боці всякі історичні хартиї і взагалі історичні права, принципи давности і засидження, і переводячи національні питання всякі взагалі на ґрунт реальних сучасних відносин—на ґрунт певних етноґрафічних областей, ми стояли на тім, що між польською областю—котру вважали потрібним справити відповідно до етноґрафічного складу людности самі конституційні демократи, і українською, котра могла б бути визначена на основі етноґрафічного складу людности з теперішніх губерній—не має ніякої принципіальної різниці. Відносини обох областей до центральних органів держави могли б бути основані на тих самих принципах, і саме питання про організацію сих областей має бути видвигнене в однім і тім самім моменті, котрий програма конст.-дем. партії 1906 р. означала тими словами: „послѣ установленія правъ гражданской свободы и правильного представительства съ конституціонными правами для всего Россійскаго государства“... Конст.-демократична партія робила різницю між польським і иньшими національними питаннями --що до моменту і порядку їх видвигнення на порядок дня—українство стояло на тім, що тут ніяких інтервалів між Поляками й нами не повинно бути і організація областних і національних відносин в конституційній Росії мусить зарівно обіймати Польщу чи Україну, чи котру иньшу країну. (Див. нашу статю „Наши тре-

бованія“ 1906 р., в збірнику „Освобождение России и украинский вопрос“ с. 89). І сподіваємося, що згодом конституційні демократи і взагалі поступовці російські се зрозуміють, коли підуть далі тою дорогою, на яку ступили—більшої уважливості до національних і областних змагань.

Конст. - демократів лякає та обставина, що за Україною, котру вони готові тепер поставити безпосередно поруч Польщі в черзі розв'язання національних проблем потягнуть ся зараз інші—Грузія і Арменія Білорусь і Литва, Ести і Латиші. Вони висловляють побоювання, що проголошення принципу національно-територіальної автономії викличе між сими народностями люті суперечки про границі національно-територіальних областей, і в рішучий момент вони, замість пильнувати загальних інтересів свободи і парламентаризму, кинуть ся зводити національно-територіальні рахунки між собою і в сій національній бійці пропаде спільне завдання визволення. В інтересах забезпечення політичної свободи вони остерігають речників національної проблеми від висування її в перші ряди, пригадуючи їм принцип ступенювання—пильнування певної перспективи в ставленню проблем. Розуміється, сї побоювання і остереження зайві і витікають в значний мірі з малого ознайомлення з справою.

Певну чергу в завданнях признаємо і ми й представники інших созвучних національних змагань. На першу чергу ми ставили забезпечення конституційного устрою, гарантії свободи індивідуальної й громадської, а в нашій справі—ту малу програму забезпечення нашого слова, нашої культури, нашого національного самозначення (українізація школи, допущення української мови в суді і урядах і т. в.), котру і конституційні демократи вповні признають і беруть ся підтримувати з усею енергією в сю першу чергу. Ми ріжнимо ся від них в поглядах на дальші стадії забезпечення наших національно-областних інтересів—але ми здійснення їх ставимо в дальшій перспективі, ніж ся мала програма, і нам ніхто не може закинути, що у нас нема такої перспективи. Суперечки ж про національно-територіальні межі зовсім не так грізні ані безнадійні.

Народности, які щиро стоять на реальнім, етнографічним принципі в сучасности, зрікаючи ся історичних претензій, і не шукають способів пановання на чужій території, користаючи з економічної, культурної чи якоїсь иньшої переваги, легко порозуміють ся між собою і дадуть спільно відправу всяким отаким „поползновениям“ до пановання на чужому. Проби вияснення непорозумінь чи неясностей, де вони існують, та виглядження їх,

по скільки робили ся останніми часами, були дуже успішні, на скільки нам відомо. Розумієть ся, вони й повинні зробити ся загодя, не відкладати ся до тої хвилі, коли зовсім не час буде запускати ся в сі етнографічні чи географічні екскурсії. Вияснення їх розвіє багато з тих страхів, про які я говорив і які тепер справді бентежать багатьох, коли вони стають перед сим загадковим для них сфінксом—національним питанням і їм ввижаєть ся там немов юрба хижих звірів, замкнених в клітки старим режимом і його принципом державної національності, а коли мовляв випустити їх ключем якої небудь національно-територіяльної автономії, то вони почнуть таке *bellum omnium contra omnes*, що обиватель і всяких свобод відкаснеть ся.

Се справді важна справа, якої не можна легковажити. Звертаю увагу всіх, кому лежить на серці національно-територіяльна проблема, на ново-заснований журнал московського товариства єднання народів „Народы и области“, що ставить собі спеціальним завданням інформацію про жите поодиноких народів і областей Росії та їх змагання, і вияснення звязаних з ними питань. Ся трибуна може велико послужити сьому ділу і заслугоє і горячої помочи в виясненню неясних і суперечних питань і щирих заходів коло поширення сього журналу.

Журнал сей зачіпає на стільки актуальне питання, що повинен знайти велику аудиторію. Те, чого не могли зробити самі заінтересовані народи і області—спопуляризувати свої кривди і домагання, роблять далеко зручнійше і вдатнійше їх противники.

Бюрократичні і націоналістичні круги чинять все можливе для того, щоб не упустити ніякого живого місця на инородчеськім житю, аби не запусити туди своєї швайки. Обома руками сіють вони вітер, викликаючи національну бурю. „Ставки на инородця“ стають все вище. Вони обіймають все ширші й ширші круги, не полишаючи в спокою найбільш спокійних, найбільш аполітичних елементів.

Взяти хоч би недавній циркуляр одеського попечителя Смолянїнова, щоб Українців як найменше приймали на службу. Против кого звернене се распорядженне, кого „усїкає“ сей „государственный господинь“? Треба ж пригадати собі, через які сита і решета переходить тепер кождий кандидат на посаду в міністерстві освіти, як пильно виловлюєть ся і висортовуєть ся з-поміж кандидатів всякий не то що неблагонадійний, а взагалі хоч трошечки непевний з сього погляду елемент. І от для людей, котрі нічим не зазначили своєї політичної фізіономії в небажанім для адміністрації напрямі, в переважній масі люде аполітичні, більш ніж

умірковані—ставить ся ще оден бар'єр—не пускати Українців за те тільки, що вони родили ся Українцями.

Поправити сеї помилки природи вони не зможуть, затерати сей первородний гріх методом Гурлянда, Глинки, Савенка мабуть не кожний захоче. І от в категорію національно-покривджених загоняють ся цілі легіони людей, котрі мабуть не забудуть так легко сього інцидента—і раз се люде з якимсь інтелігентським цензом, то потраплять зроби́ти з того і деякі виводи.

Байдужі, може зовсім, до питань української мови, культурно-національних інтересів взагалі, вони иньшими путями підводять ся бюрократією до питання коли не національного, то областного—так само, як підводять ся до нього економічною політикою бюрократії, вже не інтелігентські, а буржуазні елементи—той самий український „хозяйственный мужичок“,—ті самі „сильні“, на котрих ставив пок. Столипін, і котрі, глядючи як з зручністю молодого медведя танцює той чи иньший „государственный господин“ серед складних економічних і соціальних умовин величезної, багатой, розкішної країни, набирають ся переконання, що „широка самоуправа України“ (формулу, котру висувають де-які поступовці, для котрих слово „автономія“ звучить занадто різко) се не капріз „романтиків українського націоналізму“, а постуля́т найреальнішого житя.

Зате Суворінські „молодцы“ міцно тримають за обшивку иньших підпалачів української смуги. Нарешті їм вдало ся зловити їх на горячій учинку з усіма знарядями злочину в руках. Передовиця „Нового Времени“ з 30 марта с. с. вивела їх на публичне позорище.

Берлінський професор Теодор Шіман, інформатор берлінської дипломатії, присвятив в офіціозній Kreuzzeitung ряд статей українському питанню, підтримуючи ідею української культурної й національної окремішности і розвиваючи плян відділення України від Росії і прилучення до Австрії взаміну провінцій, що від Австрії малиб перейти до Німеччини. Генріх Фрідюнг, що вважаєть ся вдохновителем австрійської дипломатії, пустив теж статю на українську тему. Вказує, що боротьба між Росією і Австрією за перевагу на Балканах перейшла на українську територію: Росія, мовляв, пускає свою русофільську агітацію в Галичині, Австрія против неї підтримує Українців, а тепер постановила перенести свої аванпости в саму Росію і оперти ся на українських елементах, які відмежовують ся від Великоросів і затирають сліди свого спільного руського походження. По гадці Фрідюнга, робота Австрії йде далеко успішнійше, ніж Росії. Він вказує на

останні австрійські репресії против „апостолів русского панславизму“ (мармароський і львівський процес) і безпомічність Росії в сій справі, з другого—констатує зріст українства в Росії і посиляє ся на слова Мілюкова в його думській промові, що центр українства сформував ся в Австрії, і з кожним роком зміцняє свої впливи на національне жите цілої України.

Так переказують суворинські молодці зміст сих статей, і висловляють подяку Фрідюнгові за те, що він раз розкрив карти Австрії в українській справі.

Люде більш розважні, читаючи їх балаканину, розуміють ся, мусіли міркувати, що ніякі дипломати не розкривають перед противником своїх карт під час гри, і коли німецькі чи австрійські офіційні пера вважали за добре в момент російсько-германсько-австрійського напруження (що зарисувало ся було перед появою тих статей) пострашити Росію Українцями, щоб не підіймала за надто тону, то се найкращий знак, що ніякої серйозної роботи вони на українським ґрунті не ведуть. Дійсних союзників не видають головою таким наївним способом і такої наївности ні Шіману ні Фрідюнгу ніхто мабуть не накіне.

Очевидно, українство для сих німецьких політиків тільки припадковий товариш подорожі, „попутчик“, який іде своєю дорогою, поводить ся своїми завданнями і мотивами, і на котрого вони не мають ніякого впливу. Тому і їм байдуже, чи, пострашивши ним Росію, вони можуть стягнути на нього які небудь репресії. Товариш сей їм нічого не коштував, на підтриманне українства в Росії вони досі не видали ніже дирявого шеляга і не видадуть мабуть і в будучности. Саме останніми часами—мусимо се підчеркнути,—впливи „австрійського центру“ українства все більше слабнуть в російській Україні, в міру того, як підіймаєть ся українське жите в Росії—се справедливо підчеркнув і д. Мілюков в своїй промові, зацитованій Фрідюнгом. Речники „австрійської орієнтації“ більше дбають про те, щоб відмежувати австрійську Україну і її нсвий політичний курс від впливів російської України, а не про те, щоб зміцнити свої впливи на українське жите в Росії.

Не знати, чи се відомо д. Фрідюнгові і він вважав за краще се замовчати, чи може се уйшло його уваги. Та кінець кінцем він може покладати ся на те, що російські великі і малі коменданти незалежно від впливів австрійського центру подбають про те, щоб українство зістало ся в різкій опозиції сучасному російському режимові.

Smoljaninov fará da se! „Російські бюрократи і націоналісти се зроблять за нас“—можуть собі сказати Шімани і Фрідюнги.

ГР. ЧУПРИНКА.

Н е с у д и.

Не суди, що я нікчемність,
 Бо одбив ся й ти в мені;
 Ти—розгадана таємність
 На прозорій глибині

Я вбіраю щиро, радо
 Все веселе і сумне;
 Вся душа моя свічадо
 Одворотне й чарівне.

Сам я мучу ся і плачу,
 Як нещастє одібу,

Тільки тут ще я й гарячу
 Владу сонця розіллю.

Я не вірю тим високим,
 Що для їх незнаний низ;
 Вірю музам зореоком
 Феям радощів і сліз.

Як підглядши ненароком
 Щось недобре ти в мені,
 Знай, то я свічадом-оком
 Щось побачив в таїні.

П е р е х о д и.

Глянь, голубко, як над ставом запушились довгі лози;
 Глянь, як вітами кивають кучеряві явори;
 Плинуть хмароньки весняні, тихо силючи згори
 Чисті сльози.

Як природа поновляє творчі виснажені сили,
 Так на кожному переході поновляєм ся і ми;
 Хтось виводить дух наш творчий з сірих буднів, як з тюрми,
 Як з могили.

Л. ОРЛЕНКО.

Кремінецький замок.

Хто бував у Кременці, той знає, в якій оригінальний місцевості лежить се місто. На протязі кількох верст одна проти другої тягнуть ся високі гори, то ближче сходячись, то ширше розходячись, а в тім глибокім і часом дуже тіснім міжгіррі ще в незапам'ятні часи оселилась осада, з якої напотім виник „градъ Кремянець“. Над самим містом з східної сторони стремить височезна крута гора, що має 1328 футів над рівнем моря і уявляє з себе найвищий пункт в цілій губернії: се — так звана гора Бони, на шпилі якої ще й тепер лежать руїни колишнього замку. Трудно, здасть ся, й навмисне придумати місце більш придатне задля оборони, як отся височезна гора, що з одного боку трохи не сторч повисла над містом, а з другого—зв'язана з сусідніми горами тільки вузьким кам'яним кряжем, який легко було перерізати. Тимто Кремінецький замок ще в давно минулі часи придбав собі славу особливої неприступности. В 1226 р. його всилоував ся взяти, та не взяв, король угорський Андрій; в 1241 р. об його поламав зуби сам потужний та завзятий Батий; в 1255 р. даремно порав ся коло його Куремса, а в 1261 р. жорстокий Бурондай уже й не важив ся брати його, а просто присилював князя Василька, щоб той сам „розметав“ Кремінецьку твержу, що була сіллю в очах Татарам.

Коли й хто знову відбудував Кремінецький замок, про се ми докладно не відаємо, а певна річ, що він не довго лежав в руїнах. Гадають, либонь се зробив князь Мстислав Данилович, на прикінці XIII ст. Від 1479 року маємо інвентар Кремінецького замку, з якого довідуємось, що в йому було „три фуклери а 4 порохниці, гармат малих 6, а великих на городі 4, пищаль одна, пороху півбочки“¹⁾.

З кінця XV ст., відколи почались шалені напади кримських Татар на Україну, Литовський державний уряд мусив звернути більшу увагу на краще озброєння українських замків. До поправи Кремінецького замку найбільш прислужив ся князь Януш, біскуп Познанський, побічний син короля Жигмонта I-го, який в 1530-х роках наділив йому Кремінецьке староство, а після Януша се ста-

¹⁾ Słownik geograficzny, IV, 777.

ЛНЗістник кн. IV. 1914.

роство перейшло до королеви Бони, жінки того ж таки Старого Жигмонта, яка теж чимало дбала про свій замок; вже ж не даремно замкова гора в Кременці носить її ймення. В 1545 і потім в 1552 рр., з королівського наказу, Кременецький замок двічі був обревизований особливими ревизорами, які докладно його описали. З цих описів („люстрацій“) вбачаємо, що замок займав тоді те саме місце, що й тепер; та ж сама була його й просторинь: $73\frac{1}{2}$ сажнів вдовж і 33 вшир. Обнесений був він високою камяною стіною з місцевого каменя, вапняка, з якого створена й сама замкова гора і сусідні з нею. На запитання ревизорів, коли й хто збудував Кременецький замок, місцеві люди дали відповідь, що сього „ніхто пам'ятати не може“ за давністю часу ¹⁾, тоді як на таке саме запитання про Луцький замок була дана відповідь, що почав його мурувати князь Любарт, а кінчав князь Свидригайло ²⁾; значить, Кременецький замок був далеко старіший за Луцький, і дуже правдоподібно, що його змуровано було (власне відновлено) ще в XIII ст.

Щоб дістатись до замку, треба було (як і тепер) збиратись на сусідню, більш спадисту гору, бо замкова гора така крута, та ще до того боки її голі камяні, що видряпатись на неї може хіба молода людина, та й то з великим силкуванням. З сусідніми горами її злучав вузький камяний кряж, завдовжки в 176 сажнів, а завширшки в 4 сажні. Отсією, сказати б, греблею тільки й можна було пройти і навіть проїхати до замку. В двох місцях сей кряж був навмисне перекопаний. Перед самою брамою був звідний міст на залізних ланцюгах. Над брамою й тепер ще стоїть двохповерхова мурована башта, що тоді була вкрита гонтою. На ній стояло тоді шість гармат, з яких обстрілювано ворожий підступ до замку з сусідніх гір. На північній розі замку стояла друга, теж мурована башта, що звалась Черленою, а над самим містом була й третя. Між баштами, на окрузі цілого замку, було 34 „городні“, себто прибудовані до замкової стіни дерев'яні комори, в яких місцева людність під час ворожого нападу знаходила захист і переховувала своє добро. В замку було 29 гармат, з них 14 мідяних, вилитих в 1530 р., з литовськими гербами, а решта—залізні. Крім того, було 10 гаківниць, 33 рушниці, а припасу до стрільби, як от пороху, куль, салітри, сірки, олива, було так багато, що вистачило б (як писали ревизори) на десять або й дванадцять таких замків. В замку жили пушкарі та всяка челядь, а постійної залоги не було, бо сторожа й оборона замку лежала на обов'язку міщан.

¹⁾ Пам'ятники К. Ком., IV, отд. 2, стр. 204.

²⁾ Ibidem, 66.

Як і по інших українських замках, була і в Кремінці замкова „церковка“ св. Михайла, прибудована до замкової стіни; про неї згадує люстрація 1552 р. ¹⁾. Тепер неможна взнати й місця, де вона стояла; хіба, може, з лівого боку замкової площі проти гори Чернчої, бо тут на замковій стіні ще в 1870-х роках був кам'яний хрест, якого тепер і сліду немає. З часом ся церковка зпустила й розвалилась; про неї згадали волинські пани на сеймику в 1669 р. і доручили своїм депутатам клопотатись на сеймі, щоб король розказав відбудувати її ²⁾, але ся справа не мала ніяких skutків.

В такому стані була ся стародавня непереможна фортеця в половині XVI ст., але згодом вона усе більш підпадала, бо центральний польський уряд мало дбав про Українські замки, а місцеві засоби нищились найбільш через те, що пани звичайно випрохували у короля собі в державу замкові села, з яких раніш збирались кошти на утримання замку в належнім стані. Згодом недбальство Кремінецьких старост дійшло до того, що замок почав прямо валитись, як пустка без догляду. На сеймику 1641 р. волинські пани скаржились про те, що „в замку Кремінецьким від недавніх часів велика руїна сталась“, і доручали своїм депутатам вимагати запомоги з державного скарбу на його реставрацію ³⁾. Такої запомоги не було дано, та й була б се даремна страта, бо через 7 років запалало на Україні повстання Хмельницького. Влітку того ж таки 1648 р. полковник Кривоніс з 7000 козаків підступив до Кремінця. Міщане, звичайно, й не думали чинити йому одсіч і без усякого змагання здали місто й замок. Козаки добре потрусили в замку городні, шукаючи панського добра, яке там звичайно переховувалось під час ворожих „інкурсій“, пошарпали й попалили актові книги, а решту повкидали в колодязь, і відходячи, забрали гармати і всю стрільбу, а замок „зруїнували і в нівеч обернули“ ⁴⁾.

З того часу Кремінецький замок ніколи вже не вертав ся до попереднього потужного стану і згодом приходив усе до більшого занепаду. Місто зубожало, старостинські села вилюдніли, бо народ через неустанні тривоги розбіг ся, або ж його „виграли“ Татари, а старости більше дбали про власні інтереси, ніж про озброєнне замку. Під час ревізії 1664 р. виявилось, що з міських приходів

1) Архивъ Ю.-З. Р., ч. VII, т. 2, стор. 27.

2) Ibid ч. II, т. 2, стор. 224.

3) Архивъ Юго-Зап. Россіи. ч. II, т. I, 275.

4) Актова кн. К. Ц. Арх. № 1017, л. 247.

на утриманне замку давалось усього тільки 150 червінців. Люстрація 1789 р. помічає, що старе замчище на високій горі обнесене тільки муром, та й той в двох місцях значно розвалив ся, а городень уже немає; з старих будівель лишив ся тільки дім, в якому переховував ся гродський архив ¹⁾. Здаєть ся, гармати в Кременецькому замку останній раз греміли 15 падолиста 1781 р. під час приїзду до Кременця короля Станіслава - Августа, якого урочисто вітала тут числена місцева шляхта. Зливований красою велетенської гори Бони, король зважив ся пішки злізти на неї і з цікавістю оглядав колись потужний стародавній замок.

З часів приєднання Волині до Росії Кременецький замок став пустою і тільки через те, може, що він стоїть на крутій, трудно-приступній горі, сталось так, що його муру не розтаскали на всяку потребу, як се трапилось з іншими старовинними будівлями. І тепер ще стоїть візна брама з напіврозваленою баштою; стіни в багатьох місцях попадали, а в де-яких стоять і цілі. Взагалі ся стародавня руїна робить на глядача сильне вражінне.

Серед місцевого люду ходить багато тасмничих легенд про замок, а особливо про замковий колодязь. Ще в першій половині XVI ст. біскуп Януш, що держав тоді Кременецьке староство, звернув увагу на те, що в замку бракує води і під час облоги йому загрожує повне безвідде. Але де ж тії води здобувати, коли замок стоїть на шпилі височезної скелі? Проте не було иншого способу, як зробити спробу, чи не вдасть ся викопати колодязь у самому замку. І от почали довбати скелю і продовбались вглиб на сорок „латрів“ (сажнів), та й залишили працю, як безнадійну, а замість того провели з дахів замкових будівель рури, щоб дощова вода збігала в одну цистерну ²⁾. А проте гадка, щоб довести докінця працю, розпочату кн. Янушем, не вмірала, і через півтора-ста років по тім Волинська шляхта, на сеймику 1670 р., навіть призначила з чопового приходу 1000 злотих власне на сю справу ³⁾, хоч з того нічого й не вийшло. Так і до сього часу серед замкової площі існує прорублена в скелі чотирьохкутна яма, не така вже глибока, як за часів кн. Януша, бо кожний, хто її оглядає, кидає в неї камінне, щоб дізнатись, оскільки вона глибока.

В 1843 р. знайшов ся археолог-самоук, який зважив ся дослідити ніби науково сей стародавній колодязь, про який ходила чутка, либонь з його йшли підземні ходи під ціле місто; се був

¹⁾ Słownik geograficzny, IV, 779.

²⁾ Памятники Комиссии, т. IV, отд. 2, 211.

³⁾ Архивъ Юго-Зап. Р. ч. II, т. 2, 287.

повітовий стряпчий В. Сівіцький. Прибувши того року на свій уряд до Кременця, він звернув увагу на замковий колодезь з боку, сказати б, його небезпеки задля місцевого люду. „Находясь на високой горѣ (писав він губернаторові), вдали отъ центра города, и будучи открытымъ, этотъ водоемъ можетъ служить весьма сомнительнымъ мѣстомъ. Мнѣ удалось вывѣдать изъ слуховъ, что колодезь этотъ поглощаетъ невинныя жертвы: женщины, а особенно дѣвицы, для прикрытія стыда будто бросаютъ въ него незаконно прижитыхъ дѣтей своихъ. Впрочемъ, были и гласныя происшествія: нѣсколько годовъ тому назадъ одно взрослое дитя, гуляя лѣтнею порою на горѣ, нечаянно упало въ колодезь, а какая-то дѣвица средняго сословія сама бросилась въ него. И во многихъ другихъ случаяхъ колодезь этотъ, не будучи закрытымъ, по глубинѣ своей представляетъ и въ настоящее время опасное мѣсто“. Через се Сівіцький гадав, що колодезь треба конче загатити, і губернатор згодив ся був з такою гадкою. Але саме в сей час Сівіцький (як і інші урядовці) відібрав від тодішнього київського генерал-губернатора Бібікова записини розшукувати стародавні акти, збирати відомости про місцеву старовину і про свої знаходи повідомляти безпосередно його самого. Се був час, коли Бібіков, заснувавши в Києві Комісію для розбору древніх актів, зробив ся й сам завзятим археологом і бажав усіх урядників цілого краю перетворити в таких же археологів. На його записини зразу ж обізвалось чимало охочих допомагати йому в сій справі. Між іншими й Сівіцький написав Бібікову про Кремінецький замок і про колодезь. Бібіков доручив йому дослідити, чи не знайдесть ся часом у тім стародавнім колодезї яких „древностей“. Таке „лестне“ дорученне примусило повітового стряпчого спуститись в колодезь, і ось що він доносив генерал-губернаторові з сього приводу:

„Имѣя предписание вашего высокопр-ства объ изслѣдованіи, нѣтъ ли какихъ древностей въ находящемся въ г. Кременцѣ, на замковой горѣ, древнемъ колодезѣ, я два дня провелъ въ разысканіяхъ своихъ на этой горѣ. Поиски мои на этотъ разъ заключались въ слѣдующемъ. Сперва изслѣдовалъ состояніе воздуха внутри колодезя, я рѣшился самъ спуститься въ него, не слушая возгласовъ собравшагося народа, что тамъ живетъ нечистая сила; я только боялся змѣй и гадовъ. Крѣпко подпоясавъ себя надежною воровкою, концы которой поручилъ четыремъ человекамъ, я, взявъ фонарь съ зажженною свѣчею, сталъ спускаться съ древною пропасть. Тихо отдѣляясь отъ поверхности земли, мнѣ было удобно разсмотрѣть устройство колодезя во всей его донинѣ со-

хранившейся глубинѣ. На одиннадцать сажень въ глубину онѣ выбиты въ каменной скалѣ; квадратъ его обнимаетъ четыре сажени. Далѣе сажени на двѣ стѣны его выложены тесовымъ камнемъ. Еще сажень—и мое вниманіе обратили четыре каменные ступени, торчашія въ стѣнѣ съ сѣверной стороны крѣпости. Я полагалъ, что онѣ ведутъ въ подземелье, но приблизясь къ нимъ по мѣрѣ спускавшейся веревки, я замѣтилъ надъ ними въ уровень огромный обвалъ скалы, покрытый мхомъ и безъ признаковъ какого-либо отверстія. Это меня обезоружило. Я ограничился однѣми догадками, что надъ этими ступенями, должно быть, былъ подземный входъ въ колодезь изъ башни, отстоящей отъ него въ 33 сажня, и что онѣ, быть можетъ, не только утоляли жажду осажденныхъ, но былъ и безопаснымъ убѣжищемъ отъ непріятеля. Опустясь далѣе сажня на четыре, я очутился на днѣ, или, лучше сказать, на громадѣ камней, которые въ теченіе цѣлаго полутора столѣтія усердно были туда бросаемы любопытными посѣтителями. Не успѣлъ я осмотрѣться, какъ вдругъ потухла свѣча, и меня обдало извнутри тяжелымъ воздухомъ; однакожь не было черезчуръ темно: несмотря на свинцовую, пасмурную погоду, свѣтъ проникалъ на 18 сажень или 126 футовъ въ глубину. Пока подали зажженную свѣчу и спустили ко мнѣ 80-ти лѣтняго старика, самой страшной репутаціи, я замѣтилъ возлѣ себя нѣсколько человѣческихъ череповъ и большое ущелье, ведущее еще глубже. При помощи доставленной свѣчи я пролѣзъ въ эту лазейку, и тамъ представилось огромное пространство, которое вело вокругъ заброшенной части колодца. По измѣреніи мною, ширина этого углубленія оказалась въ 17 сажень, глубина $\frac{3}{4}$ сажня; грунтъ его песчаный, опасный для работъ,—трудно было бы выбиться изъ обваливагося песку. Отъ этого пространства ко дну водоема по крайней мѣрѣ сажень 13, если не болѣе, загроможденныхъ камнями и соромъ. Въ пескѣ прописаннаго углубленія найденъ мною отрывокъ (безъ начала и конца) актовой книги Кременецкаго гродскаго суда 1639 года на старинномъ русскомъ языкѣ, на которомъ однородныя по содержанію книги хранятся въ архивѣ Кременецкаго уѣзднаго суда. Есть преданіе, что въ 1648 году, во время прихода сюда козаковъ, актовыя книги предшествоваваго времени, начиная съ 1542 года, будто были брошены въ этотъ колодезь, а потомъ оттуда возвращены (значитъ, и въ то время но было въ немъ воды), но отысканнымъ мною въ архивѣ здѣшняго уѣзднаго суда актомъ опровергается это предположеніе; найденный же теперь въ сухомъ пескѣ въ колодцѣ отрывокъ, должно

быть, попалъ туда случайно, въ позднѣйшее время, при перенесеніи актовыхъ книгъ изъ крѣпости въ архивъ суда.

„По осмотрѣ такимъ образомъ колодезя, на счетъ дальнѣйшихъ соображеній о которомъ и закрытіи его я буду имѣть честь представить особое донесеніе Я по нѣкоторымъ признакамъ желалъ бы убѣдиться, нѣтъ ли внутри развалинъ одной башни досолѣ неоткрытаго подземелья. Въ этомъ вниманіи я очистилъ внутренность ея отъ земли и извести на $2\frac{1}{2}$ сажени и дошелъ до фундамента; но время не позволило далѣе продолжать работу. Кромѣ того, внутри крѣпости найдены признаки погребовъ и подземелій, вырытыхъ на большое пространство“.

Бібіков, видимо, був дуже зацікавлений отсими розшукуваннями Сівіцького і доручав йому „постараться еще сдѣлать тщательные поиски въ древнемъ колодезѣ и въ открытыхъ въ немъ подземельяхъ, не обнаружится ли въ нихъ какихъ-либо замѣчательныхъ древностей“. На жаль, в наших паперах немає дальшого листування Сівіцького з Бібіковим в сій справі, і ми не відаємо, які він ще розшукування робив в Кремінецькому замковищі, щоб догодити начальству. Знаємо тільки, що в 1845 р. він роскопував могили в Іскорости і в інших місцях Овруцького повіту.

А в Кремінці й тепер ще багато де-хто вірить, що з замкового колодезя єсть підземні ходи, які ведуть через ціле місто до протилежної гори, де стоїть будинок колишнього Кремінецького Ліцею (тепер духовне училище). По боках сих ходів єсть либонь великі льохи, в яких, мовляв, Поляки сховали скарби під час закриття Ліцея в 1833 р. Відомий і спосіб, як можна здобути оті скарби, та тільки він дуже небезпешний. Треба спуститись в замковий колодезя в великодну північ і ждати, поки в церквах задзвонять до утрени. Як тільки заспівають „Христос воскрес“, в туж мить зявить ся надзвичайної краси жінка в білому убранні, а в зубах у неї буде золотий ключ. Треба сміливо видерти зубами той ключ і хутко пускатись в льох. Тут будуть залізні двері, але їх легко одперти тим ключем; далі буде ще 12 дверей, і за останніми підуть уже бокові немов кімнати, повні червінців і всяких коштовних річей. Бери їх скільки хочеш, та тільки хапай ся, щоб тією ж дорогою вибратись на світ Божий, поки в церквах править ся великодна утренья, бо як загасеш ся, то ті 12 дверей разом зачиняють ся, і тут тобі й капут. Кажуть, ніби-то знаходились такі зайдиголови, що ходили по ті скарби, та тільки ні оден з них не вертав ся назад.

ІВ. СТЕПЕНКО.**М. Старицький як поет.**

Тому десять років упокоїв ся один з видатних наших діячів, М. Старицький, заслуги якого перед рідним краєм дуже великі.

В одному з своїх віршів (Поезії, ст. 262), згадуючи, що він поклав „життя на боріння“ і що

„Знайшлось і своїх несбачних доволі
Що вергали в мене каміння“..

М. Старицький додавав:

Як ляжу у ямі, тоді вже згадають,—я знаю,—
Й мене словом теплим та щирим“.

Автор віршу, як людина освічена, знав, що для того пророкування не треба бути великим пророком. Дійсно, ще за його життя він здобув від молодших сучасників шану.

Але факт „вергання камінням“ лишає ся все-ж таки фактом. Його не можна викреслити з нашої історії, бо без таких подій не буває історії жадної нації.

В де-якій мірі він був фантастом, „марієм“, висловлюючись його власним словом, і саме за ті маріння де-хто з земляків і був невдоволений з нього.

Але те маріння і його здійснення було такого роду, що коли-б більш його було на білому світі, то світ би став білим і в смислі духовному.

В сій статі хочу головню говорити про поета Старицького, але ж звісно, що всяка творчість залежна од всяких марінь не тільки поета, але і його епохи. Тому треба попереду вяснити, чим був Старицький, що було в ньому спільного з кращими людьми краю і що відрізняло від них і викликало проти нього „каміння“.

Насамперед треба нагадати, що по клясовому своєму становищу він був заможним паном, але коли-б таких панів було в час більше!

Напоєний ідеями 60-х років, разом з своїм родичем і приятелем М. Лисевком, він перейняв ся народолюбством і в громадських своїх виступах завжди був народником.

М. Старицький входив у блискуче коло інших українських народолюбців, що робили громадську нашу історію у другій половині 19-го віку. Він належав до лівобережців і саме тоді увійшов у знамениту київську громаду, коли в ній злились і ліво і право-бережці. В сьому

смыслі він має такеж значінне, як і иньші видатнійші громадяне, що весь час були проводарями переважно народницької думки.

І в сьому вони з Старицьким, звичайно, не сперечали ся,—спірки були за иньше.

Для українського народу, хоч і цінно було мати інтелігентних проводирів у своїх житєвих справах, напр., в справі освіти, тим паче в справі економічній, але і сього було не досить. Український народ ще потребував чогось важливого, що мав великоруський, але чого бракувало нашому. Він потребував розвою, яко нації. Сього в нього не було; в 70-х роках його навіть позбавлено було права такого розвою, і се все робить в душах українських великий заколот. Де-хто з них і без того гадав, що українство може служити тільки для „домашнього обіходу“, а тепер, після заборон, тим більше.

Старицький був иньшої думки. Він не був, як звісно, політиком і не говорив про якісь політичні ідеали Українців, але свої вимоги відносно розвою нації він проте заявив. Се власне вимоги розвою національного життя, а як останне по своєму змісту широке, то він висунув на перший плян розвій рідного йому письменства і мови. І не тільки порушив се в теорії, а і здійснив на практиці,—і от те все, в очах де-кого з земляків, і зробило його „марієм“ і примусило на нього „вергати каміння“, бо з одного боку він, на їх думку, „смішив“ чужих, а з другого—робив зайве діло для своїх.

Що ж власне він робив? Він хотів вивести і виводив рідне письменство з простонароднього, вузького шляху на широкий всесвітній шлях, він розвиває для сього рідну мову і тим здіймає справжній крик.

„Гамлет Шекспіра“ на малоросійскомъ нарѣчїи,—ха-ха-ха!—реготали чужі.

„Гамлет Шекспіра“, та ще з кованою мовою, — ну, кому воно здалось?—говорили свої, і де-хто говорить і по сей день.—Краще-б видати якусь популярну брошуру, або вже, як писати, так з свого життя.

І на голову Старицького сипав ся глум, незадоволенне, докори.

А Старицький все писав... Перекладав Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Сирокомлю, Гете, Гейне, Байрона, Шекспіра, Некрасова, Надсона, Жуковського, Огарева... Цілий пантеон!

Особливо подобались йому Некрасов та Лермонтов, з якого він переклав цілого „Демона“, переклав, звичайно, й „Пророка“, становище якого було таке схоже з його власним.

І врешті, колесо повернуло ся на бік Старицького і його одностумців, правда, більш молодого віку.

Українська мова і письменство вийшли далеко за межі „домашнього обіходу“,—вороги не перестали над ними сміяти ся, але вже иньшим

сміхом. Свої не перестали кричати: „Не треба нам всесвітніх сюжетів і вище народньої мови“. Але крики сі — крики дрібненької, навіть не меньшости, а самотности... Бо навіть старші люде, так звані українофіли — що робити?—мусіли йти за молодим рухом, читати нове письменство і, горе!—вчити ту, ковану Старицьким, Кулішем і другими, українську літературну мову. Таке швидке і таке рідке торжество ідеї.

Але в Старицького була ще одна форма праці, що дозволяла своїм людям на нього вже дивитися як зовсім на спільника. Він видавав своїм коштом і белетристично-народні твори, а головно, він зробив таку річ, що навіть з свідомих панів її зробить не всякий, і що нашу національну свідомість поскорило і поширило дуже значно. Він потратив всі свої гроші на організацію українського театру, він позбув ся всього, але зробив велике діло: показав нам красу вкраїнського народу, зєднав найкращі артистичні сили і дав їм змогу, коли вони одійшли од нього з власними трупами, ширити по Україні увагу до народу і національну свідомість. Се діло, що буде завжди вічне в історії нашого культурного руху.

Але Старицький не тільки віддав рідному театрови свій час і гроші: він оддав і свою творчість. Він написав і переробив ряд пес, що мали безперечний вплив на публіку через свою вдалу форму. А форма в мистецтві се все,—бо зміст впливає тільки через форму...

З усього сказаного ясным повинно бути чимале значінне Старицького в нашій історії, і ясні ті принципи, з якими він мав піти на поле поетичної творчости.

Народолюбець, патріот, людина, готова віддати свої матеріяльні блага для мети громадської—свх гідностей досить, щоб покласти глибокий слід на творчости поета. Про що турбуєш ся, про те і пишеш, — се-ж звичайна логіка поета, але вірно і те, що в творчости одбивають ся численні деталі однакового напрямку, а з другого боку—вривають ся мотиви, нав'язні внішними обставинами; тому-то і характеристика поета потребує дрібнішого аналізу, що один тільки може вияснити його докладно.

При тому аналізі творів Старицького кидаєть ся в вічі одно: велика сила перекладів. Те, що поет робив переклади, се прояв патріотичного або естетичного смаку, а зміст їх і напрям—се прояв внутрішнього змісту душі автора... Звісно-ж бо, що перекладаєть ся те, до чого пахляєть ся напрям душі поета.

Переглядаючи переклади і виключаючи з них ті, що заявили ся тільки через признану славу оригіналів усюди, в них ми знайдемо вибір того, що прямо пасувало до загальних настроїв автора.

В них видко, перш за все, його сливе органічний нахил, психофізичну індивідуальність. Не вважаючи на те, що в віршу до М. Лисенка (ст. 99—„Поезій“), він просить не грати жалібного, се останнє, або взагалі елегічне, дуже виразно бренть у багатьох його перекладах чи то особистого, чи громадянського змісту.

Видко, що сей настрій впливав з чутливої душі поета, який не міг бути байдужим до людських страждань і одкликав ся на них насамперед елегією.

Видно далі, що поет дуже любив природу, але-ж тут не обходив ся без свого особливого настрою. Але що найзначнійше, головну більшість його перекладів перейнято громадським почуттєм, яке й підбирало відповідні сюжети.

Те саме мусіло відбитись, і дійсно відбиваєть ся, і в оригінальній творчості Старицького. Навіть се видко в його песах, де так трудно було, через тодішні цензурні умовини, проводити зміст громадський. Багато з них власне і одбивають останній. Оригінальна творчість Старицького головно драматична і лірична; з епосу він написав мало, хоча його поема „Morituri“ взята з часів козацьких, показує в ньому різноманітність таланту. Про песи його зараз говорити не будемо, бо зміст їх відомий всім, що-ж до техніки, то треба завважити її височінь, до якої мало хто з наших драматургів дорівняв ся. Скажемо тільки про лірику, уміщену в посмертному виданні його „Поезій“, 1908 р. і висловимо жаль, що те виданне утрудняє змогу зробити точний дослід творчості поета: твори там уміщено не в хронологічному порядку і не показано часом авторів, з яких зроблено переклад. З загального огляду віршів можна побачити, що в них одбив ся типічний настрій громадсько-розвиненої людини 70-х років XIX-го віку.

Ся епоха відзначаєть ся, з одного боку, волевым піднесенням інтелігенції, а з другого почуттєм горя, часом одчаю, від розбитих громадських надій. Чим дальше вперед у 80 і 90 роки, тим більш однадає перше і виростає друге. Предметом тих настроїв є народ, до якого линуць всі бажання й заміри інтелігенції. Народ, по визволенню з крпацтва, став у иньші, теж в деякій мірі підлеглі, стосунки до панства. Тому-то й практика діячів і співи поетів мусіли набути собі нової форми, власне, поривання до соціальної рівности. А як ся рівність була залежна від загально морального устрою, то йшло дбанья, або марило ся про иньші умови житя. Клясовий характер тої доби одбиваєть ся у цілому ряді віршів Старицького, яких хронологію врешті можна ігнорувати, бо сей бік лоби лишив ся і на пізнійший час однаковим.

Увага поета спинаєть ся на бідній швачці (ст. 11), взагалі на бідних, для яких не існує весни (ст. 145); на бездольному пияниці (ст.

150); на дівчинці, яку огріто батоном, щоб вона звертала з дороги (ст. 81); теж на бідній дівчинці, на яку накинулися за те, що вона взяла панську опуку (ст. 235); обурюється на крамарський напрям (ст. 186) в житю; в церкві згадує голоту (ст. 182); марить про щастє селян (ст. 193). Одно слово, в ряді віршів стає на бік всіх покривджених у гóроді і в селі, що являють ся офірами громадського устрою. З приводу ж бачених картин життя і труднощів їх скасування поет висловлює різні гіркі почуття. Йому „темно“, жите здається „лісом“, де не видно шляху (ст. 116); в нього леть ся „ледача сльоза“ (ст. 117), його обкутує нудьга (ст. 119), навіть одчаю (ст. 128, 177). Але сї настрої тільки хвильові! Автор знов підносить ся до праці за свій храм (ст. 151), для здобуття долі (ст. 158), хоче для музи тернового вінка (ст. 229), молит ся за правду (ст. 206), і в його віршах знов гучить бадьорість (ст. 138). Знов обертає він своє свідоме слово (ст. 246) на тих, хто є причиною людського горя (ст. 214 „На страстях“; „За лихими владарями“ ст. 70), і хвалить тих, що сприяють людському щастю (До молоді ст. 206, Кониському—ст. 219; Зустріч—238; Ковалевському—159; Мій гріх—ст. 82 і др.). Кидась гірке слово тим, що одрікають ся й боять ся (Потайні ученики—ст. 208). Що ж до себе, то він не хоче спокою (ст. 218), не може віддавати ся весь особистому щастю (ст. 97). Що до особистих взагалі мотивів його життя, то з них брешуть в його творах мотив кохання, але він займає в них другорядне місце і більш повен журних рис про минулу насолоду, ніж є хвалою кохання. Поет згадає про нього і знов обертається до головного свого змісту—громадського співання.

Тогочасний загально-російський інтелігент мав відчувати народньо-соціяльне горе українських мас, крім того, мусів іще журитись з приводу національного занепаду свого народу.

Але настрої людей 70-х років повинен був одрізнятись од почувань їх попередників з простої причини. За плечима наших людей 40-х - 50-х років було мало культурних придбань, мало підвалин для розвою і рожевих поглядів на прийдешнє. І через те їх плач про Україну, їх крик про її горе національне мусів бути гострим, вогненным, що й було у Шевченка і його сучасників. Разом з тим, взагалі до історії України доводилось вертатись багато. Після Шевченка і його сучасників, особливо після „Основи“, на минуле і на прийдешнє можна було дивити ся спокійнійше. Більш треба було гадати про сучаснє, або працювати в ньому для прийдешнього. Звісно, про се сучаснє можна було говорити багато гірких слів, але власнє для „патріотичних“ слів ґрунту було мало: все головнійше сказано було,—та ще й як!—Шевченком. Тому-то і в поезії Старицького патріо-

тичні вірші займають порівнюючи мало місця. Є скільки віршів до Шевченка (ст. 17, 36, 107), до Котляревського (ст. 272); є скільки з любовію до рідного краю (ст. 93, 157, 255), — а решта хоч і впливає з патріотизму автора, але показує особливу рису. Вони спокійні, епічні, і мають на меті більше доповнення історичних поглядів Шевченка і по часті його сюжетів. Сей занадто гостро відніс ся до нашого „варшавського смітя“, і для де-яких представників останнього потрібна була реабілітація. Її й зробив Старицький у таких творах, як песа „Богдан. Хмельницький“, вірш „Сон“ (ст. 255), поеми „Morituri“ і др. Взагалі-ж, козацтвом поет не дуже займав ся, — очевидно ся національна категорія навіть не існувала для нього, як предмет особливого уклонення в сучасному. Натомість у нього гучить старий мотив, поклик до словянства, з яким Українцям так чи инакше доводить ся жити.

Особливо цікавий пункт відносин до „брата-москала“ з запевненем, що йому нема чого бояти ся „зради“, бо з ним

Недолї нас крєвно зєднали —
Не буде між нами розради (ст. 1).

Тут же вгазуєть ся й остаточний ідеал, що маєть ся на увазі при стосунках між словянством і взагалі між людьми. Він в словах:

„Ми цілому світу бажаєм—братання,
Поради, освіти й свободи“ (ст. 2).

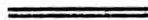
З такими думками творив Старицький всі свої твори, ними було одзначено весь його світогляд,—тому-то про нього певно можна сказати, що се був співець-демократ, співець всіх окривджених у нашій країні і далі, на білому світі. З сього впливає його історично-літературне і инше значінне.

Після Шевченка, до кінця XIX-го віку, се в російській Україні єдиний поет, в якого поетичні завдання розгорнули ся найширшим чином. З ним можна було б зрівняти тільки Руданського, але талант останнього, через ранню його смерть і, певно, через належну йому особливість, не зовсім вийшов з настроїв де-якого етнографізму, і не набув потрібної літературної обробки. Навпаки, в творчости Старицького і особливо ліричній, ми бачимо поета-інтелігента нової доби, що широко і в подробицях відчув численні події тих часів, коли Руданського не було вже на світі.

Крім широти ми бачимо в Старицького досить високу техніку: силу виразу і, з другого боку, ніжну лагідність літературно оздобленого слова. В творах його видно людину з літературною освітою і великим смаком, видно доладне умінне вийти з трудного становища відносно виразу мови.

Все се разом, для цілого ряду його творів, становить перспективу, належну дійсному мистецтву. Доки існуватимуть ті зявища, на які багато звернув уваги і вплив свого почуття поет, його твори матимуть живу цікавість. А далі, вони матимуть постійну мистецьку та иньшу вагу, як малюнки життя й природи, як вислів чуття інтелігентної людини, одного з представників свого народу.

Так ми дивимось на його поетичні твори. Щож до загальної оцінки його діяльності, про яку ми тільки згадали, то докладний її огляд ще більше впевнить нас, що в особі Старицького ми мали дійсно видатну і користну для краю силу, що без його праці на нашій національній ниві в нас було б ще більше всяких галявин, напр. в драмі, і що таким чином в сей день десятиліття з дня смерти Старицького українське громадянство може йому принести тільки велику подяку— як людині, що щиро працювала на щасте рідного краю.

В. О'КОННОР-ВЛІНСЬКА.

Де-які риси в творчості М. Старицького.

Одною з найбільших заслуг М. Старицького було літературне розроблення української мови. Другою великою заслугою його стало те, що він вивіз українську драму на арену громадського життя.

М. Старицький був з тих новаторів української літератури, які вийшли орати цілину. Узнявши держало плуга із рук своїх нечисленних попередників, він упевнено пішов по широкій народній ниві, але з перших кроків постеріг, що знярядде до його роботи примітивне, що леміш туго ріже землю. Побачив, що з тією мовою, яка мала ся в ужитку, трудно приступити до широкої літератури, духовні образи якої далеко пересягли діточе обмежене слово; і вся праця перших часів його діяльності пішла на розроблення і поширення рідної мови.

Українська мова була органічно звязана з душею М.Старицького. Він не раз згадував, що у полтавській гімназії, де відбував він курс, вся наука вела ся майже цілком по українськи. Звичайно, робилось те не свідомо, мова була далеко не чиста, офіційно покладало ся, що учать по російському, але фактично, по натуральному нахилу як учителів, так і аудиторії, уживалось українське слово. Важно було, що ся мова без усяких тенденцій і навіть любови до неї, бо трапляло ся часом, що й стидали ся її, яко мужицької, все таки стала материнською мовою, якою гадало ся, марило ся.

Бачили гімназисти і українську книжку: „Байки“ свого інспектора Боровиковського, а через те знайомі були з друкованим українським словом. З Шевченкових творів тільки „Катерина“ ходила тоді списана по руках гімназистів.

І от на такому ґрунті в 1858 р. зявила ся чарівна для юнацтва книжка „Чорна рада“ Куліша. Вона зробила еру в житю М. Старицького і всеї тієї молоді, яка потім стала свідомим українським громадянством.

М. Старицький захопив ся красою і змістом Кулішевого роману. Він покинув писати російські вірші, що складав з того часу по замовленню начальства на урочисті випадки в житю гімназії, і свідомо повернув свої симпатії до рідного слова. Згадував він, як старанно студював Кулішеву мову, як цікавило його перекладати російські вірші по українськи і як тішив ся він, коли те вдавало ся йому. Але разом з першими спробами довелось зустрітись з великими перепонами, які ставила нерозвинена українська мова: вона відповідала простонароднім мотивам тогочасної творчості і майже не виходила за їх рамки.

Разом з „Чорною радою“ друга книжка Куліша зробила великий вплив на М. Старицького. То були „Записки о Южн. Руси“. Йому найбільше припав до серця погляд Куліша на вчасність поширення українських літературних завдань і відповідних їм форм творчості. Під сим натхнен-нем М. Старицький узяв ся до перегляду всього матеріялу, який знаходив ся в устах народніх і в небогатій на той час українській літературі.

Гурток молоді, обеднаний спільними завданнями, пішов по селах на збиранне етнографічних цінностей; наслідком їх праці зъвили ся численні збірники оповідань, промовок, обрядів, пісень і т. ин.

М. Старицький поширив крім того своє знання мови, проживаю-чи в різних кутках України: на Київщині, Волині, Поділлі, а також в Галичині. Скрізь зауважав він особливости місцевої мови і зеднував в од-нумову, що мало ся повсюди найкращого. Також старанно вистудіював він і писану мову і нарешті з тим добірно зібраним багажем приступив до своєї літературної творчості, спершу до перекладів світових річей ріжнонаціональних творців. Беру уривок з написаного до мене листа М. Старицького, який освічує процес його роботи.

„Памятаю, що у всіх перекладах, за які я брав ся, моїм головним завданням було передати усі тонкоци тонів первотвору тими ж сами-ми барвами; я уникав обминати трудне місце, або переказувати його власними словами, або иноді й зовсім випускати,—ні! Мені хотіло ся ви-робити саму мову до повного комплекту всіх барв на палітрі“.

Як-же досяг М. Старицький богатства і гнучкості української мови необхідних для вимог інтелігентного письменника? Він пішов тим самим шляхом, яким простували до своєї мети і російські письменники, і певно всіх иньших національностей.

Од ґрунтового народнього слова він виводив похідні: од дієслова, або прислівника іменник, чи навпаки і т. и. Наприклад, узявши прекрасний прислівник „байдуже“ він вивів з нього „байдужий“ і „байдужість“.

Але мовчать твої уста бліді
Смертельная байдужість на виду
А я стою знеможений од горя
І від тебе очей не одведу.

Так саме, як знаходимо у Пушкіна особисто ним утворені слова: „Людская молвь и конский топ“.

В російській мові є безліч неологізмів, викликаних потребою часу, не завжди однаково влучних (злободневный, втіруша, сумировать, му-сіровать, отсебятина і т. и.). Нарід безперестанно komponує нові вирази, напр., з виразу „ні се, ні те“ влучний іменник „нісенітниця“.

Слова „байдужий“ і „байдужність“ тепер широко вживають ся, без них неможливо обійтись; на той-же час, коли вони вникли з під пера Ста-

рицького, не тільки Росіяне, а й свої консерватори зустріли їх ворожо, як злочинне каліцтво мови.

Не звертаючи одначе уваги на лемент і догани сучасників, М. Старицький непохитно йшов своєю дорогою, добре розуміючи, що без мови нема прогресу, нема живої роботи.

Але до новаторства в мові він ставився дуже обережно, уважно зважаючи право на існування кожного нового слова, неодмінно ґрунтуючи його на пародом закладених підвалинах. Ми не маємо в його лексиконі таких невинуватених, безпідставних слів, як напр., „зовнішній“ (од російського коріння). М. Старицький виводить відповідне слово од народнього виразу „з окола“, „навколо“.

Але в горі безжурно та яскраво,
Весна пиша під перлами роси
І навіть се побоїще криваве
Не нівечить окольної краси.

Його інкриміновані „нестями“, „залався“ і т. и. мають походження од народнього первослова і певний образ. Коли траплялися слова негармонійні на присуд критиків, то се залежало од власного смаку автора, який вибрав той чи иньший вираз для висловлення своєї думки, для змальовання образу. Слово, як і стиль, належить індивідуальності автора, але процес творчості в мові М. Старицького був цілком законний.

„Не забуваймо,—пише в своїй розправі про Старицького Іван Франко,—що на ковані слова, провінціалізми, та неологізми д. Старицького нарікають звичайно ті, які або раді би звизити обсяг українського письменства до рамок „домашняго обихода“ і яким українська мова видається а ргіогі непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин, або-ж се мнмрять люде, які хвилю перед тим, або хвилю по тім без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак в ній найпростійших слів і термінів для культурної потреби і т. и“

М. Старицький ще з иньшого боку пояснює собі сі напади сучасників на його новаторство в українській літературі.

Беру уривок з його листа до мене, в якому зачеплено се питання.

„З приводу моїх літературних праць мені довелося прийняти багато нападів і прикростей не тільки од лютих ворогів (Кіевлянин, Моск. Вѣдомости) але навіть і од своїх близьких.

На сей час, в кінці 74, 75 років, наше коло значно поширилося і привяло до себе багато иньших елементів. З одного боку де-яке полегчення в цензурі дало змогу приступити до видання українських книжок (тоді вони по „Казках Рудченка“ щедро поспинали ся), до якого ми рев-

ЛНВістник 1914 кн. VI.

4

но взяли ся (усі видання моїх творів належать до того часу: „Казки Андерсена“, „Байки Крилова“, „Сербські думи“, „Пісня про царя Івана“) з другого боку впливи європейського соціалізму і російського народництва викликали і в нас кілька гострих течій. Між ними вирізались більш яскраво: націоналісти з демократичним напрямком, що ставили своїм першим завданням розвинути мову, літератури, музики, для піднесення народньої самосвідомости і для оборони свого морального „я“, і радикали народники, що мали метою перебудувати соціальні відносини, зняти протест проти пануючого ладу і вжити до того, як засіб, українську мову. Люде хоч і однієї хати, але в напрямі до того ріжні, що ставали ворожчими один одному за жандармів.

Для одних розвій рідної мови, літератури, культури — ставав за святиню, для других—се було сміховищем, національним безглуздем; одні бажали видавати, крім популярних книжок для народу, і Шекспірів, а другі, навпаки, хотіли давати народови лише гострі наркотичні річі, а через те обурювали ся проти своїх спільників „легальників“, вигадуючи нісенітницю, анекдоти, дратуючи їх ковалями, навіть не гидували й російською пресою аби осміяти і оплювати намір виховати і утворити якусь окрему українську мову і літературу:

Треба було багато відваги і настирливости, щоб під тим перехресним вогнем провадити роботу. Тільки горяча любов до свого рідного слова могла перемогти і ворожі напади і авторське самолюбство“.

Найиаче несприхильно поставила ся така обмежена критика до перекладу на українську мову „Гамлета“. На той смілий для того часу виступ М. Старицький наважив ся за порадою Драгоманова.

Ось спогад, який знайшла в листі його: „Я поставив ся до сеї праці як найуважнійше, тай справді вона була дуже нелегкою: для переказу піднесеної придворної розмови і всіх тонкощів філософських настроїв і душевної боротьби, треба було мати велике багатство слів, піднести нашу селянську мову до королівського тону, до шекспіровської височини. Зміцнившись за допомогою Гешвенд, справжньої Англічанки, а тако-ж літературно-розвинутого Цвітковського, я зібрав усі переклади як на російську, так і на польську, чеську, німецьку і французьку мови і розпочав роботу. Завданням моїм було стати найближче до пертвору, не руйнуючи краси і народности форм нашої мови. Переклад мій перевірено Драгомановим, Цвітковським, Гешвенд і Чубинським. Вони ухвалили його, яко найближчий з усіх відомих їм перекладів до пертвору і разом з тим признали, що українська мова в нім гарна і виразна“.

Тепер ми не помічаємо ніякої особливої штучности в тім перекладі, тоді він здавав ся повним незрозумілим неологізмів.

О! Коли б се вельми тяжке тіло
 Та могло розпастиь, розтопитиь
 І росою, чи туманом взятись!
 Коли б Вічний не карав на небі
 Самогубця!.. Боже, милий Боже!
 Які бридкі, звічені, марні,
 Та мізерні, на мій погляд, втіхи
 На сім світі! Ох, як гидко жити!
 Се жите—немов садок здичалий,
 Де бурян порозростав ся буйно...

„Не буду входити в деталі,—пише Іван Франко,—бо студія над язиком д. Старицького вимогала б більше часу й місця Та редагуючи до друку Кулішів переклад „Гамлета“, я мав нагоду детально порівнювати сей переклад із перекладом Старицького і переконав ся, як мало там власне неологізмів та кованих слів, і як багато слів, що 1882 р. разили читачів та критиків д. Старицького, сьогодні війшли в загальне вживання і не разять нікого. Чи д. Старицький щасливо утворив їх, чи вони були щиро-народні, а лише незвісні критикам, — досить, що з часом вони здобули собі право горожанства. Оттак буде певно з найбільшою частиною тих ніби то „новоукованих“ слів“.

Перекладом „Гамлета“ кінчається у М. Старицького ряд перекладів і праць по розвиненню, збагаченню і обробленню української поетичної мови.

Тепер ми спокійно користуємо ся наслідками його роботи. М. Старицький одбив і одточив тупий леміш; ми прийняли од нього в спадщину досить зручне знарядде. В тім його велика заслуга.

В царині театру М. Старицький був таким-же новатором. Завдяки його широкій ініціативі, молодий на той час український театр розвинув ся в пишне зявище мистецтва і головне виступив за межі примітивних хатніх мотивів і іділічного кохання на арену громадського життя. Таким поворотом в історії української театральної літератури треба вважати драму М. Старицького „Не судилось“, написану в 1876 році. І хоч на сцені, через цензурні умови, вона з'явилась далеко пізніше (під назвою „Не так склало ся, як жадало ся“), але дала новий напрям думкам, розвернула нові перспективи. Ось що пише Костомаров з приводу появи цієї пєси в літературі: „По ширій совісті зважуючи драму М. Старицького „Не судило ся“, не можемо не признати новий самобутній твір пера сього письменника одним з найкращих і достойних уваги зявищ серед небогатої на число книг української літератури. Автором зацеплені самі живі струни сучасного громадського життя, розкрити недуга, що почувается ся повсюди в наші часи і змальовано її такими рисами, в яких вона відбивається в сучасному українському суспільстві“.

Роспочавши свою власну театральну справу, М. Старицький непо-

хитно пішов шляхом широкого розвитку українського театру, як з боку зокільної техвіки, так і збагачення репертуару.

Автор „Корифеевъ украинской сцены“ так висловлюється про театральну діяльність М. Старицького: „З сього часу починається пишний розсвіт українського театру. Багато праці, розуміння, талану і власних коштів поклав М. Старицький на театральну справу, до якої він узяв ся з усією енергією. І наслідки його діяльності були такі, що кращих не можна було і сподіватись. Вистави сієї трупи були справжнім тріумфом і самих артистів і українського драматичного мистецтва“.

Керуючи українським театром і дбаючи про його долю, М. Старицький увійшов з докладом до першого зїзду сценічних діячів, що відбувався в Москві, з цілим рядом вимог для рідного діла, які мали поліпшити його існування.

Прочитаний ним реферат зробив велике вражіння на присутних і досяг постановленої мети, а саме:

1) підданне українських пєс цензурі на таких самих умовах, що й драматичні твори, писані на иньших мовах;

2) скасування заборони видавати і виставляти на сцені пєси на українській мові перекладені, історичні, та з життя інтелігенції;

3) допустити й українські пєси до реєстру пєс дозволених для народнього театру;

4) вчинити дозвіл на українські вистави залежним від загальних постанов і скасувати дотеперішні обмеження що до дозволу таких вистав.

Все те мало велике значіння для будучности діла. М. Старицький дав нам цілий ряд театральних творів, — поруч з етнографічними і історичними пєсами, — сучасного громадянського життя на ґрунті соціальних відносин і складних психічних переживань (Богдан Хмельницький, Оборона Буші, В темряві. За друга, Талан, Остання ніч і багато иньших).

Крім самостійних пєс М. Старицький розширив репертуар українського театру перекладами і переспівами на світові теми (Роза Бери, Зімовий вечір і т. и.), а також переробками тих пєс, які через всякі хибни не могли з'явити ся на сцені.

Що до роботи його в слову останньому напрямку, то тут мали ся особливі причини, які вимагали сеї невдячної праці. Річ в тім, що разом з антрепризою Старицького настав знову тяжкий час у цензурі: майже нічого нового не пропускало ся. Нарешті театр почав підупадати. М. Старицький писав з сього приводу: „Нас хочуть „извести измором“..

...Я почав входити в змову з авторами тих пєс, які ранійш одібрали дозвіл, але мертвих навіки по своїй нікчемности; просять, так сказати, права на їхні політурки з печатами“...

І ось, таким робом, випущено було на українську сцену такі пєси,

як „Чорноморці“, „Крути та не перекручуй“, „Ніч під Івана Купала“ і т. и.

Треба сказати, що переробки ці, (як ось „Чорноморці“ по Кухаренку) на стільки далеко одішли од первотвору, що стають майже самостійними творами, а по своїй художній вартості дають цінний вклад в український репертуар.

Кінчаючи сей біжучий огляд, згадаю оцінку літературної діяльності М. Старицького, яку робить в своїй статі І. Франко. „Коли в 1861 р. умер Шевченко,—пише він,— то взяв із собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчости. Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, йти далі було нікуди; той окремий стиль, який вніс він в нашу поезію, був властивий йому, був його індивідуальний стиль. Хоч і як легко видавалось наслідувати його, та про те під руками інших він виходив паперовою квіткою, а часто подобав на карикатуру. То проте вражіння Шевченкової поезії було таке сильне, чар його слова такий тріск, що в розумінню многих Українців українська поезія могла виявляти себе тільки в тій, Шевченком утвореній, формі; тільки його стиль видавався справді поетичним, тільки його мелодія „відповідали духови української національності“, тільки в тім напрямі треба було йти далі. І рушили йти“.

Почалась, як пише Франко, доба епігонства, яка затяглась досить довго і давала тільки бліді пересіви Шевченка. І от у кінці 60-х років виступив у перше з своїми поезіями М. Старицький у львівській „Правді“.

...І в формі, і в змісті їх,—пише Франко.—бачимо заповідь чогось нового, бачимо перші признаки виходу української поезії з доби епігонства, з наслідування Шевченкової манери. Бо коли в добі епігонів майже обовязково було дивитись на світ і на людей очима співучого селянина, афектувати селянську наївність, починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка і потім більше менше *ex abrupto* перескакувати на індивідуальне поетове „горе“ або „щастя“; коли там усі людські відносини і вся природа мусіли бути стилізовані, позбавлені реальних прикмет і деталей, більше менше в такім самім розмірі, як у орнаментах вишивок являють ся стилізовані квітки та листки, то Старицький відразу відкидає той конвенціональний стиль, керуючись тим вірним почуттям, що той стиль був природний і поетичний в устах Шевченка, але не може бути тим самим в устах пізнішого українського поета. В тих перших поезіях Старицького і у всіх пізніших бачимо wyraźnie, що се говорить український інтелігент не до фікційного українського народу, який з елементарних причин не міг ані слухати, ані розуміти його,—але до своїх рівних інтелігентів про свої інтелігентські погляди і почування“.

Весняні сні.

I.

У млі я конаю... А ти—моє сонце!..
 Ой леле, ой леле, а ти—моє сонце:—
 Сховав ся ти в лісі, неначе за хмари,
 Ой леле, ой леле—неначе за хмари!..
 У млі я конаю і в хатне віконце
 Даремно коханого я виглядаю.
 Весна розцвітає, і сиплють ся чари,
 Для мене сховало ся ж яснее сонце...
 Ой леле, ой леле,—там пісня лунає,
 А біднее серце від жалу конає,
 І ллють ся дзвіночки соловінні
 І пятачки сонця сміють ся безцінні..
 У лісі тім щасте мое помагає,
 І гай розлягає і шумно співає,
 Буя в ньому вітер весняний у листю
 І грає в фіялках струмók як в намісті.
 Ой леле, не прийде мій милий до мене,—
 Пішов у жите він,—у поле зелене,—
 Пішов він у гай, що з пісень розлягає,
 Туди, десь далеко, менé де немає!
 Ой леле, ой леле, дивлюсь я в віконце:
 „Ой де ж моє сонце, ой де ж моє сонце?!“...

II.

У шумуючий гай,
 Де лунає весна,
 Де літа вітерець,
 Злототканий, як май,
 Де співа соловей,
 Де водиця ясна
 Відбиває і день
 І всі чари ночей,
 Лпне мрія моя
 У оздобі пісень;
 Їй сміють ся гаї,
 Осміхаєть ся день,
 І метеликів рій
 Отій мрії моїй
 Додає ще краси
 Серед листя й роси...

Тиша повна кругом;
 Серед скель—темний мох...
 В лісі я—не сама:—
 Я тут з думкою в-двох!
 І ось мент ше один—
 І дзвенять солові
 І між ними бренять
 Тихі співи мої...
 Як би ж вічно сей сов!—
 Ся весняна доба,
 Серед тиші лісів,
 Де все квітне кругом;
 Як би в серці сей спів,
 Як би зникла журба...
 Щез би рабства полон,
 Дух би сонцем горів!..

МИХАЙЛО ЖУК.

Тільки встати.

(Докінченне).

Може тому, що я знав, що не буду сьогодні обідати, але як тільки вийшов за поріг, то так засмоктало в грудях потребою їжи, як ніколи. У своїй хаті почав знервовано ходити з кутка в куток. За яку хвилину прийшов куховар з запитанням, чого б мені принести, але я знову рішуче запротестував. Потім прибіг і сам Вітольд. Він умовляв не звертати уваги на те, що сказала дружина... Прохав вибачити її чудний настрій, а потому запросив поїхати з ним до спільного приятеля—Кастальського. Останнє я прийняв з охотою і через годинку ми тільки вдвох з Вітольдом, без фірмана, їхали шляхом поміж розкішними хвилями збіжя. Сухий, гармонійний шелест колосків, а з поміж того пісня коників... Цілі потоки пташачих голосів і простір землі—настільки чудодійно впливають на настрій, що починаєш забувати розслабляючі подробиці життя, а бачиш усе його в цілому, і груди починають вільніше дихати, серце бадьоро працювати. Спершу ми розмовляли, а потому Вітольд передав мені віжки і сам почав дрімати. Я заглибився у слух, у розглядаюче того, що навколо... Наче випустили з тісної загородки на волю... Там, у загородці, все таке велике і болюче, що, видаєть ся, загрожує цілому світові, а знову тут, серед простору нив, таке все дрібне, що певне атом має більшу вагу або й не меншу в загальному рухові всесвіту.

Селянська дорога фантастична—ніколи майже не тягнеть ся просто до ціли, а вигинаєть ся, наче лїнний і заляканий робітник і вправо і вліво. Чи їй наобридло вічно забігати поперед їдучого і вона його умисне заведе манівцями, чи той, хто перший її протоптував, був зневірений в найкращих своїх почуваннях і одміняючи місцевість розтягував свій шлях, як найдовше, щоб не так швидко знову зустрінутись з правдою в очи. Так розмірковуючи і згубивши самого себе в просторах нив і великого неба, я все слухав той вічний шум колосків порожніх і повних, посохлих і засихаючих, що не помітив, коли опинив ся біля шосе.

*) Початок в III кн. ЛНВ.

Тільки, як кінь ляпнув підковами, то я припинив його трохи, але так раптово, що Вітольд прокинувся. Переїхавши шосе впоперек— знову трапив на дорогу, що була добре обсажена підрубаними вербами. На ріжку дороги, на стовпчику, встиг прочитати напис— „Село Ута“. Ще яких десять хвилинок, але вже в розмові з Вітольдом, і ми приїхали в подвіре Кастальського. Старовинний дім на оден поверх, вкритий позеленілими гонтами; перед зашкленим бальконом овальний квітничок з різно-коліровими циніями, та наче слабими на сухоти бальзамами. Дорога обсажена чистим піском і розчісана граблями; по боках балькону і по фронтонних стінах дому—цілі маси дикого винограду, що мов драна сорочка показує тільки місцями смагле тіло стіни, облупане дощами і негодою. Вітольд вистрибнув і почав стукати в двері балькону. Ніхто не вийшов. Тоді почали у двох гукати фірмана, який незабаром і з'явився. Виявилось, що Кастальський пішов з рушницею у збіжжю на дичину і що певне скоро поверне до дому. А от і ключниця одімкнула двері балькону і приязно усміхається до Вітольда. Се добре одгодована дівка, молода і сильна, з великими формами тіла, що так і пнуть з під літнього одягу. Зачіска в неї зроблена з претензією на городську, але безладно. Дешеві та великі грибінці стирчать на всі боки, наче колючки на дурмановому горісі.

— Заходьте,—запрошувала вона нас—паняч зараз поверне з поля... та можна й хлопця за ним послати... Ян! — гукнула вона до фірмана, що вже відїздив до стайні—Ян! Скажи Опанасови, щоб по паняча збігав!

Я увійшов до передпокою і роздягаючись помітив, як Вітольд залицяється до ключниці.

В кімнатах було прохолодно і приємно, окрім того духу, що так звичайний і характерний для старших кавалерів. Усе якось пересяклося тютюном, горілкою, та собаками... Та й зараз у витальні на великій канапі спочиває двоє таксів з чорними мордами і жовтими бровами. Видається, що то не брови, а якісь ніколи не сплячі очі, на одміну тим другим, що потребують одпочинку. Скрипить під ногами дубовий паркет, коли я йду до кабінету. Мені треба вишукати тютюну, бо я не взяв з дому ані одної цигарки, через те позираю на великий стіл. Там, крім паперів і двох пляшок з пива, нічого не має. З кабінету зазираю до спальної, де на столі біля вікна помічаю потрібний мені тютюн і гільзи. Ліжко ще досі не прибрано—біля нього, долі, брудна білизна і комірчик... На столі, наче по землетрусі,—повний безлад руїни.

Тут, і патрони, ремінці, і машинка до набивання патронів, і клей-тухи, і якийсь старовинний пістолет... Все те поприпадало пилом і притрушене потирухою з тютюну. Спочатку мене здивувало якесь особливе світло, але тепер я вже зясував собі, од чого воно таке. Немає ні одного вікна в хаті, щоб не було затемнене виглядом рослин. В кожному, наче в рамцях зелені візерунки з темними лініями стебла або гілля. Через те в хатах повно зелених рефлексів і особливе півсвітло, що після соняшного дня на дворі—тут видаєть ся і темно і якомсь турботно. Надійшов до вмивальника, щоб вимити руки і лице, які за дорогу як слід забруднили ся. Тепер зовсім добре! Після холодної води, якомсь приємно щипає шкіру і трохи ріже очи—мабуть од мила, бо я старанно втирав його в орбіти... Зробив цигарку, закурив... Потім набив ще кілька штук і повернув до витальні... Ключниця вже принесла холодного пива і витягала корок з пляшки; Вітольд держав перед нею шклянку, а лівою рукою обіймав її за стан і певне щіпав, бо вона якомсь особливо сміяла ся і залишала роботу.

— То що ж, я маю довго чекати на ваше пиво!—підроблено сердив ся Вітольд.

— Прошу не заважати... У, не сором панови!—огризнулась вона до Вітольда, дивлячись на мене. Я пізнав той погляд, що так часто кидали на мене жінки, коли в моїй присутності їх обіймали. Ніколи я не був порядною людиною і ніколи не вдавало ся бути отверто не порядною. Не ставало відваги через того пігмея. Жінота певне інстинктивно відчувала його присутність і спиняла ся нерішуче перед моїм феноменом. Се мене якомсь розлютило і підійшовши до ключниці, я поляпав її по плечі...

Плече здригнуло ся і та ефектовна деталь пробігла по моїм нервам в середину і викликала гострий приступ причинної у мого недоноска; я виразно почув, як він гукнув на саме дно і конвульсійно зарухав ся. Ключниця випросталась, здивовано і серіозно подивила ся в мої очи, а я напружував ся, щоб глянути на неї... Очи мої бігали, як та бульбашка повітря у важку, але ними я не міг вловити потрібної середини. Ог лице її проясняєть ся, але з яким призиравством і іронією... Потім я бачу, як підступає сміх—він сильно напинає великі груди і починає трусити ними так нахабно, так переможно, наче я дрібний злодій, що наважив ся вкрасти добре напакowanego гаманця... Стою присоромлено і дивлю ся, а перед моїм носом трусять ціль моїх злодійкуватих намірів. Поставила пляшку і кинула з тим сміхом до мене:

— Певне добродій краще за мене одкоркує!—і вийшла. Я взяв

ся до пляшки. На пробощнику ще лишився п'ят пальців кляшниці і трохи тепла... Се мені було так гидко і взагалі я вороже настроївся проти неї, що витягнув хустку з кешені і обмотав нею залізо. Вітольд щось наспівував і деренчав своєю шклянкою об мою... Нарешті я налив пиво.

— Добру дівку завів,—ковтаючи напій промовив Вітольд до мене. Я, немов мене що підмило, почав цілу орацію в оборону жінок. Казав, захоплюючись, з тим особливим жаром, який навіть підступав мені до лица і хотів своїми словами неодмінно змішати Вітольда з болотом.

Такі промови добре вдавалися мені по своїй щирості, бо в той саме момент я вірив у щось иньше, що так гарно вкладалося наче лірична поема і пестило мій слух надземними піснями.

— Бо ти, мій голубе, риба, а не людина!—закінчив Вітольд мою пісню.

— Го-го!.. Яким чудом?.. Якого біса!.. Чи не сорока на хвості приперла вам звістку, що...—викрикнув Кастальський і поцілувався з нами.

— Юзька! Ю-у-у-зика!—гукнув він на всі хати—забери рушницю! От дівка так дівка—прицмокнув він язиком до кляшниці.— Чого вирячила очи? Давай там каву або що! Так приїде сьогодні Рекош—раз, приїде Гавронський—два, потім двоє дурнів Бистрамів—Юрко і Владек—чотири, вас двоє віслюків з Назарету—шість,—я—свиня—сім, і панна Ма-рі-я!—проспівав він—вісім! Юзька—чортова душа... дай шклянку, та ще пива!

У австрійці, спеціальних рейтузах і прекрасних чоботях—Кастальський був, як намальований. Він надійшов до рояля, гукнув на дзиглик і одгорнувши трохи лівий маншет поглянув на годинник. — Будуть незабаром! Потім крутнувся до клявіатури і затарабанив мазура, викрикуючи.

Цілувать... не цілувать!..

„Мо весілля почекаць?..

Поцілую хіба в ус—

Тоді швидче одружусь!..“

Вітольд і я підхопили мотив і повторили разом останні два рядки.

— Ходім краще до столової—урвав раптом Кастальський і потягнув Вітольда за руку.—А ти літературна шкапа чого сидиш... рушай за господарем!—кинув він до мене через плече. Вітольд теж обернувся, блиснув рядами білих зубів до мене і, ніби не в змоззі здержати сміху од моєї постави, комічно процідив:

— Бісова душа... Шевченко, живий Шевченко та й годі. А, одчиняй, проклятий жиду!..—Нахмурив він брови і повів очима в бік, блискаючи білками.—Ха-ха-ха! — засміяв ся знову Вітольд. Кастальський тягнув його далій і не звертав уваги на промову.

— Мільтон! Грушка!—кликав він на таксів, що забавляли ся у витальні — ісі!

Поминувши півтемний і великий передпокій, де виділи ся сходи на перший поверх, ми увійшли до світлої столової; хоч і з двома вікнами була ся чимала кімната, але вже ті вікна без ніякої рослинности перед ними, і тому тут було иньше світло, як у других покоях. Поміж вікнами стояв стіл, заставлений численною юрмою ріжноманітних пляшок і білих чарок. Стовпцем—тарілочки, видельці і ножі поруч.

— Ся Бастілія на сьогодні!—пояснив Кастальський з умисне театральним рухом руки. По середині стояв великий стіл з білим обрусом і холодною стравою; поміж приборами лежали букети з квіток. Було чисто, парадно, наче і справді на свято.

— Каву давай сюди, на отсей столик,—ляпнув долонею Кастальський по столику під стіною. Юзька подала прилад до готування кави, поставила сметанку, мисочки.

— Принеси сюди тютюн і гільзи... Ну!.. Швидче...—крикнув на Юзьку таким голосом Кастальський, наче на неслухняну худобу. Юзька нічого увесь час не казала, тільки сміяла ся і важко ступала по хаті... Все тіло в неї трусило ся і видавалось, що воно також по тиху смієть ся, тим особливим сміхом, що повний чогось загадкового, сміхом тіла. Вся вона зробилась його, Кастальського... Втратила напругість, втратила можливість бачити річи навколо, наче злила ся з тими річами, бо вони тако ж належать „йому“. Всі річи тако-ж потиху сміють ся до нього... Нехай, вона не боронить їм сміяти ся: вони мають таке саме право—з тієї шклянки він пе, тією ложкою їсть, а на тім кріслі сидить.

— Зрештою—пропонує Кастальський—краще Юзька приладнає каву, а я вам покажу сад і лямпіони. Юзька, принеси тютюн в сад, а каву сама заготуєш... Ходімте!

Знову вийшли до передпокою і через зашклений балькон, через квітнички, завернули за ріжок дому. Тут так само чисті стежечки, розчесані граблями. Зелена од декораційних рослин альтана—приваблює темним отвором, де мабуть так приємно спочити в холодку од всього на світі. Між новими стовпчиками по стежках—напнуто дріт, а вже там повно колірових ліхтариків. По середині чималої галявини з підстриженою травою—стіл з білим обру-

сом, з цілим рядом стільців навколо. Вітольд і Кастальський розмовляють про господарські справи. Кастальський висміює Вітольда, що він нічого не тямить в господарці і тільки заважає свому управителю в роботі. Вітольд гаряче боронить свою позицію доброго господаря. Чути терміни: „Трехпольова зміна“, „фасфати“ і т. и. Але я тільки хвилинами виловлюю слова, бо більше дивлюся навколо. Онде видно скирти, стодоли, ставок.. Там далій манячить село, наче розсипані різноманітні гузики. І мимоволі думаю: „Ніде не має таких скирт поміж сею частиною села... Бо се тільки панська привілеія. Високі, свіжо жовтого коліру соломи, вони особливо впливають на мене. Я навіть чую той дух соломи і стиглого зерна“.

— То ваше?..—попитав я Кастальського.

— Ні, то вже не моє... Он що моє!..—і він витягнув з бокової кешені портфельчик, одкрив його і майнув перед моїми очима краечками сторубльовок.

— Та ще он там невеличка скирточка—показав він праворуч на окремо стоячу скирту.—Ще в окономії не продане... Словом, добре!—хляснув в долоні, крутнув ся на одній нозі, гукаючи:

„Цілувать... не цілувать?..

Мо весілля почекаць?..

І разом з Вітольдом закінчив:

„Поцілую хіба в ус—

Тоді швидче одружесь!..

Сонце вже зовсім наближало ся до обрію і довгі, прохолодні тіни лягли мячно на шовкову траву. По стежці од офіцини ступала товста постава в чоботях і в купенькій тужурці; у правій руці тягнув ся чималий малахай. Пика кругла, червона, наче печений рак, тільки білки в очах поблискують гостро. Надходить до нас, скидає пухкою рукою „маціюфку“ і починає витати ся.

— Що за морда?—шепоче Вітольд до мене.—Се управитель—пан Стах.—Чолом, пане, Стаху!—привитав ся Вітольд до управителя.

Очи в білках, наче загрузла вишня в сметані... Він осміхаєть ся білим рядом зубів, зморщує якось повіки так, ніби витискає ті вишні.

— Як ся маєте, пане ласкавий?!—промовляє він шепелявою мовою. Схиляє поважно голову, блискаючи білим, не засмаленим на сонці лобом. Очи уперто вставив на того, з ким розмовляє, і так неприємно дивити ся на них, як буває часом, хто візьме в пучки вишневу кісточку і намагаєть ся нею стрельнути на вас.

— Ще не одружили ся, пане Стаху?—іронізує Вітольд.

— Де вже нам дружити ся. Ми так, помаленьку, чужими жінками пробиваємо ся... Як то кажуть: часом з квасом, а порою з водою.

Вітольд вибухнув конячим сміхом на дотеп пана Стаха. Мені гидко стало дивити ся на поставу сього „панича“, просто фізично гидко од його особливої конструкції тіла, і я непомітно дійшов до альтани, там повернув стежкою до саду і пішов просто поблукати. Наче хто розсипав золото—от ті маленькі плямочки вечірнього сонця; ступаєш ногою, а воно тобі стрибає на черевик, лізе по одежі і лягає теплим поцілунком на руку, блискає в очи. . Як тільки я зайшов, що не стало чути розмови, якось порожно зробило ся в середині. Мускули обважніли, стерли ся в попіл, як та перепалена кістка... Голова моя почувала себе так, як перебуває повітряний шар,—його тягне непереможно вгору, а тут вчепив ся сіткою вірвовок кошик з людиною, з мішками піску. Що одмінило ся, думав я собі, хоч би за десять, пятнайцять, більше літ...

От вже десять літ, як помер мій батько... А що стало ся? Те, що було за його часів, полишило ся незмінно. Ідеали людскости.. Вчора мені треба було запалити в соняшний день свічку.

І що ж—не помітив навіть, що вона горить. Тільки вночі вона світить, а не в дійсному світлі. Просто жахаєш ся, коли глибоко продумаєш, якої треба темноти, щоб всі наші людські ідеали світили. Але все воно штучне, на одну мить, на кілька поколінь... На те, щоб не запалювати при дійсному світлі. Де-ж воно те дійсне? От на сьому пункті і спиняють ся усі. Починають з того, що утворюють програми, різні методи і хочуть підмінити ними світло. Нікому не хочеть ся сказати отверто, що воно навколо. І властиво не „сказати“, а увібрати в свою душу. Мабуть треба просто навчити ся користатись світлом, просто так, без ніяких програм і методів. Вікова культура. А по щож одкидати ті досліди наших попередників. Тільки щось мало в тій культурі спільного зі світлом. Всі ми думаємо, що як ми дійшли до монопланів, гидропланів,—то се е світло. Техніка, розум, пристосування для своїх же вигод усього того, що колись не належало до нас. Се річ проста і функція така звичайна, як і серед всього королівства природи. Найменча рослина удосконалює свій рід так, щоб він був забезпечений од випадкового. Завсїгда стає в голові прокляте і вічне питання—Чому? Чому культура не одмінила ті споконвічні поділи людей, не урівноважила їхні характери, не скувала їм сильної волі і вдачі.

Почнеш одділяти світло на смітнику культури і побачиш, що се тільки свічка серед яскравого соняшного дня. Пишуть люде,

але жите пише ще страшнійше, ще з більшою психологією, ще з глибшими нюансами. Воно пише не на те, щоб дати художній твір, а щоб відповідно заплатити за все штучно утворене, за все хобливе, що при нашій допомозі заростає буряном у нашій же істоті. Чи ж то варто тішити ся, що бурян літає на монопляні? Нам би слід було як найменче тішити ся і як найменче співати собі діфіраблів. А то ми занадто хвилюємо ся над кожним величчям, на нашу думку, твором і в щоденному життю сіємо гидоту навколо. Ставляємо пам'ятники „Світлови“, бо в нас коротка пам'ять і ми швидко забуваємо; та й так робить „Темнота“ і ми хочемо перебороти таким способом її. Нікчемний раб, що діставши свободу, нічого не може вигадати кращого, як наслідувати свого пана. Він боїть ся викинути з душі його образ досвіду, вікової культури. Тягом утворюємо ферменти життя! Радіємо, як воно бе нам у ніс і кричимо „гірко“. Наче на весіллю—певне думаємо, що світло з нами поцілуєть ся...

Дійшов до кінця саду, до самого куточка, що палав, як жар. Там заходило десь сонце і серед темних рамок з дерев, що трохи розступили ся, утворюючи вихід на дорогу в поле, воно горіло всіма проміннями своєї кулі. Так замануло ся кинутись у те джерело світла, щ) аж трохи підбіг до виходу. І справді був момент, коли видавало ся, що я зараз впаду в щось яскраве і повне справжнього життя. Але тільки висунув ся зпоза стовбурів, як мє джерело опинило ся на далекому обрії, а по боках розбігли ся поля, мов зроблені із шкурок їжака. Повно колючої стерні... От тут ще так недавно жило щось величне і кудись виїхало. Наче порожнє помешканне лишила ся земля і так тихо, так мертво стало. Стільки тут було шумів, голосів, і вже немає. Мені згадало ся, що по дорозі я упивав ся тими шумами поля. Ні, он якісь сумні рядки... То певне заповані у рогожу річи, які полишили з наміром, що завтра повезуть їх на залізничий двірць. Я збігаю з горбка в канаву, вступаю на шлях і надхожу до тих рядків. Копиці! Все те, що так співало—лежить тепер звязане в снопи і нагадує невільників, бранців після якоїсь війни. Поторкав руками сніц, а він озвав ся сухим шелестом, наче пересохло йому в горлі і він не може сказати слова. Як сумно! Лунає пісня, сунуть по дорозі останні на сьогодні вози з хлібом, збивають хмари пилу вівці, ірже лоша і стрибає, наче танцює дикунський танець... Все те червоне од сонця і видаєть ся ненатуральним, а якоюсь ілюстрацією до фантастичної казки.

Знову повернув до саду, і згадала ся мені панна Марія. Ко-

лись от тут—я, вона і ще знайома панна тікали од грому. Вони ходили купати ся до річки, що пробігала повз окономію Кастальського. Прийшов туди і я з наміром покупати ся. На подвірю зустрів Рекоша і Кастальського, що приїхали сюди верхами на конях. Вони сповістили мене, що вже купують ся панни і що варто піти та підглянути. Я запротестував і здержав їх наміри, а коли ми зустріли паннів, то Кастальський і Рекош повели проти них таку облогу і так отверто промовляли, що панни просто, як мені тоді здало ся, налякались. Кастальський схилив їх погуляти в саду, та повечеряти з ними серед чудової природи. А коли панни сказали, що боять ся негоди, то він запропонував запрягти коней і одвезти їх до Вітольда. Вони політично згодили ся і якось так вдало ся, що я і двоє дівчат пішли самі до дому. виявилось, що вони чули мою суперечку з Кастальським і Рекошем, коли я обурював ся за підглядання і як останній аргумент сказав, що попережу їх. Панни чомусь шепотіли, що я хороша людина і порадили ся, чи не краще буде піти до сестри Кастальського, що літувала тоді в маєтку, і попрохати її завезти їх до дому, а головне—збити тим з дороги ваничів. Ми так і зробили. Я зробив ся героєм, прекрасною людиною... Се мені було приємно, а в середині я почував, що то ніяка героїчність, а просто лячливість моєї вдачі. Мені було більше жалко, що вони так дивлять ся на мене... Як-би було можна, я-б висловив своє обурення проти того мого „прекрасного“. „В мені його немає! Немає і не було ніколи!“—кричав я думкою. А панна Марія розповідала тоді, які то погані муштини і як гидкі їй всілякі „такі“ відносини.

Тепер же панна Марія приїздила сюди і з ким... З Рекошем!.. Як я довідав ся, вона саме з тої осени, після того, як балакала зі мною, оселилась у його. „Цікаво побачити“—подумав я про панну Марію.

Надходячи до дому, я почув веселий жіночий сміх. А от і шелест спідниці—чути біжить жінка. Справді з-поза закруту невеличкої стежки на головну алею—якою я саме йшов—вибігла панна Марія. Одягнена в ясний літній костюм, сама гнучка, високого зросту,—вона утворювала гармонійну, живу пляму на фоні синяво зеленого, вечірнього пейзажу. Вона аж злякала ся, коли я привітав ся до неї.. почервоніла вся і часто дихаючи кинула:

— Пан дуже одмінив ся, тільки, здаєть ся, не в тому, щоб залишити свій мелянхолійний настрій. Та чого ви так дивитесь на мене? У вас якийсь—вона трохи розтягнула слово, добіраючи певне відповідного виразу,—якийсь божевільний погляд. Ви, правда, чудна людина.

„Знову те саме!“—подумав я— „І чим я так лякаю хіноту, коли в дійсности надзвичайно люблю. Чорт! І дасть же природа таку дурну вдачу людині, наче за яку провину. Ти ж прекрасна і я не можу без болю дивити ся на твою красу... Чому ж ти одвертаєш очи, за що ти мене ставляєш на підвищенне святого, благородного.. Ну, годі! Зрозумій мене!“

Вона одвела очі і гукнула:

— Владек, Владек!.. Сором... не тільки не вловив, а просто десі загубив ся... Та йдїть же швидче!

В тому голосі, крім бажання веселости, ще чули ся нотки якогось перестрашу. Наче вона страшенно чогось налякала ся, не хоче в тому признати ся і тільки своїм подвоєним криком бажає зрушити таємний куточок другої душі, де без слів передаєть ся перестрах і тягне другу людину на поміч. Замість одного Владка зявила ся вся кумпанія. Я привитав ся з усіма, але стежив очима за панною Марією. Вона ніби забула про мене, але ті непомітні погляди, що посидала у мій бік, казали зовсім иньше. Просто чомусь обігала, може їй здавало ся, що я неодмінно щось спитаю і треба буде неодмінно одповісти, чи просто сама моя присутність турбувала той спокій, який иньші не тільки піддержували, але навіть чворили. Рекош, обхопивши мене за стан, почав свою звичайну солодку промову, не вимовляючи добре літеру „р“.

— Давно запитали пане літераторе? Може вже написали що цікавого. Колись, знаєте, і я, ще в реальній школі, писав оповідання... І доволі добре виходило: та залишив, за браком часу. Як дозволете, то приїду послухати щось новенького... памятаєте, ви давнійше, читали у Вітольда свої твори? Я й досі під впливом вашої музи.

— Не бреші!—струснувши жартливо Рекоша за комір, промовив Вітольд.—Ти стілько розумієш ся на літературі, скілько сви́ня на помаранчах.

Рекош почервонїв, якось невдатно почав боронити свою прихильність до музи, але я вже не уважно слухав його. „Як вона одмінила ся—думав я про панну Марію—де подїла ся та якась особлива непевність, те щось дївоче, що так одрізняє її теперішню од тої колишньої. Навіть саме тіло стало не те: то воно було м'яке, безвольне і не вмїло виставляти себе на огляд иньших людей. Тепер зовсім інакше—рухи якісь надмірно напружені, кожна лінія ніби наелектризована, а уста, очи,—так уміють сміливо дивити ся вперед і так лукаво посміхати ся, що стає потрібним озвати ся до неї тим же сміхом і таким же поглядом. Які у неї думки? Що вона в дану хвилину може думати про мене, про

всіх нас, муштин, які оточують її і щось говорять до неї? От вона поправила рукою кофточку так поспішно, що я зрозумів той рух і без пояснення; хтось, певне, занадто придивлявся на те місце поглядом голодної людини і своїм рухом вона одігнала той погляд, мов докучливу осінню муху.

Розмовляючи і сміючись всі повільно вийшли на площинку, де стояв стіл. Я все стежив за панною Марією...

„Чому вона так особливо сміється і так голосно?—Невже їй справді весело, чи вона відчуває потребу бути веселою. Колись на вулиці у великому городі, на світанку, я бачив таку картинку: перед підїздом до шиковного готелю спинився англійський фаєтон на пневматичних, гумових колесах, а з нього вже вийшла одна пара—мущина у котелку і розмальована жінка в маленькому брилику під вуалем. Вони спинилися на хіднику і позирали на другу пару, що саме сходила з фаєтону. Мущина першої пари перекинув пальто через плече і тим зменьшив і так невеличкий свій зріст, а мущина другої пари—просунув пальто крізь ліву руку взявшись у бік, сам худий і високого зросту, допомагав правою рукою своїй дамі зійти на землю. Ті, що на хіднику, голосно сміялися, бо худий зсунув бриля на потилицю, розплющив до них одне око, а друге зморщив до своєї дами; особливо комічно, якось по пьяному, він зробив устами гримасу, а широко розставлені ноги і трохи випнутий уперед живіт, докінчували смішливе вражіння. Його ж дама, навпаки, сходила обережно, вся заплутана в модне шовкове манто і був на її лиці вираз особливого смутку, чогось такого, що має впасти зараз у прірву. Не дивлячись на фарбу на лиці, на крикливі ефекти одягу—той смуток цілком заволодів нею, правда на хвилину, але так, що не було місця для чогось иньшого. Що вона думає—цікавило мене тоді таке саме питання. І тоді ж я порішив, що нічого вона не могла думати, бо то був тільки момент переживання без ніяких думок. Коли вони зійшлися разом на тротуарі, то почали сміятися, щось голосно говорити і видно було, що їм неодмінно хочеться утворити ілюзію веселости. Кожна з двох жінок—я був певний—охоче б виспалися кілька годин на вигідній чистій постелі, але вони ще не скінчили обовязкової гри ночі: треба ще буде там у номері попестити своїх паничів, пустити їм до носа диму з папіроси і до сліз посміятися з того; а потім лягти до ліжка і тільки зовсім у день, в прокурений, насміченій хаті—важко заснути до шостої години, саме до панського обіду. Чому іменно ця картина згадалася мені зараз? Що спільного може мати панна Марія тут на селі з тим, що було

там у великому городі? Але поминаючи всі мої запитання хтось иньший казав про той звязок і казав так переконано, що я не міг не вірити.

Рекош надійшов до панни Марії в той саме момент, коли Владек Бистрам припинав їй велику, кактусову жоржину червоного, аж чорно-червоного, коліру. Рекош взяв панну Марію за лікоть і почав щось шепотіти на вухо. Вона одхилила до його голову перегнула ся трохи назад, од чого тіло набрало того вигляду, що мають стиглі овочі, які так стисло облягає тоненька шкурка. Вітольд нахилив ся до мене і почав потиху: „Тиж знаєш, що він плаче, коли цілуєть ся з нею... Од найвищого задоволезня... Як той крокодил після доброї їжи... Сам мені розповідав, їй Богу!

— Панове!—кричав Кастальський—може варто трохи повечеряти... Ходіте до столової...

— Якого біса до столової—в тон Кастальському закінчив Гавронський.—Обіцяв лямпіони і до столової... Краще от тут на дворі... Як раз і стіл є... Я не піду до столової, хто зо мною, панове! Він енергічно сів до порожнього столу, позираючи по присутних.

— Я теж волю на повітрі—викрикнула панна Марія і рушила до Гавронського. Кастальський розкланяв ся перед нею, розвів безпорадно руками і чемно промовив:

— Воля ваша! Зараз дам наказ, щоб усе перенесли на двір .. Потім звернув ся до мущин.

— А вам, панове, раджу піти все ж на хвилину до столової і проковтнути по чарці. Пане Ста-аху!—гукнув він до офіцини, переждав хвилинку, знову повторив вигук, аж поки у вікні не зявила ся червона фізіономія Стаха.—Скажіть там кому, щоб перенесли їжу і все з столової до саду... Та швидче рухайте ся, кавалере,—не так, як ваша кобила...—докінчив Кастальський. Всі зміяли ся, бо знали, що у пана Стаха була особлива кобила, яка могла спиняти ся, де їй подобаєть ся і стояти мелянхолійно стільки ж, скільки їй потреба, не звертаючи ніякої уваги на малахай свого пана. Пан Стах на хвилю сміху махнув тільки рукою і сховав ся до хати.

Крім Владка і панни Марії всі мущини пішли до столової, а Кастальський силком і мене потягнув за руку, розповідаючи по дорозі особливі таємниці ріжних напоїв і гармонію закусок до них.

В столовій всі згуртували ся біля столика з напоями і стоячи випивали свої чарки. Закуску кожний клав на маленьку тарілочку і теж стоячи, немов на залізничому дворі, заїдав випите.

— А що ж пан господар?—попитав Юрко Бистрам.

— Го-го!—озвав ся Кастальський—я звичайно перед гостями ще зробив порядну репетицію, щоб не скандалізувати ся. А тепер, як порядний актор, я готовий до своєї ролі.

— Так чого налити!—питав знову Юрко, держучи пляшку з горілкою.

— Ні,—заперечив Кастальський—сього вже не хочу... Там десь булістенчик заховав ся... От!—і він витягнув пляшку з коняком, подивив ся на світло, налив велику чарку і майстерно проковтнув з виразом повного задоволення.

Стах товк ся по столовій і гримав на дівчат, що невміло, на його думку, переносили наїдки. Коли проходила повз нього кляшниця, то він витягував ся під своєю шкіряною курткою і направляв очі на неї так уперто, що забував десь голоса і тільки без звуку ворухив губами. Юзька гордовито пропливала повз пана Стаха і робила вигляд, що його зовсім не бачить. Може він і вірив у той вигляд, але сама вона знала, що в такий момент як найкраще бачила. Вся вона робила ся тоді, як дірчата комора, де замкнені людські очі бачуть усе навколо, що їм тільки треба бачити.

— Ну, що,—звернув ся Кастальський до Стаха.

Той тільки показав рукою на порожній стіл і поглянув на групу біля маленького столика, наче кажучи: „Тільки тут і спинили ся“.

— Так потім, пане Стаху, коли буде відповідний момент, закінчіть усе, щоб не було очікування.

Пан Стах старанно замотав головою з білим лобом, а очі уперто держав на лиці господаря, наче вони були мухи, а то мед, од якого не можна одірвати ся.

— Як стемніє, то не забудьте позасвічувати ліхтариків—кинув Кастальський ще раз до Стаха і вийшов до саду.

Я охоче випив і закушував, бо голодний шлунок вимагав своєї порції... „Що тепер робить пані Вероніка?“—думалось мені.— „І нащо вона провадить якусь гру... Потім се ж неможливо, коли піде так далій, то треба повертати до дому... Гм! до дому... До якого ж се дому ви поїдете, паничу?“—іронічно запитую себе в думках.— „Знову слухати, бачити, чого не хочу, не можу навіть“... Мені уявили ся голоси знайомих, їхні рухи, поради, посмішки... Згадало ся місто, таке відоме, де я вперше лежав у порожнім помешканню долі і де мені видавало ся, що то не хата, а якась страшна труна. Знову ж тут... Я не міг бачити пані Вероніки... і знову не можу піти туди, куди вона мене надить. А коли й піду,

то все се вийде в мене гидко, і я і вона втратимо щось таке, чого ніяк не можна буде склеїти або налагодити. Ми нічого не казали одне одному і нічого, ніякої умови між нами не було. Але рішучість зробить усе... Треба, чи не треба тої рішучості?.. Погано!"

Ковтав чарку за чаркою, поки повеселійшало і останнім вийшов в сад. Хміль ударив до голови ще більше, по повітрі колело в щокі і в руки тими булавочками, але то нічого... Я знав, що затерплим більше пити буду. Насунулась звичайна в такі моменти для мене мелянхолія і надходячи до столу, де вже сиділа вся кумпанія, я почув привитання од Вітольда.

— „Ой наступає, та чорна хмара...“—проспівав він, потім вилаяв ся:—Бісова душа! Та ж погляньте на сю змору.

Всі звернули увагу на мене і разом засміяли ся. Панна Марія сиділа поміж Владком і Рекошем; трохи почервовіла, з чаркою бурштинової мадери, вона якось відважно сміяла ся, одхилившись трохи назад; зачіска крихітку прийшла в фантастичний безлад, очі мрійно жмурились, тільки вохкі уста палали, як квітка маку. От вона встає, підносить у гору чарку і дивлячись на мене п'яним і мрійним поглядом кидає:

— Хоч і жите не вартне — евіва лярте, артисте! Де ж ваша чарка, художнику?

Кастальський миттю налив мені чарку і я повільно ступаючи з нею попрямував до панни Марії. Гавронський потягнув ся через стіл, щоб почаркувати ся з нею... Панна Марія повела очима до його і, сміючись, одказала:

— З ним перше!..

Мені було ніяково йти до неї. Вся вона занадто приваблювала, але „той“ в середині починав тремтіти і тягнути мене назад. Вона очікувала і дивилась мені просто в очі.

От видно, щось помітив її погляд, хвилинку він вагав ся, але потім блиснув якоюсь думкою і затремтів од свого внутрішнього сміху. Вона порішила щось і ждала моменту. Я надійшов і спинив ся за кріслом, простягнувши руку з чаркою до неї...

Торкнули ся...

— Спочатку подарую вам квітку, а потому випемо...

І одхилившись ще більше вона поцілувала мене в уста. „Той“, що в середині, був непритомний. Я не встиг одповісти на поцілунок, не встиг здержати тої крові, що бухнула мені просто в лице і коли пила свою чарку панна Марія, а решта довкола жартувала і сміяла ся, то я не стояв, а висів комічно для себе у повітрі, втративши ґрунт під ногами.

Кастальський приспівував, а за ним підхопили всі:

„Мав ти, хаме, злотий ріг,
 Був на шапці дикий тур.
 Шапку вітер скинув,
 В лісі ріг погинув...
 Тепер тільки й маєш...
 Тепер тільки й маєш...
 Шнур!..

Од легкого подуву вітру гойдали ся ліхтарики у своїх ріжно-колірових спідничках, а в середині кожного моргав живий вогник; в горі розцвітали зорі, а під ногами в мене все таки не було землі. Я поставив свою повну чарку перед Владком, вищукав порожнього стільця і сів. Саме кінчали останній куплет і після слова „Шнур“ Кастальський тикав на мене пальцем.

— Се не чесно—протестувала панна Марія—ви мусите випити свою чарку... І на поцілунок не одповів і не випив. Візьміть!..

Чарка моментально опинила ся передо мною. Я вилив усе з неї до рота, взяв серветку, приклав, ніби витираючи вуса, і всю ту грудку, що пекла мені неможливо шкуру в середині, витиснув до неї. Потім зробив вигляд, що закушую якимсь марінадом. Панна Марія уважно стежила за мною, трохи вставши з стільця і держучи якое застигло свою чарку в піднесеній руці. Видно, що вона не повірила тому, що я випив і од того недовірства почервоніла, зсунувши брови до купи.

— Бреше!..—викрикнула вона до мене.

Мигнуло шкло і з тремтячим звуком близьнуло іскрами перед моім носом. Панна Марія кинула свою чарку в мене, а вона розбила ся об карафку з крушоном.

„Браво, браво!“—заляпали мущини в долоні.

— А ти не бреши—поважно звернув ся до мене Кастальський. Рекош кліпав очима і хапав панну Марію за лікті, але вона сердито його одіпхнула, змірявши зневажливим поглядом, який ясно казав, що вона добре знає його мізерну вдачу.

— За здоровле пана Тадеуша Рекоша!—запропонував Гавронський.

— І його нащадків—закінчив Кастальський, лукаво моргнувши до Вітольда.

Панна Марія, наче струснула з себе воду, звернула ся до всіх і ясно, наче на злість собі промовила:

— Дарма пити за нащадків... А от я хочу збити ще одну шклянку...

Не чекаючи відповіді, панна Марія вхопила шклянку Владка, вилила йому решту вина за комірчик, а саму шклянку підкинула вгору і заляпала в долоні, коли вона з лоскотом впала на стіл, вдарила ся об край якоїсь миски з холодним і розсипала свої шматки по столі.

„Браво, браво!“—зареготались муштини.

Рекош зовсім розтерев ся і не знав, що йому робити. Він ухмиляв ся до всіх якоюсь особливою ухмілкою, наче казав: „Я не винен в тому, далі-біг не винен!“

А панна Марія викрикувала до Владка комбінацію словянських слів на французький манер; розмірковуючи їх так, щоб входило туди більше непристойности.

Все наче одмінило ся перед моїми очима: найдрібніші фізичні хиби людини, яких я не помічав без горілки, виступали тепер яскраво... Слова були пустопорожніми, веселість — брехливим сном, а рухи негармонійними. Хотіло ся бути самому, серед природи і тільки думати про людей. „Як добре“—думав я,—„що людина не бачить себе, бо тоді б і з собою не можна було бути на самоті“. Я одвів очи од усіх і глянув праворуч у темні простори літнього вечера. Очи мої натрапили на щось незвичайне... По непроданій Кастальським скирді бігали золоті змійки, замотували ся в сіро-фіолетові клубки, бризкали червоною піною... Я заплющив на момент повіки, щоб перевірити своє вражіння, але знову побачив те саме.

— Здаєть ся, горить, — промовив я, не дивлячись ні на кого, а слідкуючи за грою вогню на соломі.

„Де, що, як?“ — почули ся полохливі питання і всі разом опинили ся за лівією ліхтариків, щоб краще бачити. Потім всі побігли через садок, через двір, до того місця, де стояла скирда з хлібом. Я те ж попрямував за всіма. Проти нас, задихавшись, летів Стах і щось розмахував руками, наче корогва на вітрі своїми хвостами.

— Худоба! Я вам покажу, як курити під скирдами... Я вам покажу, хами!

— Що трапило ся?—гукнув Кастальський до Стаха.

— Цигарки... Мусій та Євмен... Хами прокляті! — хвилював ся Стах.

Всі жалкували Кастальського, але видно було, що „репетиція“ збудила в ньому давні звичаї його дідів, бо він хвастливо-спокійно спинив Стаха і попитав у його, що він думає робити.

— Як, що думає?—вирячив очи Стах.—Треба рятувати...

— От і не вгадали, а здаєть ся дотепний кавалер...—і Кастальський звернув ся до нас поглядом, ніби запрошуючи всіх зрозуміти, який то „кавалер“ Стах.—Скажіть там, щоб дали крушону та згасили ліхтарики і світло... Така ілюмінація буде кращою...— І знову тсй самий погляд переможця до нас, глядачів. Стах нічого не розумів. Гості також напали на Кастальського. Але він тим самим здушеним та фастливим тоном додав:

— Хіба вам не подобаєть ся картина пожежі? Адже се мое право витратити кілька сот карбованців на те, чи иньше світло.

Всі мусіли згодити ся, хоч кожний почував якусь фальш в тому—чи витратити гроші, чи хліб... Коли б Кастальський програв у карти сі гроші, то нікому б і в голову не прийшло сумнівати ся на його право, а тут... щось не те... щось більше за звичайну гру.

— Так не треба гасити!— докінчив Кастальський Стахови і попрямував до вогню, де старанно метушив ся сухорлявий чоловік у полотняних штанях і сорочці.

— Петро!—гукнув Кастальський до нього.—Чоловік надійшов, але видно було, що поривав ся до скирди.—Не треба гасити, нехай горить!

Той не зрозумів і знову повернув до вогню. Кастальський схопив його за плече і спинив, сердито кажучи:

— Іди геть!.. Не лізь не в свое діло. Нехай горить!

Петро видно тепер зрозумів пана, але зараз же розгнівав ся і буркнув доволі голесно:

— Як заплатити за службу або позичити, так тоді не горить, а тепер на іграшку.

Кастальський зблід од промови Петра і несамовито схопив одною рукою за груди, а правою замахнув ся і вдарив його по лиці. Петро випустив цебра і, наступаючи на Кастальського, викрикнув:

— Заплатіть гроші.. Я піду жалувати ся... За віщо мене бити?..

Голос Петра зробив ся пискливим од надмірної злости. Владек і Юрко держали Кастальського за руки, а Стах, що невідомо відкіля виринув з темноти, згріб за руку Петра і повів його до стаєн.

По хвилі Кастальський заспокоїв ся і тільки хвалив ся тим, що в його сильні руки і що, коли він сердитий, то може подвоїти тим свою силу. Владек і Юрко казали, що ледві його стримували

у двох, а Вітольд при нагоді розповів, як двоє борців, Мурин і Француз, вийшли бороти ся.

— Француз маленький, сухорлявий—казав Вітольд а Мурин, наче англійський бугай. І от уявіть собі, що під впливом піднятої нервової сили, миршавий Француз, коли на пригитанне подав руку Мурину, то так стиснув, що поламав йому кілька кісток в долоні. Після сього, звичайно, Мурин не міг бороти ся.

— Се ж підло!—вирвало ся в мене.

Вітольд тільки осміхнув ся на мої слова, а иньші навіть їх і не помітили.

Скирда горіла. Душно було стояти так близько і всі повернули до саду. Чути було викрики захвату, коли кривавою піною бризкали іскри до неба. Тільки тепер я почув ґрунт під ногами і твердо постановив зараз піти пішки до Вітольда до дому. Проїшов і хміль, тільки розболіла ся голова, а повертати знову туди—до крушону, було просто гидко. Я вийшов з світляного кругу пожежі, перейшов садом (поминаючи стіл з кумпанією) до шляху і так без шапки попрямував додому. Трохи темно було спочатку йти дорогою, а роздражнені нерви лякались якимись страхами: я недовірливо відносив ся до темних верб, до шелесту листя од вітру між ними. Навіть власні кроки мене лякали, бо здавало ся, що вони збудять у землі дійсного хазяїна, який встане і спитає в мене: „А що ж ти робив, коли били людину перед тобою?“ Що ж тоді сказати на таке запитання? Мовчати. Але ж мовчати можна тільки перед людьми, які не дуже зрозуміють твою мовчанку, а перед Ним, який буде читати твої думки, неможливо змовкнути. Змовкати думкою — ми не звикли; ми можемо казати голосом солодкі річі, а думкою ганьбити, ми можемо промовами боронити честь жінчини, а думкою роздягати її і сміяти ся над нею. А чи ж багато розуміють з того, що ми думаємо? Часто наші думки засмічені таким болотом, що сором було б зявити ся кому на очи, а ми в той час сидимо спокійненько у витальні добрих знайомих і обережно, щипчиками — як і треба вихованій людині — шукаємо шоколаду в коробці. Пальцями не можна ж брати нічого, бо хтось другий буде гидувати і не зість після ваших пальців, а після вашої гидкої мовчанки ковтає все, що не скаже ваш язик. Та й ніколи не вмовкає думка людини, Виходить сварка поміж чоловіком і жінкою, а те, що каже язик, подвоєно думає голова. „Годі, дитино, сварити ся—каже він, а думає: „Ач яка змія, а обридливо як рухаєть ся, гидко плаче і ще сякає носа в той саме час“. Надходить і одшліфованим боком

культурности (звичайно, що належить контролю кожного) доторкуєть ся до неї, намагаєть ся поцілувати. Вона спочатку не піддаєть ся, але от глянула в очи і каже: „Все ж ти винен, бо сам починаєш пиляти мене за всяку дурницю, а в головних справах не можеш обстояти...“ Сама ж думає: „Ганчірка ти погана, вічно слабує, та ние, наче гнилий зуб.. Он зовсім волосе повилазило на голові, з рота воняє тютюном, а од тіла прокислим пóтом. Лице пописане зморщками, як у малпи“. Все ж те не заважає йти зовнішньому своїм порядком. Він обхоплює її за шию і міцно цілує в уста, в очи, хоч з огидою думає про почервонілий ніс, про те, що наобридло завсїгди вмовляти її після сліз, хоч він і глибоко переконаний, що не винен перед нею. І так настає зовнішній спокій, навіть пестливість, а в думці — серед поцілунків, та обіймання — гостра ворожнеча, що лягає, як порох, на душу кожного з них.

Так от, коли встане Він, господар землі, чи не роздушить мене, мов комашку, одним пальцем за некультурність думки. Зараз згадав про паню Вероніку, про її злість до мене і не розгнівав ся. Серед темряви вона виступала м'яко і таємно, як і все, що людина бачить в ночі. Та й мені хотіло ся пестошів, забуття од всіх і од всього на світі. „Вітольд часто такий грубий і не вихований,“ — казала вона мені вчора. Певне її думки про нього стають все більше обридливими і вона шукає виходу. Певне не стає слів, щоб промовляти до його, а те, що думає, власна і важка таємниця. Зараз прийти до дому, збудити... Ні, краще зранку або колись пізніше... „Тільки встати, тільки встати“ — болісно шепоче ніч.

Я почуваю, що не можу.

Перед світом прийшов до дому, до своєї кімнатки, сів до столу і коли проясніло на дворі, дістав з столу шматочок паперу і написав:

„Вибачай, що так несподівано зникаю з твого дому, але коли ти подумаєш гарненько, то може зрозумієш мене і мій вчинок. Коли ж не зрозумієш, то може й краще для нас обох. Дякую за гостину. — Таляга.

Р. С. Річи будь ласка вислати на мою адресу, бо грошей в мене стає тільки на дорогу і ні копійки більше“.

Перечитав, згорнув і поклав на столі з написом до Вітольда. Потім вийшов, пройшов ся навкруги дому, де спала пані Вероніка, з таємною надією побачити її хоч на хвилинку. Але тільки погладив твердий лоб і ребра білого хорта, що надійшов і ткнув

ся у мою ногу мордою. Потім ні з чим рушив до залізниці з тою таємною думкою, що як би ще хвилину почекав або на щось рішуче зважився, то може...

Проминуло кілька літ. В чаду життя я розгублював свої сили і жив тепер не там, де втратив свою колишню дружину, а в великому центрі, в божевільному городі. Богато писав, багато пив і ще більше женихався.

Тільки що вийшов з ресторану і йду до дому. В голові туман, довкола теж туман і їдка мигичка. Дійшов до мосту, що манячив темним горбом над річкою, пройшов до середини і спинився біля ліхтаря, щоб поглянути на годинник. Була третя година ночі, і наче у відповідь мені, що я не помиляюся, десь на вежі поважно задзвонило три. Сховав годинник, уступився ближче до поручя мосту, щоб не обляпало болотом од якогось божевільного автомобіля, а потім поліз у кешеню за портсігаром. Дістав, закурив папіроску і тільки що повернувся йти, як наткнувся майже на загорнену в хустку жінку. Спилилася. Я глянув їй в очі, а вона попитала:

— Може поставиш пива, добродію?..

Щось знайоме, але давно затерте блиснуло в її погляді... Так наче найшов потерту монету, де тільки по краєчках пробивається дійсний рисунок. Не хотів вірити і не міг заспокоїти себе якоюсь вигадкою, щоб не турбуватися. Сїрі великі очі... Я колись впав у їхню безодню і от блукаю, як мара, як привид, як руїна. Але ж тільки голос — який хрипкий, з барітоновими нотами, невже то її голос? Се все тривало тільки хвилинку, але не швидко — стане на ціле жите — загине його глибина, його драматична сила. Потому я якось нервово вхопив її за руку і викрикнув:

— Олено!

Вона здригнулася, поширено глянула в мої очі, наче останню грудку землі збиралася кинути в могилу; раптом шарпнулася з моєї руки і побігла вздовж мосту, як злодій, що тільки зробив невдатне злочинство. Я хотів бігти за нею, але тільки хотів, бо ноги мої підломлювались і через кілька кроків мусів знову притупити до поручя. Холодна мигичка сіяла на моє лице, під рукою почував мокре залізо, а перед очима якийсь тільки мент манячила знайома постать. „Може поставиш пива, добродію“ — так і рубало в вухо, і під мостом, і з неба, і з боків, і просто і з-заду. Місто байдужно світило своїми ліхтарями, проїздили повз мене візники і порожні і з випадковим пасажиром. Хотів себе переко-

нати, що помилив ся, що то тільки хороблива фантазія могла утворити таку уяву, але чим дальше, то все більше переконував самого ж себе і в такому напрямку, в якому мені видавало ся неможливим. А під мостом так несамовито гуде вітер і щось чорне плюскає об береги, та об стовпи мосту. Значить, почтар покинув, не треба.. А може вже не один почтар кидав її, поки вона опинилася тут і в такому вигляді і з такими словами! Їй тепер десь сорок п'ять або й сорок вісім літ... Не було куди повернути ся?.. Всі діти померли, навіть останній у мене, на моїх руках, од діфтіриту. Гарний був хлопчина! З такими очима, як у неї, і трохи схожий до неї і до „того“... Так гарно, любий, балакав і поясняв мені, чому коти галасують на горищі...

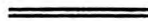
„То вони, тату, залізли так високо — от їм і страшно назад злазити, вони й галасують“... Так, так, любя дитино!.. Він помер. Я довго вагав ся, довго мучив ся, поки забрав його од тїтки, де його покинула Олена. І не довго довело ся перебути вкупі. Він помер. Мати його жива, але вона те ж померла.. Живу я..

„Тільки встати, тільки встати!“ — гукає з низу, закликаючий голос... а мигичка сіє в лице, наче віялом...

Я не встаю.

Здаєть ся, за мною стежить поліцейський?

Повільно посуваю ся до кінця мосту, хоч ноги ледві рухають ся. Може взяти звощика. А під мостом несамовито лунає: „Тільки встати!“

АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ.

К. Михальчук як фільольог.

I.

Хто з нас не фільольог? Всі ми без виключень фільольоги, вірнійше сказати—лінгвісти. Язикові питання і суперечки нас дуже обходять, ми можемо багато, довго і завзято говорити на теми мови і правопису, орудуємо силою аргументів в оборону відділеного або сполученого „ся“, деякі з нас уряджують великі і гучні походи на еретиків мови і правопису, пишуть розправи, стикають ся в запорожським герці з приводу окремих питань або просто окремих слів і т. д.—і все те як не з великим успіхом, то з величезним гомоном і галасом. Найсильніші наші язикові аргументи йдуть від щирого серця; негативні: 1) інкримінований вираз польонізм, 2) інкримінований вираз—москалізм, 3) недогідна правописна дрібниця—вражає око; позитивні: 1) так, як треба, так у нас на Україні „всі говорять“, 2) в „нашому селі“, в Гнилій Балці на лівім боці чи в Кривій Рудці на правім, так точнісенько говорять, і нарешті 3) *argumentum baculinum* в особі підтиканої Гапки, живе і напереможне свідoctво, „уста народа“! Фаховцем в питаннях мови вважає себе кождий, хто знає багато слів, і досить людині мати трохи ширший від звичайного запас лексичного матеріялу, щоб уважати себе і серед иньших мати славу знавця мови, авторитета в язикових питаннях. Але здебільшого наші ходячі теорії про українську мову і самі теоретики не мають в собі ані тїни наукового знання мови, ані слїду справжнього студювання її, ані знаку розуміння основних законів її. Наші обивательські язикознавці—що найбільше можна їм признати—се практиканти, люди з наметаним оком і насталеним чуттем, самоуки, старовірські „начётчики“, що ніколи не підіймають ся до наукового знання і дослїду мови. Люде з лінгвістичними нахилами, власне з такою сверблячкою, вони собі тільки фільольоги—аматори слес, і сей знак аматорства лежить на всіх їхніх писаннях і язикових дискусїях.

А тимчасом молода наука словянського язикознавства і, може, наймолодша її галузка—наука української мови, зробили цілі відкриття і великі успіхи за останні пятьдесят років. Знайдено кардинальні закони фонетичних процесів в українській мові, як от викликаний упадком глухих звуків (ъ і ъ) перехід *e, o* через дифтонги в *i*, знайдено т. зв. секундарне *ь* і подібні процеси, остїльки поважні для органічної консистенції мови, як приміром льодовий період для геології середньої Європи. Українська діалектольоґія має вже з 70-х років загальний матеріял, на основі якого можна перевести досить докладний подїл української мови на певні

групи і характеризувати їх фонетичні і морфологічні прикмети. Але сей матеріал проходить мимо нашої освіченої інтелігенції, яка однак не зрікається свого язикового аматорства і в дискусіях все користується відігнутим назад великим пальцем для означення діалектичної групи „там“ і „тут“, все ще старого діда Дніпра кладе межою язикових ріжниць, все в своїй уяві тримає три основні діалектичні одиниці—Галичину, Поділля, Полтавщину.

Гіпертрофічний інтерес нашого суспільства до мови, ту нашу українську „лінгвістерію“ не можна однак визнавати примхою і забавкою з нечевля: найяскравіша, найбільше помітна, жива і відмінна прикрета нашої національної окремішности—се мова, і нічого дивного нема, що інтелігенція, з цілого ряду менше для неї помітних і виразно окреслених прикмет національности, вибірає мову, в якій національна відрубність кожної хвили наочно показується і реально відчувається.

Громадянство найблизших наших сусідів—польське чи російське—не має жадної потреби заводити в курс свого буденного життя і праці думок і дискусій величезного арсеналу язикової зброї і фільологічних тем: воно має вже літературну вироблену мову, упорядковане культурне жите в тій мірі, в якій ми ще зовсім не маємо і, очевидно, не так швидко здобудемо. А ми мусимо не готовою приймати мову з оточення, а шукати її, думати над нею, працювати, воювати за неї з чужими і в себе вдома. Для міжнародних язикових турнірів у масі української інтелігенції ще фільологічної зброї настачить, але от, для себе, де треба детального знання мови, наукового вивчення її, розуміння органічних процесів і діалектичної конструкції, у нас в масі і журнально газетних кругах ще власне ніякого знання нема. Через се власне правописні і язикові суперечки наші, полеміки і конфлікти дуже затяжні, безсистемні і здебільшого безрезультатні.

Вже сама така атмосфера, не вважаючи на величезну і пекучу потребу фахових дослідів мови, її історії і діалектичної класифікації, не сприяє популярности й пошані до тих небагатьох наших видатних язикознавців, як Потебня і Житецький, Кримський і Михальчук. Ще О. Потебня, заслужений і один з кращих в науці словянознавства дослідник слова-образа, П. Житецький, автор праць з літературної історії мови в звязку з народною творчістю, А. Кримський, автор недокінченої, але широко відомої української граматики, можуть похвалитися популярністю серед ширшого круга читачів, але К. Михальчук, людина величезної лінгвістичної ерудиції, автор небагатьох, але зразкових праць з української діалектології та історії мови, учений бездоганної точности досліду і скрупульозної критичности методу, прожив усе своє жите майже не помічений ширшою українською публікою та й тими нашими фільо-

льогами, що провадили завзяті мовні суперечки. Він один, що міг як найкраще і найавторитетніше подати свій голос в численних наших багачках на фільологічні теми, мусів здебільшого здалеку дивитися на війни жабів з мишами.

Чому К. Михальчук так рідко виступав з своїми писаннями, хоч завжди у нього була охота писати і працювати?

Писати взагалі К. Михальчук міг, і з 60-х років виступав часом як публіцист: писав у „Kurjer'i Wileńskim“, „Gazet-i Polsk-ij“ під редакцією Крашевського, в українофільським „Кіевск-ім Телеграф'і“ в 1874—1876 рр., в київській „Зар'і“; у 80-тих роках писав в „Ділі“ („Чого хочуть від нас Росіяни“ 1884, чч. 127—130), в „Правді“ („Словянським гостям, що завітали в Київ на ювілей 900-ліття християнства“, 1888, жовтень і листопад), в останні роки виступав інколи в „Раді“ (напр. торік з рецензією на збірку статей С. Єфремова „За рік 1912“). Але його всі фільологічні праці викликані тільки певною і неминучою потребою виступити, здебільшого не стільки з загального бажання внести в українську наукову літературу нову розвідку, скільки для того, щоб вяснити яке-небудь з численних фільологічних непорозумінь, яких допускали ся тенденційно російські учені і несамохиті наші. Знайдені після його смерті портфелі мають скільки початих праць, багато заміток і уваг. Отже К. Михальчук завжди був у курсі не тільки вченої фахової літератури мовознавства словянського і українського, але також пильно стежив за нашими ділетантськими суперечками і полеміками, багато думав над історичними мовними, діалектичними і правописними питаннями і помилками наших часописів, що часто виявлялося з його приватних розмов. Але були дві причини, через що К. Михальчук не виступав так часто, як того від нього вимагало само життя. Перша і головна причина—се „пиво“. Для російської Академії Наук, яка вибрала К. Михальчука членом-кореспондентом, служба його на пивнім заводі була тільки куріозом та ще одною ілюстрацією до тої думки, що кореспондентів Академії можна знайти на всіх і всяких посадах, працях і заняттях. А від нас „пиво“ забрало кращого нашого лінгвіста: бувши головним бухгалтером великого київського пивного заводу, К. Михальчук працював там так багато, що се забирало йому час, здоровле і енергію і надто мало лишало ся для громадської і літературної діяльності. А тимчасом се була випадкова професія Костянтина Петровича: до скінчення університету йому лишало ся яких два місяці, коли його р. 1863 виселили з Києва, яко хлопомана і людину небезпечну з огляду на початок польського повстання. Довело ся шукати приватної посади і... бухгалтером небіжчик прослужив більше як сорок років. Приватне підприємство, натурально, не забезпечило свого довголітнього

бухгалтера ні в 25, ні в 30, 35, ані в 40-ві роковини його служби, і він до останнього дня напружував свою підточену силу для тої сорок років немилої йому роботи.

Другу причину, через що К. Михальчук не виступав частійше перед українським суспільством, коли не з більшими працями, то бодай із короткими поясненнями, з справками, вказівками, статтями, я старався вище розкрити. Справа в тім, що не можна перед українською аудиторією виступати з загально-признаними істинами з науки словянського язикознавства, а кожного разу треба було б основно вияснити моменти з історії української мови, починати кожного разу ніби з початку. І ми бачимо, що в кількох статях своїх К. Михальчук орудує складною чисто-науковою аргументацією, тим самим обмежуючи круг своїх читачів до мінімуму: ширша публіка з тою артилерією не вправить ся. А крайня впевненість наших авторитетів що до непохибности своїх язикових теорій і фантазій раз-у-раз мала сього видатного вченого знеохочувати до промов до ширшої аудиторії. Так і помер К. Михальчук, використавши за своє довге життя хіба що одну десяту частину своєї вольосальної ерудиції та не виявивши у всій широті свого глибокого лінгвістичного таланту. Таким чином, поховали ми отсе на початку сього місяця кращого нашого теперішнього лінгвіста, недоціненого і маловідомого за життя, автора небагатьох і неімпазантних своїми розмірами розвідок, але все-таки заслуженого в історії українознавства лінгвіста, діалектольога, що своїми працями заклав міцні підвалини наукового досліду і класифікації української мови.

Найбільше значінне з усіх розвідок і праць К. Михальчука має перша його фільольогічна праця, надрукована в VII томі колишньої енциклопедії українського мовознавства п. з. „Труды статистическо-этнографической экспедиции въ Юго-Западный край“. Українські громадські діячі і вчені згуртовані в київській одділі „Географического Общества“, виконували широкий план вивчення історії, побуту, творчости і мови українського народу і на чолі сеї складної наукової праці виступали Костомарів, Антонович, Житецький, Драгоманів, Чубинський і иньші; між иньшим було складено програму до збирання діалектичних відмінностей української мови і одержано чимало відповідей. Сей матеріал опрацював К. Михальчук і на основі його і власних спостережень і занять уложив першу наукову класифікацію українських говірок і поклав перші точно зазначені межі головних українських діалектичних груп. Його розвідка увійшла в другий випуск VII тому „Трудів“ п. з. „Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины“ (1877 р.). На превеликий жаль ціла ся розвідка тоді в друку не появилася, бо з першого свого виступу К.

Михальчукови довелося паразитити на цензуру такого сумнівного ученого і ретельного общероса з наших земляків, як Будилович, котрий викреслив цілий другий розділ, в яким автор дав загальну характеристику основних різниць між мовою українською і великоруською. Писавши свого відомого тепер листа до О. Пипіна року 1886-го, себ то через 14 років після написання тої розвідки для VII тому „Трудів“, К. Михальчук між иньшим каже Пипінови: „З свого боку зауважу, що в розмежуванні руських наріч, зробленім 14 років тому, в розділі, що його забракував п. Будилович, я сам знаходжу багато недоглядів і вад, але доповненне їх може тільки ще більше зміцнити мою основну думку про глибоку відмінність української мови від великоруської (включаючи й її літературну галузь)“ *). Отже в середині 70-х років, коли видавалися „Труди“, з мотивів, що нічого спільного з фільольогією не мали, загальний образ української мови в розвідці К. Михальчука лишився недомальованим. Тепер ми вже маємо більше змоги давати загальну характеристику української мови, не порівнюючи її з великоруською, а тоді, коли різниці не стояли досить релефно навіть в очах наших учених, як М. Костомарів, тоді сей другий розділ мав бути органічною частиною цілої праці.

Перший ширший діалектичний матеріал показав українським ученим, що сучасні діалектичні українські групи загалом досить добре підходять до того поділу південних племен східного словянства, який проводив ще літописець. Для колишніх Дулібів, Лутичів, Бужан, об'єднаних пізнійше красвим назвищем Величан, Полян (пізн. Русь), Деревлян („зане сѣдоша въ *льстьхъ*“—тепер Поліщуки), Тиверців, Хорватів, Уличів К. Михальчук у першій розвідці своєї праці вказує теперішні відповідні групи — Русини, Руснаки, Поліщуки, Побережці, Пинчуки і Слободяне та Степовики, вясняючи, які первістні племена і яким побитом склали теперішнє групування українського народу.

Але головне завдання сеї праці було скласти з мало-відомих до того часу діалектичних груп певний і докладний образ всеї української мови, позначити її територію, крайні межі, переходові полоси і перевести докладний поділ її на наріччя, піднаріччя і говірки. До Михальчука вже існував загальний і точно не характеризований поділ української мови на північне і південне наріччя, але що вся західна частина українських говірок має свої досить виразні прикмети, то К. Михальчук провів поділ на три групи: поліську (північну), українську (південно-східну) і червононоруську (західну).

*) К. П. Михальчук. Открытое письмо къ Л. Н. Пыпину по поводу его статей въ „Вѣстн. Евр.“ о спорѣ между южанами і сѣверянами. К. 1909 ст. 27.

Найбільша група—українська, що займає дві третини всієї української території і являєть ся основою літературної мови. Се „українське“ наріче ділить автор на три піднаріччя: північно-українське, середньо-українське, південно-українське. Але К. Михальчук пропонує разом з тим і поділ останніх двох груп на говірки („разнорѣччя“) — шівденно-східну і західну; південно-східна має в собі канєво-подтавську говірку і слобідсько-українську, а західна — волинсько-українську і подільсько-побережську говірки. Так робить автор і з иньшими двома наріччями: кожде наріче, піднарічче і говірку нарізно характеризує К. Михальчук цілою групою фонетичних і етимологічних відмінностей і визначає географічні межі.

Велика мапа, складена на основі сеї розвідки і додана до VII тому та численні діалектичні записи, як одповіди на питання програми,—все се разом з розвідкою творить такий докладний образ української мови, що той матеріал можна вважати найбільшою вкладкою в українське язикознавство не застарілою і до наших часів, коли маємо більші і точніші діалектичні записи, але ще зовсім не систематизовані. Відомо, що російська Академія Наук готує тепер в одному з томів „Енциклопедіи славянскої філології“ українську діалектологію на основі нових записів, але ся нова праця молодого українського вченого з Галичини певно в загальних рисах потвердить ту діалектичну конструкцію, яку встановив К. Михальчук, і з тими поправками, які він пізнійше прийняв. Від Академії мав Костянтин Петрович пропозицію скласти на ново працю з української діалектології, але за браком сили й часу від того зрік ся, порекомендувавши і давши багато порад і вказівок своїм молодшим товаришам. Сам він до своєї колишньої праці ставив ся дуже критично, картав її за „шафариковський“ метод, нарікав на неточности і в розмовах часто розвивав свою теорію класифікації мови. Найбільше його обходило те, щоб знайти язикову одиницю для класифікації мов і з тих одиниць, якими, на його думку, являють ся говірки села, скласти живий організм мови народа. На сьому засновував він і загальну класифікацію язиків, відкидаючи старі класифікації генеалогічну і „теорію хвиль“. Чув я, що в його паперах єсть зшиток з заголовком: „Класифікація мови“,—отже можна думати, що незабаром докладно пізнаємо оригінальну теорію, яка викликала зацікавлення де-яких видатних учених, російських і закордонних, з котрими Костянтин Петрович листував ся.

Що ж до значіння сеї першої наукової праці К. Михальчука, то вже із змісту її видно, що воно велике; додати хіба ще треба, що протягом 40 років „Нарѣччя, поднаріччя и говоры“ була єдиним майже джерелом для університетських курсів з української діалектології, які

ЛНВ:сгннк 1914 кн. IV.

6

входять звичайно як частина в загальні курси історії „руського язика“. З де-якими корективами що до території української мови та розмежування говірок класифікація Михальчука була принята також і в друкованих працях російських видатніших учених.

Хронологічно найблизше до сеї першої стоїть поважна праця про походження українського народу під скромним заголовком „Открытое письмо къ А. Н. Пыпину“, написана року 1886-го, а надрукована аж 1909-го в Києві заходами молодших друзів Костянтина Михальчука. Сей лист, що займає 76 друкованих сторінок, був очевидно настільки сильною відповіддю на „общерусизм“ Пипіна, як і розділ про язикові різниці „руських“ наріч в „Трудах“, відкинутий Будиловичем, що й Пипін за прикладом останнього не зважив ся його друкувати.

Погляд Пипіна на „споръ южанъ съ сѣверянами“ відомий: на його думку сей „споръ“ повинен скінчити ся повною згодою південного і північного „руських“ племен: участь самих Українців у витворенню російської культури починаючи з XVII ст., непереможне поширення російської культури тепер, невеликі і незначні язикові різниці і спільне походження Українців і Великорусів од певного „руссаго“ народа—все се повинно переконати українську інтелігенцію, що дальший поступ і доля українського народу цілком сходять ся з житем народу великоруського. На се К. Михальчук, стежучи крок-за-кроком за аргументацією Пипіна, виясняє, як слід розуміти такі поняття, як національність і державність, які далеко одно одним не вичерпують ся, літературна мова і її значіння для народу, спільність походження „руських“ племен і т. ин. Сильними логічними аргументами та численними прикладами з науки словянознавства, К. Михальчук розбиває твердження О. Пипіна і доводить, що різниці між українською і великоруською мовами не тільки зовнішні і дрібні; єсть „багато основних, принципіальних відмінностей в звуковій і граматичній будові мови, котрі збільшують ся ще окремою системою різноманітних комбінацій в мові кожної групи (великоруської і української) однакових елементів і форм, а також де-якими самостійними граматичними і звуковими категоріями і змінами їх в кожній групі, так само як і окремими історичними надбаннями в лексиці одної і другої“.¹⁾ Таких великих і численних різниць нема між діалектами української і великоруської мови на-різно, і українська мова уявляє з себе так само язикову цілість, як український народ—етнографічну; образ язикової цілности накреслив К. Михальчук ще в першій своїй праці в „Трудах“. Для ілюстрації своєї думки подає автор листа у великій примітці загальну характеристику вокальних відмінностей українських говірок.

¹⁾ „Откр. Письмо“, ст. 26.

Коли вживають терміну „руській языкъ“, то не слід забувати, що се єсть тільки абстракція скількох спільних для української, великоруської і білоруської мови рис, якими вони відрізняють ся від иньших словянських язикових груп—західно-словянської і південно-словянської. Що ж до „общерусскаго“ значіння російської літературної мови, то практично такого нема, бо єсть поруч з нею і українська літературна мова, аналогічного з великоруською походження—се б то повстала з одного з українських наріч,—і нехай вона біднійша, менше культурна вироблена і удосконалена, але вона має свою органічну історію, звязану з українською історією і народньою мовою.

Що до походження „руських“ племен, то К. Михальчук визнає, що теперішній південний захід Росії був заселений предками їх, але перші словяноруси одвіку („яскони“) поділяли ся на дві групи—південну і північну, безпосередніми нащадками яких являють ся Українці і Білоруси. Що до великоруського племені, то воно склало ся на кривській основі з значною домішкою инородчеського елемента. „Через се великоруське плем'я стало згодом дуже відрізняти ся не тільки від українського, але і від більш близького до нього—білоруського, тим більше що два останні мали також, своєю дорогою, свої самостійні шляхи історичного розвитку, котрі своєрідним способом впливали на зміни їхнього первісного типу. Відбудувати тепер основний тип гіпотетичного праруського племені нема, очевидно, ніякої можливості“¹⁾—отже нема нічого дивного, що сї племена здібали ся і здібають ся „немов чужі“: спільність їхнього походження, надто гіпотетична, історична доля їх відмінна, етнічні ріжницї великі. Що ж до тої умови, яку ставить О. Пипін, як *conditio sine qua* поістновання всякої літературної мови—її державного значіння, то на се Михальчук відповідає, що за теперішніх новітніх принципів демократизму, автономізму, федералізму в поступовім суспільстві для здійснення і такої умови відкривають ся досить відрадні перспективи.

З сього „Открытаго письма“ бачимо також, що К. Михальчук взяв участь в полеміці з приводу погодинсько-соболєвської гіпотези про великоруське походження київської Руси, гіпотези, підновленої і підсиленої фільольогічними аргументами Соболєвським, який уперше виступив з рефератом на сю тему в „Общ. Нестора Лѣтописца“ в Києві року 1886. К. Михальчук не був тоді членом сього товариства і не міг взяти участі в дебатах, але умістив статю в київській „Зарі“, де знов на основі відповідности теперішнього поділу українських говірок до колишнього поділу племен виключає всяку можливість присутности в осередку україн-

¹⁾ „Откр. Письмо“. ст. 47, підкресленне моє А. Н.

ської території великоруської народности. В „Откр. Письм.“ К. Михальчук розбиває гіпотезу Соболевського як фільольогічними, так і історичними аргументами.

Кінчає він свою статтю сильним уступом, що дуже гарно характеризує небіжчика як публіциста і як свідомого переконаного Українця:

„Ми з останньої сили намагаємося, щоб не втонути у „всеросійським морі“, але спочутливих порад „пускатись на дно“ прийняти не можемо, бо відчуваємо в собі ще досить сили, щоб вистояти проти цієї „всепоглощаючої“ стихії і врятувати своє національне життя від її пожадливості. Нехай Великороси святкують собі свою перемогу над нами, але нехай не вимагають від переможених, щоб вони брали участь у святах і втішалися трофеями.

„Жадні спокуси і аргументи не примусять нас над свою рідну, хоч убогу і загнану, літературу, поставити чужу, хоч би й близьку й горду своїм багатством і всесвітнім значінням. Не численністю творів і не розміром світового значіння міряється висока цінність і велика приваблива сила української літератури, а тим, що в її скромній змісті і формі жива душа багатоміліонового українського народу знаходить те, чого не знайде в жадній літературі світа. В своїй рідній літературі і мистецтві ми знаходимо себе самих, своє власне життя, своє інтимне побутове і природне оточення, свої чисті звичаї, ідеали і смаки, свою живу душу, свого багатострадницького генія народнього.

„Крізь призму творів нашої національної творчості ми краще безпосереднійше бачимо і відчуваємо живу особу людську, споглядаємо найменший рух її життєвого пульсу, відчуваємо найменше тремтіння її життєвих радощів і смутку і глибше входимо в найбільші сокровенні думки, змагання і надії людськості.

— „Невже Ви думаєте, що нам так легко і вигідно з сими святощами розлучитися, з сими кривими, віками нам заповіданими скарбами нашого племені і виміняти їх на імпонуючі своїм блиском—і сляоміцьнакидвані нам—чужі багатства?

„—Теплий кожух,
Та не на нас шитий“...

Можемо відповісти на це словами нашого поета¹⁾.

З таким молодим завзятом і глибокою відданістю українській національній справі писав уже тоді немолодий К. Михальчук (46 років) і знов підписував ся під сею брошурою року 1909, мавши вже під сім десятків років.

(Далі буде)

¹⁾ Ibidem, ст. 74—75.

ГР. ДУБРОВА

Р а б а.

— І ви все се терпите?—спитала дама з тупим самозадóволенням виразом обличчя.

Та, яку питали, тільки здвигнула плечима.

— А що-ж я з ним робитиму?

— Як?—зливано спитала перша,—ви інтелігентна людина, ви не можете нікуди піти без дозволу чоловіка. Ви на все повинні питати в його дозволу?

— Повинна,—відповіла друга.

— Послухайте, Марія Івановна,—знов почала перша,—та се ж, нарешті дико!

Марія Івановна знов здвигнула плечима і якось винувато подивилась на присутних.

— Та що ви двигаете плечима,—майже крикнула допитувачка.— Се все дивно, дико, і навіть... Я не знаю вже як і сказати.

Трохи помовчали.

— То ви так сливе ніде і не буваєте?—спитала Марію Івановну одна з гостей.

— Сливе ніде.

— Все сидите дома?

— Дома.

— Ну, й чого ви там сидите?—знов напалась на Марію Івановну самозадоволена дама.—Чоловік не надививсь на вас і досі, чи що? Ну, нащо ви там йому здались?

— У нас хазяйство велике.

— Хазяйство? А чоловік питаєть ся у вас на що-небудь дозволу?

— Ні,—відповіла з усмішкою Марія Івановна.

— Ні... то чому ж ви нічого не можете зробити без його дозволу?

Всі іспитуюче дивились на Марію Івановну.

— Тоді й біди не обереш ся,—сумно одповіла та.

— Та що ж він вам зробить?—спитало разом кілька голосів.

— Що?.. Мало чого не зробить,—відповіла з замішанням Марія Івановна.

— Та що ж саме?

Марія Івановна змішалась зовсім і не знала, що їй відповідати.

— Побе тарілки, вилле варення на постелю, понівечить зодяги,—ущіпливо відповіла за Марію Івановну одна з гостей.

— А з вами й таке трапляється,—знов зірвалась самозадоволена дама.

— Бува,—майже крізь сльози відповіла Марія Івановна.

— Бува?—як ужалена крикнула дама і лице її почервоніло і набуло гнівний, лютий вираз.—Та я б йому...

— Тікай наша,—раптом сказав один з присутніх чоловіків, схопившись з місця і з сміхом ретируючись в другу кімнату.

— Нічого нема тут смішного,—з серцем промовила пані, гнівно дивлячись услід виходячому, і коли той щез, вона знов прийнялась за Марію Івановну.—Дивно? Ну, як же ви можете терпіти таке знущання? Як вам стає на се сили?

Та нічого не відповіла.

— Ну, а діти, діти як?—допитувалась пані.

— Ніяк,—була відповідь.

— Як то ніяк? Хіба можна байдуже відносити ся до сього? Що вони, заступають ся за вас?

— Ні... вони боять ся батька, стоять якомсь осторонь од його.

— Що ж він, знущається так і над ними, як над вами?

— Ні, він поводить ся з ними добре, але вони ненавидять його, ухиляють ся од балачок з ним...

— Ненавидять?! Чого ж вони мовчать йому, не заступають ся за вас?

— Боять ся.

— Дивно! У вас в семі, як бачу, якісь звірячі відносини,—прикро висловила ся зовсім знервована дама.

Всі усміхнулись.

— Е, що тут дивуватись, Софія Івановна,—сказав один з гостей. Марії Івановні приходиться терпіти ще й гірше, тай терпить: її чоловік завів собі полюбовницю, а вона й мовчить йому.

— Як, і сьому правда?—спитало Марію Івановну кілька голосів.

— Правда.

— І ви все те терпите і не кажете йому нічого?

— Та що я йому буду робити?—сказала крізь сльози Марія Івановна.

— Як що?—сказала хазяйка, не молода вже людина,—та я б йому бороду вирвала по волосинці.

— Ну, я сього не можу.

Софія Івановна тільки пихтіла.

— Ну, киньте його,—радила хазяйка,—все одно гірш не жити-
меть ся без нього, ніж за ним.

— Е, пізно; тридцять років терпіла! На старість кидати?.. Та й
куди я подінусь? Ну, що я стану робити, як покину? Піду в кухо-
варки чи що?—і Марія Івановна сумно похилила голову.

Настала тяжка хвилина.

— Панї,—звернулась до Марії Івановни покоївка,—по вас при-
їхав кучер. Каже, що пан казав, щоб зараз їхали.

Марія Івановна почала прощатись.

— Куди ви?—схопилась хазяйка.—Ще тільки девять годин.

— Ні, ні, треба їхати,—заклопотано промовила Марія Івановна.

— Та ну бо посидьте. Ну, на зло чоловікови посидьте. Ну, хоч
раз не послухайтесь його,—умовляла хазяйка.—Ну, що вам?

— Варенне розіле,—почув ся насмішливий голос.

— До полюбовниці піде,—додав другий.

Марія Івановна не видержала, голосно заридала й майже ви-
бігла в роздягальню одягтись їхати на нову муку.

Заштатний паламар.

— Драстуйте. Благочинний дома?

— Ні, немає: поїхали ховать. А вам нащо?

— Та я заштатний паламар.. жалітись на сина прийшов, Під-
горянського батюшку отця Степана. Знаєте?—запитав прохач.

— Галько!—почув ся з хати голос.

— Зараз. Пожалуйте в хату.

— Ні, я ліпше тут посиджу.

Дівчина пішла в хату, а прохач примостив ся на східцях га-
ночку.

Через який час з саду вийшов син благочинного, студент
університету. Коли він підійшов до ганку, прохач підвів ся.

— Драстуйте,—промовив студент напів протягуючи руку і не
знаючи, як йому бути в даннім випадку.

Прохач підхопив руку і іспитуюче подивив ся на юнака:

— Син благочинного будете?

— Син.

— А я прийшов жалітись на сина,—сказав раптом прохач, з крек-
тінням сідаючи на старе місце.—Підгорянського батюшку, отця Сте-
пана, знаєте?

— Знаю.

— Так ото ж мій син... На його отсе й жалітись прийшов.

— За що?

— Знущаєть ся,—з гірким почуттем промовив паламар і одвернувшись в бік і ніби розмовляючи сам з собою, почав шамотіть:

— Батько дурний—він розумний... Архирей попом дурака не поставить. Та хто тебе попом зробив? Й тебе зробив попом, я тебе до розуму довів.—Передихнувши трохи, паламар знову почав:

— Отаке стерво змалку було, змалку не слухало батька. Казав: не женись на байстряї. Недостойна вона бути матушкою, недостойна, щоб їй люди цілували руку. Не послухав—оженивсь... Генерала Булатова знали?

— Знав.

— Ну, так на його незаконній дочці оженив ся... Кухарка була в його за підложницю... Падлюка...

Паламар закашляв ся, довго одхаркував ся, плював—задих його мучив.

— Вона й нічого була,—знов почав він оправившись,—умерла скоро. Зате діти гірші батька. Кінчив один семінарію, не захотів у попи йти. „Дураки тільки в попи постригають ся“,—з болем у голосі промовив паламар, передражняючи внука, і додав:

— Подав ся в університет.

Паламар замовк; лице його якомсь іронічно усміхнулось. Потім раптом звернув ся до студента:

— Ви в семінарії учитесь?

— В семінарії,—одповів студент, ніяково дивлячись на свою студентську форму.

— І добре. Не йдїть в університет.

— Чому?—усміхаючись спитав студент.

— Там добру не навчать. Там безбожники,—переконано сказав паламар і закашляв ся. Перекашлявши, довго сидїв мовчки, важко дихаючи, потім почав знову:

— Другий є в його син—гімназист. І той туди: „Дід дурний“. Ах ти...—і паламар промовив не зовсім цензурне слівце.—Сопляк ти бісів. Та дід старійший од тебе вдесятеро... А все батько навчає: хоче вигнать діда з хати. Завів собі підложницю — так дід заважає... Навчає сина, щоб дратував діда. Стану собі молитись—передражнює. смієть ся: „Нема, каже, Бога“. Ах ти богохул, та постой, я в гімназію поїду, директорови розкажу... Не боїть ся прокляте... А все батько, батько навчає. Одписав я йому, подлому, все добро своє: сім десятин поля й ґрунт—щоб віку дав дожити у його хатї... Як мені старостю хозіянувати? Так отсе оддячив: вигнати хо-

че. Всім є в домі по кімнаті—й полюбівниці, й дітям,—батькови тільки нема... Як невгодна, каже, квартира, дак ідїть собі. Та куди я піду?—До сестри. Та як я їй наведу на очі: я тобі одписав усе, верни мені моє, так я й сам піду од тебе, блудник бісів... „Дураків, каже, тепер, нема“,—не вертає... На печі в кухні живу, так і там місця багато займаю, й відтіля вигнати хочуть... Стану на колїна на печі Богу молитись,—так він зачне проти печі з полюбівницею балуватись...—і паламар раптом підняв у гору цїпок і майже закричав:

— Ублю, о-ох ублю!

Постать його прийняла якийсь урочистий і разом з тим смішний вигляд.

— Кого се так?—спитала благочинна,—висовуючись у вікно,—невістку, Марію Гавриловну?

— А тож яког чорта!—з серцем одповів паламар.

— За що, чим не догодила?

— І блудниця бісова!..—і паламар знов закашляв ся.

— Ублю,—знову закричав він, трохи перекашлявшись.

— Не подужаєте!—визиваюче промовила благочинна.

— Подужаю... Я, як цїлуватимуть ся... отим самим цїпком,—наївно одповів паламар, і лице його прийняло якийсь дитячий вираз.

— В острог посадять,—сказала благочинна.

— Дарма.

— Зашлють у Сибір.

— Дарма.

— Бог осудить.

— Нет. Он всьо видїть... Он простить.

Постать паламаря набула трагічно-комічний вираз. Очі йому горїли, щоки якось нервово рухались, з очей текли сльози, цїпок він міцно держав у руці піднятим угору, рука нервово тряслась.

— Батюшка їдуть,—сказала дівчина, увіходячи в двір з відрами на плечах.

Паламар здрігнув, опутив палицю і, повернувшись лицем до воріт—він весь перевернувся в чеканне; матушка щезла в середині дому; студент теж увійшов у хату. Війшов благочинний в хату. Паламар взяв благословенне.

— Що скажете?—звернувшись до паламаря благочинний.

— До вашої милости,—одповів паламар.—Прийшов жалїтись на сина: Підгорянського батюшку, отця Степана.

— А, знаю, знаю.

— Знущаєть ся,—дріжачим голосом і поспішаючи, почав говорити паламар. — Прикажіть, щоб обращав ся зо мною по-людськи... Хоче вигнати з хати... настроїв дітей...

— Нічого не можу зробити, жалуйтеь архирею,—перервав паламареву річ благочинний.

— Прикажіть, хай верне мою землю... забрав землю та й хоче тепер вигнати,—крізь сльози вимовив паламар.

— Жалуйтеь архирею! Не в моїй владі примусити його,—починаючи сердитись, одповів благочинний.

— Підложницю завів, так батько мішає блудствувать...—і паламар істерично заридав.

— Що ви, що ви?—заклопотавсь благочинний.

— Убю, убю падлюку, обох убю...—забелькотав, ковтаючи сльози, паламар.

Вся істота його тепер уявляла мізерний вигляд. Не було тієї, хоч би й смішної величності, яка була в його при розмові з матушкою й студентом. Тепер він тільки хлипав і якомсь дико-благаюче, ніби божевільний, дививсь на благочинного.

— Ну, добре, добре: я йому прикажу,—сказав нарешті той, бажючи збутись такого прохача і бачучи, що ніякі резони тут не допоможуть.

— Пожалуста,—благаюче промовив паламар.

— Непримінно: як же можна так обращатись з отцем?

— Так пожалуста.

— Непримінно, непримінно.

Паламар взяв благословенне і почав виходити з хати, але на дверях повернув ся і знов почав беззв'язними фразами говорити про своє діло:

— Так ви йому так і скажіть...

— Непримінно, непримінно,—не слухаючи і перебиваючи його, одповів благочинний.

— Спасибі, спасибі,—і паламар щось буркочучи і швидко міняючи вираз лица то на веселий, то на грізний, вийшов від благочинного.

М. ПАВЛОВСЬКИЙ.

Законопроект про печать.

З усіх тих „свобод“, що приніс в Росії громадянству визвольний рух 1904—05 років, не зважаючи на всякі репресії й перетяжки з боку уряду, зостала ся в більш-менш реальній формі сама тільки свобода друкованого слова.

Правда, ся „свобода“ достається пресі недешево. Для ілюстрації доволі буде навести хоч-би такий приклад: за два роки існування російської робітничої газети „Путь Правды“ видруковано було її 566 чисел. З них 171 число, себто трохи не третина, стягло на себе найтяжчі репресії: 137 № № було конфісковано, 31—оштрафовано (на 14.450 руб. з заміною арештом редакторів на 80 місяців і 31 тиждень), крім того за 3 числа редакторів без заміни штрафом посаджено було до в'язниці на 9 місяців. Коли взяти на увагу, що всі редактори цієї газети штрафів не платили, а відсиджували накладену кару в тюрмі, то побачимо, що за 2 роки існування газети редактори її мусять покутувати вісім літ у в'язниці, себто по 4 роки за кожний рік існування газети. Ось якою ціною добувається „свобода“ преси!

Коли таке важке становище російської поступової преси, то „свобода“ українського друкованого слова ще більш обмежена. Робітничої газети у нас зовсім не має. Спроби видавати „Боротьбу“, „Працю“, „Слово“ розбили ся об високий мур „незалежних обставин“, що поставлено у нас між видавцями і письменниками з одного боку і читачами та обивателями—з другого.

Та що вже казати про робітничу пресу, коли навіть досить поміркованого напрямку українські видання стягають на себе ще більше репресій, ніж подібні до них видання російські.

Року 1905, коли свободу печати було здобуто явочним порядком, українська преса не змогла виявити себе таким буйним розцвітом, як того потребувало жите. Заживо погребений Лазар, що три десятки літ живцем пролежав у гробі, вирвавшись з темної труни на світ, на свіже повітря, не зміг зразу роспростати своїх закляклих членів, раптом привагурити ся до нового, молодого життя. З 34 органів, що народили ся в першій половині 1906 року, через 6 місяців жило тільки 9, а в 1907 рік перейшло всього на всього 3.

Причин такого сумного зявища багато: відсутність народньої національної школи і публіцистики, а звідси і непідготовленість народа до читання рідною мовою друкованої преси, а почасти й неумінне авторів підійти до інтересів і світогляду своєї аудиторії і т. д.

Але справа могла-б скоро налагодити ся, коли-б розвиткови у нас журналістики не поставлено було зразу особливих, майже непереможних, перепон.

За довгі роки вимушеної мовчанки українського друкованого слова в урядових, та навіть і в де-яких громадських колах, виробив ся погляд на нього, як на щось незаконне, що суперечить потребам життя.

Полик, Єврей, Фін, Латиш, Литовець, Татарин—кожний з сих народів має свою пресу, читає її, і се вікого не дивує. А українська книжка, журнал, газета вже являють ся в очах сих „людиць у футлярах“ чимсь ненормальним, з чим треба неодмінно бороти ся не тільки за страх, а й за совість. І от ми бачимо, що й справді, проти української преси вживають ся спеціальні репресії, котрих не зазнала преса російська та преса иньших національностей, до розвитку яких всякі охоронителі вже призвичаїли ся. В історії української преси можна знайти сьому кілька загодю ілюстрацій. Не раз, напр., трапляло ся, що автор містив свою статю в українському виданні і виданне було покаране, а перекладав статю на російську мову і друкував її без змін в російському журналі, чи газеті, і статя не викликала ніяких репресій. Пригадаємо собі в сю хвилину конфіскату 4-х книг „ЛНВістника“ за надрукування перекладу всім відомого „Острва пінгвінів“, або конфіскату того ж „Вістника“ за статю проф. М. Грушевського про Мазепу і Виговського, переклад якої був видрукований рівночасно в російській газеті і не звернув на себе ніякої уваги цензурного комітету. Статя С. Єфремова „З громадського життя“ цілком вільно пройшла в „Русск. Богатствѣ“ і конфіскована була в українському виданні. Так само стало ся і з статєю того ж автора про „Податну енергію“ і т. д., і т. д.

Таким чином і тепер, не зважаючи на істнованне „волі“ преси, українському письменникови знов доводить ся заздрити тому становищу, яке займає його російський товариш.

В арсеналі засобів, якими бюрократія бореть ся тепер проти вільного, незалежного друкованого слова, найдошкульвійше бють повсякчасні штрафи і конфіскації видання. Але й ся зброя, хоч і дуже дошкульє, про те не може знищити „зло“ в самому коріні. Так, напр., петербурзька робітничя газета „Путь Правды“ штрафів не платить принціпіально, редакторі її свідомо йдуть на те, щоб одсиджувати наложену кару в тюрмі, а апарат конфіскації ще настільки нерозроблений і важкий, що не завжди встигає захопити все виданне в друкарні, поки воно ще не розійшло ся.

З сього погляду внесений в Думу міністерський законопроект треба признати значно удосконаленим. Він узаконює ті бичі, яких вживала в боротьбі з пресою дотеперішня адміністративна практика, та шей

додає до них нових скорпіонів. Проект уряду вже розглянула думська комісія і в осени цього року він буде предложений на розгляд загальним зборам Думи.

Представники опозиції, що входили в думську комісію по перегляду міністерського законопроекту, склали з приводу роботи цієї комісії особливу записку, по часті вже опубліковану в газетах. На думку опозиції міністерство внутрішніх справ, виготовивши свій законопроект, замість утворення органічного закону про печать на строго правових началах, намагається затвердити законом чисто політичні тенденції „предупреждения и пресѣченія“ поширення непріємних для уряду ідей і думок. Своїм змістом урядовий законопроект цілком суперечить тому поняттю волі печатного слова, яку обіцяє маніфест 17 жовтня, і знаменує собою небажанне органів правительственной влади виконати обов'язкові за-для них Височайші вказівки, які повинні були лягти в основу перегляду законодавства про печать.

Більшість членів думської комісії, що мали там силу, додала до міністерського законопроекту де-які поліпшення, не виявивши бажання переробити його в самій основі на підставі цілком протилежних принципів, як се радили зробити представники опозиції. Кінець-кінцем в редакції комісії проект заховав в собі всі основні хибні законопроекту міністерського.

Проект комісії, як і уряду, позбавляє печать якої небудь певної гарантії вільного її розвитку та існування. Проект заховає в собі трохи не всі найдошкульніші утиски прав печаті, що існують і тепер. Але поруч з сим він заводить частину нових обмежень, внесених урядовим законопроектом, які утворюють для печаті виключний порядок судової відповідальности, що в коріні суперечить основним началам справедливого суду.

Коротко кажучи, найголовніші дефекти цього проекту зводять ся ось до чого: проект сей залишає органи спеціального догляду за пресою і право попередньої конфіскації, заводить старий порядок дозволу на випуск видання, вводить нове обмеження в формі вимоги освітнього цензу для редакторів, а в формі так званих контрольних строків відновляє попередню цензуру і санкціонує всю ту карну систему, що існує тепер, та ще й зміцнює її новими дошкульними засобами, дає адміністрації право забороняти обмірковувати в пресі цілий ряд справ (напр. питання, що торкають ся державної оборони) і т. и.

Такі ж значні обмеження вводять ся проектом комісії і в порядок одкрита друкарень, книгарень, бібліотек поза межами міст з людністю менше 10.000.

Очевидно, що як Державна Рада, так і адміністрація проти та-

кого проекту не повставатимуть і він має всі шанси пройти в обох палатах та незабаром стати законом.

Таким чином ми стоїмо перед новою, великою небезпекою, яка загрожує знищити один з найдорожчих здобутків визвольного руху.

Розуміючи велике значіння для розвитку країни вільного друкованого слова, діячі преси в Росії вже зробили скілька заходів для того, щоб протестувати проти цього законопроекту. Всеросійське літературне т-во в Петербурзі на своєму засіданні 17—19 січня цього року винесло з приводу міністерського законопроекту таку резолюцію:

„Всеросійське літературне товариство звертає увагу російських громадян на серйозну небезпеку, що погрожує пресі в Росії і разом з сим інтересам волі і культури.

Йдучи шляхом відновлення старого ладу, реакція по всій лінії старається зміцнити і ще більше погіршити режим, що повернув ся в мертву буквосовокупність громадських вольностей, оповіщених в 1905 році. Оснований на нехтуванню прав письменників і читачів, законопроект робить замах на одну з необхідніших умов культурного життя, на одно з найбільш коштовних політичних прав. Тільки се право вдалось нації здійснити, не зважаючи на гніт реакції, хоч в скільки небудь ширшому розмірі. Позбавлення цього права було б тяжким ударом для всього суспільства в Росії, особливо ж для демократії.

Всеросійське літературне товариство вважало б соромом для Росії, як би було прийнято такий закон після всіх жертв, принесених літературою і народом справі волі преси. Подвійним соромом вважало б воно, як би такий закон було ухвалено без усякої упертої боротьби з боку всіх зацікавлених і, перш усього, з боку діячів преси. Обовязок Державної Думи—одкинути законопроект без постатейного обговорення. У всякому разі думська опозиція обовязана виступити всіма силами парламентської боротьби проти ухвалення законопроекту. Разом з тим, всеросійське літературне товариство висловлює переконання, що тільки старанням самих громадян і впливом громадянства всієї країни на Державну Думу вдасть ся одвести на бік од преси замах на неї“.

Великодними святками (12—13 квітня) в Києві відбули ся загальні збори київського т-ва діячів періодичної преси, при участі багатьох українських письменників, а також білоруських і єврейських. В зібранню сьому взяли участь і провінціальні члени т-ва (з Одеси, Харкова, Черкас, Гомеля, Полтави, Умані, Ростова на Дону, Вільни та иньш.). Обміркувавши законопроект уже в редакції думської комісії, зібранне цілком прилучило ся до резолюції „Всеросійського літературного т-ва в Петербурзі“ і з сього боку винесло ось які постанови:

А. 1) Першим завданням діячів літератури в справі оборони волі

преси зібрання вважає об'єднаний виступ всієї преси проти законопроекту.

З сею метою зібрання вважає бажаним: а) агітацію в пресі і серед її діячів в оборону волі слова, як основного політичного права громадян і як необхідної умови волі літературної професії; б) встановлення постійних зв'язків між літературними організаціями, а також, між іншими, редакціями газет з метою їх об'єднання в оборону інтересів преси; в) енергічне обстоювання в редакціях там, де це буде необхідним, здійснення намічених зібранням заходів; г) друкування резолюцій, фактів і повідомлень, що освітлюють боротьбу проти законопроекту і за волю преси; і д) друкування можливо повійше промов опозиційних депутатів підчас обговорення законопроекту в Державній Думі.

2) Визнати необхідним до обговорення законопроекту в законодавчих інституціях скликання всеросійського з'їзду діячів преси, а коли буде неможливо — скликання засідань всеросійського літературного товариства з участю можливо більшого числа представників провінціальної преси.

3) Визнати бажаним скликання Всеросійським літературним товариством краєвих нарад діячів преси, а також скликання нарад місцевими літературними організаціями або редакторами газет.

4) Вказати Всеросійському Літературному Товариству на необхідність якомога швидше виконати ухвалені ним на нараді в січні постанови.

5) Розпочати справу з анкетною справою про становище преси і про постійний обмін між риданнями фактами репресій для їх оголошення.

Б. Впливати на опозиційні фракції в тім напрямі, щоб вони підчас обговорення законопроекту про пресу використовували всі засоби і всі форми рішучої парламентської боротьби, а також обстоювали свої законопроекти в справі преси на принципах її повної волі.

В. Визнати бажаним: а) щоб було прийнято відповідні резолюції про законопроект культурно-просвітними і іншими громадськими організаціями і б) щоб було послано опозиційним фракціям резолюції, що висловлюють думку громадських кругів про законопроект.

Г. Визнати бажаним, щоб всі органи поступової преси 22 квітня в день робітничої преси надрукували статті, освітлюючи питання в справі оборони волі преси, про становище робітничої преси і про проект Думської комісії.

Д. Вважаючи далі, що теперішнє становище преси являється зовсім ненормальним, зібрання вважає своєчасним поставити на чергу питання про заснування ліги оборони волі преси і ознайомлення через пресу населення з діяльністю аналогічних ліг в Західній Європі.

На цьому ж зібранню в справі обласної преси ухвалено було таку резолюцію:

„Загальне зібрання, вислухавши доклад про становище української преси і додаткові повідомлення про становище білоруської, литовської і єврейської преси і, визнаючи за кожною національністю право мати пресу на своїй мові, або нарічю, вважає, що законопроект комісії Д. Думи особливо тяжко одібеться на становищу сеї преси, і що інтереси її треба так само захистити, як і інтереси і права преси на російській мові.

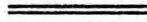
Разом з сим зібрання висловлює бажання, щоб органи російської преси звертали яко можна більше уваги на освітленне справ життя і культури нерешавних народів і становище їхньої преси“.

Коли можна порівнювати значіння тих свобод, яких вимагає для натурального свого розвитку культурна людина, то найбільше значіння безперечно треба признати за свободою друкованого слова. Маючи свободу печаті, легше здобути і всі иньші свободи.

Свобода друкованого слова потрібна всім, як письменникам, так і читачам та обивателям; се істина на стільки очевидна, що доводити її нема навіть потреби. Правда, иноді можуть бути і зловживаання сею свободою, але їх завжди можна переслідувати судом, звичайними законами, а не вигадувати спеціальні обмеження, що в самому коріні підкопують свободу преси.

Се повинні розуміти не тільки письменники та читачі, а й усе громадянство Росії. Замах на волю печаті, поворот до старого ладу був би ударом не тільки для сучасної культури країни, але й катастрофою для майбутніх часів.

Громадянство, прислухаючись до голосу преси, повинно з свого боку підтримати її заходи, напружити всі свої сили на те, що-б одвернути ту гостру небезпеку, що тяжкою хмарою нависла над країною, і ухваленого думською комісією проекту про пресу не допустити перевести в життя.

НИЧИЙ.

Останній день Білецького.

Зараз коло стовпа в коловороті, на яким прибита табличка з оголошенням кільки в селі дворів, а в тих дворах душ „мужеска і женска пола“, стоїть хатина Білецького.

Підперта на рогах грубими кілками з маленькими скривленими вікнами, чисто побілена, з помальованою на-червоно призьбою і порослою зеленим мохом стріхою стоїть хатина наче стара челурненька бабуся в святочному убранню в зеленім оксамитнім очіпку. І, наче онуки, побігли поперед бабусі до долу нові чисті хатки геть аж до містка. Від містка дорога йде в гору, на якій пишаєть ся оточена тополями церква.

Праворуч бабусі і її онуків великий зелений горбок, прорізаний посередині вузьким, глибоким коридором, крізь який видно срібну смужку ставка. По коридорі, порослім чемерицею й чобриком, вєть ся жовта, наче веретільниця, стежечка до Софронової кузні.

Через відчинені двері кузні-печери видно, як час від часу вибухають там золотим снопом іскри від сильних ударів Софрона по ковадлі, а круг кузні, наче горобці під стріхою, пишуть і цвірінькає дїтвора, що пасе тут гусей. І діти, і гуси лапастими квітками біліють на зеленім килимі горбів.

На протязі довгих літ бачить хатина Білецького сі два горби, усіяні дїтворою: в літі пасуть гусей, а зимою спускають ся на сачочках від Софронової кузні до містка. Блищать тоді від руху і радости в дїтей оченята і червоніють від морозу щоки.

Час іде... Діти виростають, а їм на зміну приходять на горб другі з такими ж веселими очима і таким же радісним дзвінким сміхом.

Одним невеличким віконцем дивить ся хатина в поле, вередливе, наче панна, поле. На весні воно любить одягати чорний плащ з білими квітками; пройде трохи часу—надягає зелений, зелений зміняє на золотий, після знов тягне чорний. Нарешті певно стомлюєть ся, а може й докучає йому перебіратись, бо частенько буває, хатина прокинець ся вранці, а поле вже вкрилось білою пуховистою ковдрою і спить; і така біла та ковдра, що старанно побілена хатина Білецького здаєть ся брудною латкою на ній.

ЛНВістник 1914 кн. VI.

7

В ті вікна, що виходили на подвірє, частенько заглядав по ночах місяць і обливав срібним світлом сплячу на ліжку Білецьку. Її жовте обличчє, осяяне білим світлом, здавалось тоді молодим і ніжним якоюсь незвичайною доймаючою ніжністю. Сими вікнами хатині частенько доводилось бачити, як вимахуючи руками і коливаючись, спускав ся з гори дико вигукуючи пісню Білецький; опісля з п'яною злістю бив в двері. Часто дріжала від кулаків стара хатина, а жінка схоплювала ся з ліжка, вмить старілась, чорніла і, похитуючись зі сну, йшла відчиняти чоловікові двері.

Невідомо, чи памятає хто з тих, що пасли на горбі гуси і спускались на саночках до містка, хатину новою, а господаря її— молодим.

Низенького зросту, з великими сивими очима і сиво-жовтою чуприною над розлогим лобом, з ріденько посіяним ластобиннем по обличчю, з густою бородою й вусами, — таким всі знають Білецького.

Про його молоді літа ніколи ніхто не згадує, і, коли спитати кого-небудь, який був Білецький молодим, то, трохи подумавши, скажуть:

— А такий, як і зараз. Такий самий.

Не згадує про свою молодість і Білецький. По йменню його ніхто не кликав: жінка звала його не інакше, як — мій Білецький, — його одинак-син Остап такий же кущий, як батько, звертав ся до батька — татко Білецький, селяне й двораки просто — Білецький.

До церкви й сповіди Білецький не ходив, смерти не бояв ся, серіозно запевняючи, коли заходила розмова про сю неприємну гостю, що він—жива людина і не може вмерти. Селяне сміяли ся, говорячи, що Білецький буде жити доти, покіль буде існувати село; зникне село—і Білецький розсиплеть ся порохом.

Займав ся Білецький адвокатурою. Хто в нім відкрив здібність до адвокатури і коли—невідомо: може він сам, а може й селяне, ті люблять займати ся судовими процесами, досить того, що частенько можна було бачити ідучих до Котельні на суд дядьків, а поміж ними Білецького в низенькій смушковій витертій від часу шапці, в пальті з простого селянського сукна. Брали, як оборонця, Білецького і в Житомирський Суд.

Селяне знали вдачу Білецького, що коли випе одну чарку, буде пити поки не звалить ся, а тому, приїзджаючи на суд, покіль справа не розбереть ся, свого адвоката не вгощали.

Часом Білецькому не щастило. Клієнт, програвши справу, замість горілки, підносив адвокатові стусанів в спину, розлючений сідав на віз і їхав до дому, а Білецький тверезий і голодний мусів іти 16 верст пішки.

Але злопам'ятливим не був, бо, коли через кілька днів той самий дядько, що вибив його, приходив з пляшкою горілки під пахою і оселедцем в кишені писати апеляцію, Білецький, ні словом не згадуючи минулого й образи, радісно стрічав його і ще з більшим завзяттям брався до діла, обіцяючи виграти справу.

Переконав адвокат був найліберальніших і до своїх клієнтів відносився безсторонно, уміючи вести справи обох ворогуючих; про се довідався мировий суддя і заборонив. Білецький курив з свого тютюну тоненькі цигарки, а коли траплялося з чужого, дуже грубі, скручуючи їх у себе на коліні.

Адвокатура прибутку ні йому, ні жінці його не приносила жадного, коли не рахувати, що був завжди п'яний. Невеличкий город, в кінці якого ріс вишневий садочок та стара, як і хатина, величезна груша, що родила кілька корців солодких жовтих грушок що-року,—отсе й помагало Білецькій годувати чоловіка і сина.

Син Білецьких, не більший зростом 12-літнього хлопчика, не журився, що дівчата дражнили його свинячим перелазом, справно ходив на досвітки, гуляв і пив з парубками. Останні часи він звів дружбу з Іськом, сином старої Грищици, парубком—зайдиголовою і конокрадом. Баби розповідали Білецькій, як її син гуляв в корчмі, купував дівчатам цукерки й горіхи і при тім якось навязливо і допитливо заглядали їй в очі. Стара й сама зауважила, що Остап часто не ночує дома і, щоб дати хлопцеві принаду до хати, засватала його з Одаркою Панасюковою, вбогою дівчиною, яка, крім скрині на колесах, нічого не мала. За два тижні мало бути весілля.

Була вже десята година ранку, коли Білецький підвів голову і подивився в засижане мухами і заставлене вазончиками фуксії віконце. Пахло свіжо спеченим хлібом; чорні блискучі бохонці стояли рядком на лавці, приперті до стіни. Роем носилися по хаті мухи. Під ліжком в обичайці на яйцях сиділа квочка.

Почувши, що Білецький заворушився, квочка перелякано витягла голову, подивилася на господаря круглим жовтим оком, а, щоб впевнитися, що їй не загрожує небезпека, вона повернула голову на другий бік і глянула другим оком.

Білецький не рухався; ливився на подвіре, на високу стару грушку і на стіну сусідової хати. Квочка заспокоєно втяг-

нула голову в піре і, підвівши білі повіки, ні то задрімала, ні то мріяла про будучі жовті пуховисті курчата.

Він перевернув ся за лаві й сїв. Лизнув по запеклих губах і плюнув. Голова була тяжка; в роті кисло, неприємно; настроїй, як звичайно після п'ятики, сумний, а коли згадав, що похмелитись нема чим, то почув себе зовсім зле.

На покритому чорною циратою столі лазили мухи, валялись огризки хліба й стояла бутелька з під вчорашньої горілки. Взяв і перехилив її в рот: була суха, наче хто вичавив, знов плюнув, провів пальцями по чуприні і вийшов в сїни напити ся води.

Від води занудило, а під груди підкотило ся щось тяжке, далюче й неприємне. Його затуманена голова почала шукати способу похмелити ся. Вернув ся в хату, подививсь в шуфляду стола; там лежав „соломон — мудрий предсказатель“ і гребінець з начісаним волосем, зі злістю засунув шуфляду й почвалав в комору, помацав в діжечці, де звичайно лежали яйця,—була порожня, а може й були, та жінка приховала. А коли глянув на скриню, то зобачив коло неї велику, як долоня, колодку.

Ся неприємність була настільки велика, що навіть не міг розгніватись. Почуваючи немиле тепло у всім тілі, як строена муха, поволі вийшов на подвіре. Через пліт було видно, як жінка коваля Софрона розвішувала білизну; з боку її стояв ослін з мокрим шматтем.

Білецький зробив найприємнішу міну і гукнув:

— Дай Боже, Софронихо!

Жінка тріснула двома величезними сірими калошами, старанно розправила їх на плоті і аж тоді оглянула ся:

— А, доброго здоров'я! Ваша вдома?

— Що?— перепитав Білецький і затулив ся долонею від сонця.

— Я кажу, ваша де? Вдома?

— Моя? А Господь її знає, де вона; певно на городі.

Софрониха підняла з землі кілчака, одігнала од хати поросся і знов спитала:

— Гуляли вчора?

— Хіба се гульня називаєть ся?—здвигнув плечима Білецький і, ніби щось згадавши, приклав руку до лоба.

— А голова трохи тріщить. Факт—тріщить.

Зявилась думка нагадати Софронисі, яка любить випити, про близьке весілля сина, а тоді вже попросити позичити двадцять копійок на квартиру,—безпремінно повинна дати.

— Ха-ха-ха,—поблажливо засміяв ся Білецький.—За два тижні в мене буде горілки хоч залиєсь, а зараз і похмелитись нема чим.

Софрониха певно не зрозуміла натяку, бо цілком байдуже одповіла:

— А що ж, часом з квасом, порою з водою,—і нагнувшись, потягнула з ослона сорочку.

Старий почекав поки повіситься.

— А чи не знайдеть ся у вас сороківка до вечора. В вечері мені повинен принести гроші старий Данько, безпремінно віддам.

Ковалиха від здивовання підійшла близьче до плота.

— Сороківка? У мене? Еге-ге... Я позавчора з бабами купель робила, де-яка копійка була, то витрусила. Їй Богу. Щоб мені з сього місяця не встати, коли неправду кажу.

— Я вірю, вірю, — видобуваючи на своєму лиці криву усмішку, закивав головою Білецький і сумно одійшов од плота.

В сінцях взяв квартиру, набрав в коморі росолу з огірків і з жаждою випив: ніби полегчало.

Сів на призьбу і почав перебірати всіх своїх клієнтів. Висновок вийшов неприємний: у кожного було поле, значить, тепер або жнуть, або снопи возять,—похмелити ся можна було тільки у Кирилюка. Але той вже третій день сидить в холодній при волості і має ще сидіти за те, що відбив кумови люшнею вухо.

Знаючи добре, що грошей нема, але надіючись певно на чудо, поліз до кишені, витрусив трохи махорки, а в камизельці знайшов заваляну непотрібну поштову розписку.

Надія дістати грошей повела його на город. Зійшовши на діл, ще здалік запримітив почорніле, схудле обличчя жінки, що виглядало з лісу конопель.

— Слухай, Юлько,—звернув ся він до жінки, але зауваживши її насторожений погляд, спитав рівним спокійним тоном:

— Що се ти коноплі береш?

— Капусту беру,—з досадою відповіла вона.

— Жартуй: капусту. Що ти дурного знайшла?

— А як бачиш, то нащо питаєш.

Він хотів продовжити розмову, задобрити її і тоді вже попросити, але під грудьми так немилу засмоктало, що мимоволі вихопилось:

— В тебе не знайдеть ся одинадцять копійок?

Жінка ніби тільки й чекала знайомого питання, бо сплеснула руками й заголосила:

— Ой, Господи мій милостивий! Нащо ти послав на мою долю

такого п'яницю: в день і в ночі пє й пє. За два тижні сина хоче женити, а в хаті й кіт не валяв ся, — і раптом приступила до нього, вимахуючи пучком конопель і витягнувши, як гуска, шию.

— Що ти даси людям на весілля, чим випроведиш сина з хати? Га? Кажі мені: ти знаєш се чи ні. А й ще батьком називаєть ся,— і злісно обірвала:

— Іди геть з очей, щоб я тебе не бачила, — і вернула ся знов до роботи.

— Не журись, Юлько, все добре буде,— заспокоював Білецький жінку, але вона завзято смикала з землі стебла тонкої пахучої коноплі і не звертала на нього уваги.

Він ще трохи постояв і пішов на діл города. Тут за маленькою сїножатю був кучерявий вишневий садок.

Поміж деревами лежала ріденькими покосами вже суха трава. Нагнув ся і зібрав оден покос на купку,— знов занудило. Глянув на вишні і чогось згадав, як маленьким хлопчиком любив жувати вишневе листє. Він зірвав листочок і взяв в рот. Гірковатий, зелений шматочок з приємним запахом вишневого дерева ніби освіжив його.

Зірвав ще один і пішов в гору; по дорозі підняв маленький колючий огірочок, поминув жінку, що також завзято смикала коноплі, і вернув ся на подвірє.

По залитій гарячим сонцем вулиці поволі їхали вози з снопами. На снопах, мов ворони на копах, сиділи мужики і ліниво погукували на розомлілих від спеки коней. Вози поволі звертали і, мов дивовожні незграбні кузьки, зникали в подвірях.

Білецький кілька хвилин дивив ся на знайому вулицю, опісля мляво повернув до хати, звідкіль хутко вийшов з цигаркою в зубах і пальтом в руці, яке ростелив під грушкою і ліг спати.

Прокинувся аж тоді, коли жінка заганяла в хлівець свиней на ніч, а на подвірю стояла ряба корова й жувала ботвіну з цебра.

Побачивши, що Білецький підвів голову, жінка з досадою в голосі крикнула:

— Вставай-но ти, ледащо, та йди зіж що-небудь, а то опухнеш з голоду.

Білецький встав і потягнув ся, щоб розпростати залякле від довгої лежні тіло.

Тепер вулиця ожила... Кричала дівчата, струнко йшли з коромислами на плечах дівчата до криниці, поважно ступали парубки, гонючи коней до води. Чулись заклопотані голоси господинь на сусідніх подвірях; скрипіли вози тяжело наважені снопами.

Край неба над горбом почервонів. Вода в ставку тепліла, а над берегом під вербами лежала чорна, тьма тінь. З коминів тягнув ся до гори легкий, прозорий, рожевий на заходячій сонці, дим.

Праворуч, далеко, до обрію, втікало поле, заставлене темними присадкуватими копами, і, ніби протягши, благаючи, руки до неба, стояла на роздоріжжі фігура.

Житєм, бадьорістю шуміла вулиця; урочистою тишою й спокоем віяло від прикритого копами і оповитого смерковим серпанком поля.

— Ідеш, чи ні,—поклікала жінка Білецького й поставила на призьбу миску з гарячим.

Білецький ще раз потягнув ся, підійшов до призьби і, нехотячи, сів їсти. Покиль жінка подоїла корову, він вже стояв на подвірю в шапці з ліскою під пахвою.

— А се куди? Знов пити?

— Я на хвилинку до Данька спитати, чому не прийшов сьогодні: нам же гроші потрібні.

Жінка випростала ся; з-під короткої спідниці видно було тонкі, як у курки, ноги.

— Гроші потрібні, гроші потрібні,—передражнила вона. — А ти не пропивай, то будуть гроші.

— Але якаж бо ти. Кажу, що за ділом.

— Іди, іди до лиха,—нетерпляче крикнула вона, рівно й просто пройшла проз нього з дійницею в руках і зникла в темних снігах.

Крізь великі брудні вікна мелянхолійно заглядає в корчму чистий, синій вечір; на безкрайому небі засвітили ся тремтячими огниками зорі, і брудними, жовтими плямами здавались вбогі огні лампочок в жидівських крамницях навпроти.

В корчмі не було нікого, крім шинкаря—пана Грабовського й Білецького, котрий вже сидів тут більш години.

Білецький постарав ся дати зрозуміти пану Грабовському, що в корчму зайшов так собі, випадково. Росповів сельські новини, де-що додаючи для ефекту й свого, натякнув, що за два тижні женить сина, а тому заздалегідь просить пана Грабовського на весілле.

— Прийдете до мене, поставлю перед вами от-таку миску з горілкою, дам ложку і сьорбайте собі як борщ, — і Білецький показав рукою над столом, якою великою буде миска.

Але ні новини, ні обіцяна миска горілки не зробили на пана

Грабовського вражіння. Стояв за ґратами, усміхався, дякував, а не просив Білецького випити в нього зараз хоч маленьку чарочку.

Розмова, що далі, тягнула ся нуднійше.

Білецький сумно дивився в вікно; йому було видно, як заходили в крамниці селяне, баби, щось з поспіхом купували і, не заходячи в корчму, повертали в село.

Пройшла коло вікна стара Басиха з ситом під пахвою; широко розставляючи, наче журавель, ноги, продибав довгий Шая.

Темніло все більше... Вечір убрав в себе світло дня і поглинув згуки. Мягко котилися по дорозі, гублячи зариси, вози і, ніби в подушку, падали в тихий вечір голоси людей, падали і тут же на місці зникали.

Пан Грабовський вийшов з-за стійки і засвітив лампочку з круглим рефлектором, що висіла посеред корчми.

Білецький дивився на огонь і на темний круг, що колихався на стелі: спершу круг досягав до стін, звідкіль чорним мережавом спускала ся павутина, круг відступав від стіни все далі й далі, вкінці зупинився посередині і більше не рухався. Сумно водив очима по стінах і по скропленій водою долівці, низав плечима, щось говорив сам до себе і нервово проводив пальцями по чуприні.

Пан Грабовський ніби забув, що в корчмі сидить гість і уважно цокав на рахівниці, а за ним в мальовничому порядку стояла бочка з пивом, поблискували на полиці пляшки з горілкою, білїли крізь зелене шкло слоївків мариновані оселедці, на перекладині висіли бублики, а коло рахівниці лежали руді, як і рахівниця, булки. Полічивши, пан Грабовський відсунув стілець, сів, сперся на лікоть—чи то задумався чи задрімав.

Згубивши надію на Грабовського, Білецький хотів вже йти до дому, давши собі слово не просити шинкаря на весілля, коли се раптом двери відчинилися, і в корчму увійшла товста з величезним животом баба. Се була Улита, жінка Петра, що служив в графському дворі за все: палив у грубах, рубав дрова і помагав дояркам відлучати телят. Вона була славетна тим, що, у перше, дуже гарно й спритно жала, у-друге, що її вважали в селі за гетеру, в її хатині знаходили затишок старі парубки, вдівці, а часом писар або й становий, і в-третє, що кожної п'ятниці ходила до цирульника Іцька голити бороду й вуса.

Білецький раптово, наче хто його шилом кольнув, кинувся до Улити.

— А, моя Улита, дорога сусідка, як ся маєте?

Він забігав коло неї зо всіх боків з надзвичайною рухливістю й жвавистю, усміхав ся, проводив пальцями по густій чуприні, не забуваючи підтягнути штани, які весь час чогось зіджали до низу.

Ухопивши бабу за те місце, де у жінок буває стан, він обережно, наче дорогу цяцьку, вів Улиту до стола.

— Сідайте, Улита, сідайте та розповідайте, що у вас чути гарного. Давно ми з вами бачили ся.

Баба тяжко сіла і підняла чорні, блискучі очі на Білецького.

— Еге-ж, давно, бо далеко сидимо: тільки через дві хати.

— Ей, Улита, бабо моя дорога, хіба ж я маю час: то хтось прийде прошеніє писати, то треба з людьми до суду поїхати, та так й минає час. Факт,—і лагідно засміявшись, підняв плечі в гору і потрусив жовто-сивою головою.

— Все пишете та пишете ті прошення,—протягла Улита.—От я, хвалити Бога, ще ні з ким не судила ся і дай Боже по вік не судитись.

— А хто ж з такою бабою захоче судитись,—підвисшено заговорив Білецький.—Се жне баба, а цариця! Факт! Факт! Цариця! Хай мені хто скаже, що се не так.

І він підвів ся з ослона, наче бажаючи кинутись на першого, хто буде в сумніві про величність його дами, але не бачучи супротивників звернув ся до Грабовського:

— Правда, пане Грабовський, гарна? Я її вже літ двайцять знаю; дівчиною ще знав. Факт!

Грабовський, який вже стояв, дочікуючись торгу, голосно відповів:

— А нічого баба; здорова баба.

— А здорова, дякувати Богу,—заговорила й Улита.

— Вчора становий, у якого я була в гостині, плеще мене по плечах та все говорить: „Ну й здорова баба“. Три рублі мені дав.

І скромно склавши на колінях руки, Улита почала розповідати, як в осени за нею прислав солотвинський старшина, як вона, їдучи до нього, загрузла на греблі і за се все він дав тільки пів рубля.

— Скнара проклятий,—вилаяла вона далекого старшину.

— Пристав завше коня присилає, як болото велике. Ось, маю три рублі! О!—витягла з-за пазухи шматинку, розгорнула й показала обом гроші.

— Що? Він дав пів-рубля? Скупердяга поганий! Я б сам дав три рублі.

Так же хутко, як підвів ся, він сів коло Улити і обняв її.

— Хіба се баба? Се — король, а не баба. Як би в мене не було жінки... А зрештою,—рішуче крикнув він,—плювать я хтів на жінку. Плювати на все й годі. Факт! Факт!

Він поплескав Улиту по плечах.—Правда, Улито? Плювати й годі.

— А хіба жінка то вже така цяця? Надокучить все одна та одна. Ліпше гірша та иньша,—поволі упевнено процїдила Улита.

— От, баба хороша. Вона теж так само говорить,—радісно говорив Білецький і вимахував перед лицем Улити вільною рукою.—Плювати на все.

Улита мовчала і переводила погляд з Білецького на шинкаря, з шинкаря на стїни, де по кутках, наче заплутавшись в мережеві павутиння, тїни засїли опісля на вікно, за яким білись метелики, і якось задуманно застановила його на Білецькім.

Шинкар широко роззявив рота й позїхнув.

— Пане Грабовський, дайте нам пляшечку горїлки: ми випемо з паном Білецьким,—звернулась до нього Улита.

Адвокат залишив стан Улити і широко розвів руками:

— Ну, розумієте, що то за кохана баба та Улита? Вона знає, що Білецький віддячить їй вдєсятеро на весїллю свого сина. Факт! Давайте, Улито, поцїлуємо ся!

— Давайте, хіба мені що,—згодилась та.

Білецький нахилив ся до неї, і вони поцїлувались.

Тимчасом шинкар одкоркував і поставив перед ними пляшечку горїлки й чарки.

— А оселедця закусити?—нагадав він.

— Можна й оселедця. Давайте оселедця.

— Оселедець то добра штука,—захоплено промовив Білецький, наливаючи в чарки горїлку.

— За ваше здорове, пані Улито!

— Пийте на здорове!

Випивши кілька чарок, Білецький, як вюн закрутив ся коло Улити, обїймав, цїлував...

— Дивись, пане Грабовський, яка хороша,—захоплено говорив Білецький.

В очах у Грабовського забїгали меткі вогники. Він насторожено подивив ся на двері, за якими сидїла його вагітна жінка, і одвів погляд знов на Улиту.

— Гарна, гарна. За таку цяцю й випити не гріх.

— Факт! Факт!—плескав Улиту Білецький.—І випити не гріх і поцілувати не гріх!

Він ткнув ся сивою бородою в груди Улити.

Улита була задоволена. Сиділа з випнутими великими грудьми і повільно переводила загадковий погляд з одного на другого.

Небагато залишилось в неї од трьох рублів, коли взявшись під руки з Білецьким, вони рушили з корчми.

Йшли похитуючись, і далеко по тихій сільській вулиці розносили спів Білецького, на який одривчасто, ніби передражняючи, відкликалась луна.

У низенькій на-пів освітленій каганцем хатині сиділа на широкому полу, спустивши до долу грубі ноги, Улита. Поруч неї лежав коло стіни Білецький і пахтів цигаркою.

— Чи се рано, чи вже досвіток?—заговорив він.—Може й додому треба рушати?

Улита повернула ся і нагнулась до нього, пильно заглядаючи йому в лице.

— А ну, що ти мені даси? Є в тебе гроши?

Адвокат підняв голову з подушки, неспокійно слідкуючи за рукою, що полізла до нього в кишеню.

— Гроши—дурниця; гроши будуть.

— Зараз?—заспокоєно спитала баба і витягла руку з кишені.

— Завтра я тобі куплю такого гостинця, що ну! І для більшої певности помахав кілька разів коло вуха собі рукою.

Улита здивовано встала з полу.

— А до біса мені твоє завтра. Я сьогодні поїла тебе, сьогодні спала з тобою, сьогодні й гроши давай, а не завтра.

Становисько було погане. Білецький почав заспокоювати, поспішаючись одягнутись. Йому згадав ся пристав, який дав три рублі, і захотілось себе показати.

— Ти знаєш що? Я тобі подарую,—промовив він,—я подарую жовту шовкову хустку моєї жінки. Знаєш, ту що вона одягає в свято до церкви.

Трохи навіть жалкував віддати Улиті хустку, але хотілось бути добрим і віддячити бабі за все...

Але не встиг скінчити, бо Улита одвела руку і, що є сили, вдарила його по обличчю:

— А, ти, заволоко! То ти мені жінчину хустку хочеш дарувати, а вона що мені заспіває? Хочеш, щоб мене злодійкою зробили?—

і з тими словами на Білецького посипались тяжкі п'ястуки короля-баби.

Обороняючись, Білецький зачіпив рукою каганця і погасив. В тиші і темряві сопли й качали ся по долівці двоє людей: щось перекидали, щось падало.. У Білецького ясніла тільки гадка, щоб як-небудь добрати ся до дверей. Улита, певно, й сама сього хотіла, бо, вдаривши його чимсь гострим по щоці, вхопила за плечі, відчинила ним двері, а з сіней, наче куль соломи, жбурнула старого на подвіре.

Підвівшись, Білецький мацнув себе рукою по обличчю і розтер щось мокре, гадаючи, що то піт. З болем по всьому тілі, без шапки попростував через городи до дому...

Тихенько підійшов Білецький до своєї хати, відчинив двері і став напомацки шукати в сінях кварту, щоб напитись води, коли се вмить двері відчинили ся і також хутко зачинили ся. Хтось, поспішаючись, засунув засувку, пробіг коло Білецького і причаїв ся в кутку, важко переривчасто дихаючи.

У старого промайнула гадка: може Улита ще й сюди прибігла; але в кутку щось хлипало й скавучало.

— Хто се?—спитав Білецький і сам не пізнав свого голосу.

— Хто се? Обзивайсь,—притихшим голосом ще раз спитав Білецький.

В затуманеній горілкою й п'ястуками Улити голові пролетіла невиразна, але дуже страшна гадка. Яка—він не міг зрозуміти; тільки якимось дивно відразу звязав до купи часту гульню сина з сим скавучанням.

В кутку на мить затихло, опісля заворушилось і, несподівано для старого, хтось обняв його коліна.

— Таточку Білецький, таточку Білецький! Вони біжать сюди, а я не винен... то все Їсько... Я тільки так... подивитись... за компанію...

Ледве пізнав Білецький перелякане, безпомічне шепотінне сина. Він зрозумів, де був Остап, і, протягнувши в темряві руки хотів одіпхнути від себе сина. Його руки попали в щось мокре й липке; він обхопив се мокре, липке і міцно стис його пальцями.

— Ой, тату, болить,—скрикнув Остап.

Певно сей біль ще виразнійше уявив Остапови жах його становиська, бо затрусивсь, наче в пропасниці і, обхопивши батька, заплакав гірко, безпомічно, наче дитина.

— Вони били мене... вони били мене... Ой Боже ж мій, Боже, що буду робити...

Білецький суворо відопхнув сина:

— Не кради!

Остап певно не зрозумів, що батько відопхнув його від себе, не зрозумів його слів, бо потягнув ся за ним і жалібно забелькотів:

— Їсько теж бив мене, щоб не запідозрили його... Їсько сам крав, а мене бив...

Перед очима Білецького ні то тасмничим звязком, ні то докором розстелилась жовга шовкова хустка, котру хотів подарувати Улиті. Гадка не зупинилась на тім, а попливла далій в безодню минулих літ. Раз, щоб купити горілки, він украв і продав жінчину сукню—синю, в жовті смужечки, яку вона дуже любила і в якій брала шлюб з Білецьким. Білецька, тоді ще молода, з червоними устами, коли не знайшла сукні в скрині, довго плакала.

— Теж украв,—подумав Білецький і тут же виправдав себе:— але не коні; то так собі—ніби злодійство.

А син тер ся об ноги старого і тихенько плакав.

— Ай-ай-ай,—тягнув він одною беручою за душу нотою.

З вулиці доніс ся шум, повний погроз і ще чогось такого, від чого в обох—і в батька і сина,—стоячих в темних снігах, похолло в грудях. Під вражінням сього страху Білецький знайшов голову сина і безвладно перебірив облиту кровю, що починала вже сохнути, чуприну. Друга рука поковзнула ся вниз, налала гладеньке, наче в дитини, обличчя з м'яким пухом на підборіддю і мокрі, тремтячі губи.

Рука Білецького обережно обмацувала мокре лице, і в його долоню з уст сина тепло падали слова:— Боже мій, Боже мій, вони забють мене...

Слова й сльози сина змили з пам'яті Білецького багато, багато літ... Він згадав сього самого Остапа товстого, маленького з червоною мордочкою і з синіми, як цвіт льону, очима. Якесь нове, незнайоме почуте вповзло в груди Білецькому й вродило дуже невиразну, теплу гадку—захистити сина.

І чим більш він згадував того маленького Остапа, тим більш милим ставав йому сей грішний, дріжачий Остап, і одне було ясно для нього, що випустити на двір Остапа він не зможе.

І, мов відчувши думки батька, руки сина обхопили шию Білецького, десь близько, коло самого вуха, голос повний роспуки і болю шепотів йому давно забуті і батьком і сином слова ніжності й любови.

Білецький притягнув до себе сина і найшов губами його скрівавлену голову... Під сею ласкою Остап замовк і притих...

— Слухай, Остап, лізь на гору і сиди там. Чуєш? Не злазь!— рішуче промовив старий і злегка пхнув сина в той куток, де стояла драбина.—А драбину стягни на гору. Чуєш?—прошепотів він знов...

— Чую, чую.—Легко, як кішка, виліз Остап на гору і потягнув за собою драбину. В сїни посипалась глина і грудочки землі.

На подвірю вже гомонїли. Чути було, як через перелаз поспішаючись тяжко скакали люди. У Білецького промайнула гадка збудити жінку і послати за урядником, але зараз і зникла. Прислухаючись до згуків на подвірю, йому здавалось, що він чує віддих з величезної груди, повної ненависти і жаги помсти.

Часом там глухо виривались поодинокі слова, жорстокі, злобні, ніби звисока падаючим каміннем били Білецького по серці.

Раптом, наче віхор налетїв, в двері застукали десятки п'ястуків: відчиняй!..

Не знаючи, що він буде говорити і як, маючи на метї тільки сильне бажання оборонити Остапа, Білецький одчинив двері і його коротенька постать стала на порозї.

Тепло пахнула йому в лице тепла зоряна ніч, і десь недалеко завила собака. На подвірю щось бурмотїло, хвилювалось, велике, чорне, ніби стоголова, страшна в своїй невидимости гидра.

Стихло... Тремтіли зорї і затяжно вила собака; з-заду за Білецьким невміло заспївав слабеньким голосом молоденький півник...

Страх у Білецького зник кудись, ніби росплив ся в темній ночі; тільки в колїнях щось дивно дріжало і не дозволяло стояти просто.

Праворуч, за хвилюючим ся, наче прибіїв моря, натовпом виступало щось високе. В се високе Білецький вглядав ся кілька хвилин і згадав, що се—новий стовп коло ворїт, який поставив кілька днів тому Остап... Промайнуло веселе обличчє Остапа, котрий утрамбовував свіжу землю коло стовпа, і темна лїльова тїнь, що простягла ся від стовпа до присьби; намить вирвало ся остре болїзне бажання притулити сина ще раз до грудей, і поруч з сим бажаннем повзла холодна соромлючо-неприємна думка: „А Улита напевно завтра розкаже, що була мене.“—Провїв рукою по чолї, повернувся до натовпу і спитав вороже:

— Чого вам треба?

— Злодїя зловили, побїг до вашої хати,—загомонїли голоси.

— Нема нікого дома: я та жінка!

— А ти що? Цяця?—викрикнув хтось роздратовано насмішкувато. Присадкувата постать відділила ся від натовпу і уважно придивляла ся до Білецького.

— Остап, Остап де?—закричали злісно.

Білецький подав ся назад і також зло відповів:

— Нема дома Остапа.

— Брешеш, сукин син! Давай його сюди!

— Кажу, що нема нікого?

І раптом той мужик, що стояв близько нього, витер сірника і близько підніс до лица Білецького.

В теплій безвітряній ночі сірник ясно загорів ся і показав всім скривавлене обличчя старого.

— Братчики!—веселим, майже добрим, голосом скрикнув той, що світив сірника.—Ось він, голубчик, а ми на Остапа думали.

На мить від здивовання чорна маса подала ся назад: але ще не погас сірник, як наче щупальці спрута, протягнули ся руки, підхопили, перекинули Білецького на подвіре і змяли. Чути було хиже бурмотінне й гарчання людей наче голодних псів над стервом.

Темно.. Темнійші від ночі постаті, важко дихаючи, наче сповняючи якийсь дикий релігійний танок, то нахилялись, то підіймались, то знов нахилялись над чимсь...

Завершилось все диким пронизливим криком жінки, що стояла в дверях хати в білій, як привид, сорочці.

Сей крик холодом прорізав теплу пахучу ніч і одігнав псів од стерва.

Зійшло сонце, освітило поля справедливих і несправедливих і якомсь несміливо кинуло промінь під ту грушу, де лежав в подертій на шматки одежі з синіми напухшими грудьми Білецький.

Біла борода була чорна від крові й болота; лице напухле, чорне з прикушеним, як у вішальника, язиком; одне око вибите,—друге було відчинене,—сиве, ясне, ніби шкляне.

Се одно око байдуже, не моргаючи, дивило ся вгору на темну, щось шелестячу зелену грушу, на клаптики синього неба, цікаво заглядаючи крізь її галузе, і на страшенно бліде, похилене над ним, лице жінки.

МИХАЙЛО МОЧУЛЬСЬКИЙ.**Христя Алчевська.****Літературно-критичний нарис.**

Христя Алчевська виступила на літературне поле в 1907 році із збіркою п. з. „Туга за сонцем“. Іван Франко привитав ту збірку з лагідною усмішкою педагога; за те осудили її Гр. Шерстюк і С. Єфремов. Не можна ховати правди під корчем: збірка не заслужила на гучні оплески, але не можна бути рівночасно не виrozumілим для молоді авторки. Поетка була оживлена як найкращими намірами, бажала обдарувати українську громаду перлами своєї душі й не вина її, що не могла дати громаді того, чого бажала. Поетка розправила білі крила до високого лету, але крила в неї були ще за слабкі.

В збірці стрічаємо поезії писані головню на патріотичні й любовні сюжети. Поетка, підбадьорена визвольним рухом у тогочасній Росії, бажала своїм словом загаріти серце України до боротьби за свободу, але її слово не було гартоване в огні чуття, досвіду й глибокої думки; через те в її патріотичних піснях багато крику, фраз, апостроф, декламації, а мало чуття, огню й думки. Визвольний рух застав поетку не приготованою і не видобув з її ліри могутніх тонів Тіртея.

Любовні пісні Алчевської не кращі від патріотичних: вони наївні, монотонні, смішні навіть. Дівчина хоче „радіти, жити, сподіватись і бути доле такої“ (?), хоче бути „владаркою“ (!), „скорити“ любка, щоб знав він, що її „не можна забути“, щоб „зламаний гинув у ніг“ її, навчає його, щоб „працював“ і „твердо йшов, зневіря відцуравшись, до світлої мети з борцями поєднавшись“, тимчасом „милий байдужий до того всього, сумний, і... ридає“. Що пісні того рода не проломлюють собі дороги до нашого серця, — розумієть ся само собою.

Часом поетка любить філософувати, одначе філософія в неї ще дитиняча, починаєть ся й вкінчить словом: „Чому?“

Чом, скажи, все найкращее гине,
Як осіннее сонце ще гріє?
Чом прекраснее чистее небо
Поруч з ранком уже не зоріє?
Чом росі поратунку немає
Від проміннем сіяючим дневим?

Чому сніг тихо тане й щезає,
Коли віє теплом полудневим?
Чом, як воля бажана настане
Не усім доведеться тут бути,
Чом найкращі люди загинуть,
Чом не можна їх буде вернути?..

.....
„Чом ти журишся, книжна?“
А їй трудно не тужити
І не спить вона, не їсть,
Бо питає: „Нащо жити?“
Й їй ніхто не відповість...

Як справедливо зазначив Іван Франко, в збірці „Туга за сонцем“ тягне поетку до себе „всяка краса й усе поетичне: кольористі край-образи, кольористі ефекти різних пор року, кольористі люди“. Нахил, безперечно, гарний і велить багато сподіватись од Алчевської, але на перших творах поетки він відбився слабо. Малюнки в тих творах не викинені, несмілі, роблені нервовою, невправною рукою; не вважаючи на нахил до кольоритних ефектів тон сірий бере перевагу над барвистим; лірики мало, за те багато реторики:—мимохить обертаємося до поетки з словами Гете: „Bilde, Künstler! Rede nicht!“.

У 1912 році надрукувала Христя Алчевська другий збірник поезій п. з. „Вишневий цвіт“. У тім збірнику стрічаємо знову патріотичні пісні й знову патос і фрази приглушують у них чуте поетки. Строфи, як:

Так чом же злих помета людська не спалить,
Чом з неба не вб'є їх караючий грім?
І сонце велике й прекрасне свободи
Чом зараз не зійде над краєм моїм?!

.....
Чи то ж доля для нас уже квітла?
Чи Вкраїну хто в світі згада?

.....
Чом же ви не схаменулись?
Чом же хмар не розігнали?
Де поділи дужі сили,
Гаківниці й самопали?? і т. д.

або й ціла пса п. з. „Данина народові“—се не поезія, тільки порожня декламація. Ми уявляємо собі психічний процес творення патріотичних пісень Хр. Алчевською: в поетки вельми вражлива душа на всяку кривду та неправду; отже, коли вона зазначить, що її народові заподіяно несправедливість, вона обурюється тим живо, її серце палає гнівом й її афект кристалізується зараз у поезії; публіцист написав би в такому випадку статтю, умотивував би її як слід, підкресив би афектом і стаття зробила би вражіння; інакше мається річ з поетом, поет мусить пережити дійсність у своїм серці, вичарувати з тої дійсности по-

ЛНВістник 1914 кн. IV.

8

етичний образ, той образ огріти огнем чути, та щойно тоді заключити свій образ в поетичну форму; Алчевська не робить сего: вона незрівноважений, ферментуючий афект, у сирім ще стані, кладе силоміць у поетичну форму, й через те саме обертаєть ся в хибнім колі фраз та патосу. Такий спосіб творення поеткою ми назвали би марнованнем скарбів душі; в поетки є безперечний талант, багато ніжности й естетичного зміслу, й їй нема причини пописувати ся штучними фразами та дешевим патосом. Трохи більше спокою, вдумливости й терпеливої праці духа, і пісні поетки, писані навіть на громадські сюжети, поплинуть свобідно й понесуть з собою.

...промінь тих почувань.

Що повстали зі свігла і з серця

Без нудьги, без вагань, без ворожих завдань

І злости войовничого герця...

Поетці легко позбути ся осудженої нами манери, а найліпшим доказом є хоч би поміщені в тім збірнику пісні: „Крик чайки“, „Осіння пісня“, „Любов моя тиха“... Принагідні пєси в роді „М. К. З—кій“ або „Поетови“ повинні були лежати в теці поетки й не слід було показувати їх на денне світло. Се квітки без барви й запаху.

Еротики й у другім збірнику не виходять поза сіру лінію; їм бракує тепла й щирости; рефлексія придавлює в них ліризм, а несмілість іде в царі зі штучністю. Один-однісенький еротик п. з. „З листування“ вдав ся поетці. Ся пісенька—справді коштовною перлинкою блистить у творчости Алчевської й велить сподівати ся багато від її таланту. „Ein Herz, das sucht,—говорить Гете—fühlt wohl, dass ihm etwas man̄gle; ein Herz, das verlohren hat, fühlt, das es entbehre“ [Серце поетки, спрагнене кохання, чує що йому нестєє чогось, і тому добувають ся з її серця звуки тужливі, меланхолійні; Ерос либонь не зранив їй серця й тому те серце не плаче за втратою й не чарує нашої душі чистими, срібними, ліричними тонами, яких жерелом є тільки біль серця.

З огляду на граціозність, мелодійність, або настрої, найкращі в другім збірнику поезії: „Молоді пісні“, „Хмари—думи“, „Калина й тополя“.

В мальованню природи видно в тім збірнику артистичну руку; краса й настрої зливають ся в де-яких пєсах у гармонійну цілість та роблять миле вражінне.

Про занедбану віршову форму поетки та мову, пересипану неукраїнськими словами, писали Франко й Шерстюк по виході першого збірника; в другім збірнику бачимо значний поступ поетки з сього погляду, але не цілковитий, і на се звернув увагу М. Вороний.

У цвітні сего року вийшла третя збірка Алчевської п. з. „Пісні

серця і просторів". Сею збіркою зробила нам поетка миду несподіванку. Справді, й у сій збірці стрічаємо ще де-які пісні невикінчені артистично, чуємо глухі слова, справді й тепер не можемо сказати, що поетка стала на вершку своєї творчости, що сказала останнє слово, але все-ж таки тішимо ся, що її талант набрав сил та розправив крила й підніс ся високо, що часом із її уст чуємо слова повні огню, сили й врочистої поваги, що чистий ліризм, наче біла лелія, добув ся з блекоту фраз і деклямації, та своїм бальсамічним запахом відсвіжує й оживляє наше серце.

Поетка бажала збудити в нашім серцю любов до свободи, натхнути наше серце до посвячення, до саможертви, нагнути наше серце до спочувань страдальцям за ідеї, й те бажання вона олицетворила в своїх власних, оригінальних, або перекладних поезіях. Безперечно, такому бажанню, пісню скріпляти духові ідеали свого народу, мусимо спочувати й тішити ся, що поетка розуміє високо завдання мистецтва та прагне настроїти свою ліру на врочисті, поважні тони. Краще, очевидно, було-б, коли-б поетка поклала була високі ідеї виключно у власні, оригінальні поезії, й не позичала їх у Москалів та Французів, але не відкидаємо й того дарунку, який дає нам.

З етичного боку мусимо зробити один закид Алчевській: поетка в розпалі свого патріотизму думає, що добре було-б збудити в нашім серцю ненависть до „завойовників". З такою думкою ми не можемо згодити ся й мусимо осудити її. Завданням поета є захоплювати наше серце ясними, світляними ідеалами, й убагороднювати його чистим, непорочним чутем; прищеплювати до людського серця ненависть або инше неетичне почування хоч би навіть із найблагороднійших мотивів—значить тільки, що поїти серце цикутою, а се-ж не може бути цілею поета. „Qui iniurias reciproco odio vindicare vult,—говорить Спіноза—misere profecto vivit. At qui contra studet odium amore expugnare, ille sane laetus et secure pugnat; aequae facile uni homini ac pluribus resistit, et fortunae auxilio quam minime indiget" (Ethices pars IV). („Хто прагне за кривду відилатити ся ненавистю, той справді веде нужденне жите. Хто натомість силкуєть ся ненависть побороти любовю, той бореть ся справді з радістю й безпечно; з рівною легкістю він протиставляє себе одному чоловікови й більше людям і найменше потребує підмоги щастя.") Сю думку великого філософа повинна наша поетка взяти собі за провідну зорю в своїй літературній діяльності, і тоді ніколи не зійде з простого, ясного шляху. Вправді в політичнім житю думка Спінози не оправдує себе, але поет такої думки а не иншої повинен тримати ся. Бо й чие-ж серце має горіти любовю, як не поета? Хто має вчити нас любови, як не поет?

З творців ліричний поет найбільше повинен наточити чистого чуття зі свого серця до золотої чаші поезії. Ліричні пісні не зогріті щирим, глибоким чутем поета,—се голос без звуку, ліра без струн. Коли не тремтить у ліричній пісні живе, гаряче чуте поета, хоч би вона мала й найкращу оправу, не збудить відгуку в нашій серці, не викреше з нього іскорки нашого чуття та не очистить його святим огнем з бруду буденщини. Справжній ліричний талант, наче чародій, добуває з нашого серця мелодійні, ніжні тони; коли-ж навіть поет не наділений природою сварбом чуття, він може захопити нас у найліпшій разі помислом, поетичною орнаментикою, але ніколи не зворушить нас, не візьме в неволю нашого серця.

У Христі Алчевської ми стрічали доси більше рефлексійний ліризм, як чистий. У поетки є щире, глибоке чуте, тільки те чуте було досі сковане ледяною корою фраз, патосу й деклямації але вже останні її твори показують, що золоті проміння її гарячого чуття зуміють стопити ту кору й ми надіємо ся, що золота чаша поезії Алчевської небавом заповнить ся щирим, сердечним, чистим чутем, її пісні до глибини порушать наші серця, викличуть у них созвучні поетці почування та очистять нас із бруду буденщини.

Песімізм, зневіра—дуже рідкий гість у поезії Алчевської. Поетка любить жите й тішити ся ним; розкошуєть ся чарами природи й малює вражіння, які робить природа на неї; вірить у кращу будучність свого народу й вкладає ту віру в його серце; кужіль і веретено—чужі поетці; в її піснях чуття брязкіт меча й щита...

НАТ. РОМАНОВИЧ.

Манівцями.

Друга частина трилогії

„Мандрівниця“.

(Д а л і).

VIII.

Зеленаві півсутінки—ліхтар на стелі зменьшив свій огонь, оскільки міг. Таємнично, привабно вирисовуєть ся біла ллія в кутку на ослончику... темніють портрети на стінах, лиш один, на який більш світла ллеть ся, весь ясний, білий: молоденька дівчина в білому, похожа на Надю з волосем до плеч, задумана, з великими сумними очима.

Надя на ліжку зібгала ся; маленька така, — лицем до стіни. Тремтить під теплою ковдрою.

Щось холодно їй. І якось так кепсько. Ніби важке їй тіло все, ніби сил нема зовсім. Ось недавно тут всі сиділи, біля круглого столу „редакційного“; вона читала у-голос статю, надіслану з України для ближшого числа і раптом папер впав їй з рук, в очах потьмарило ся. Вона похитнула ся, Кость піддержав. Перелякались всі, поклали їй доліжка. Тепер там, в Миколиній кімнаті читають без неї. Ай, так погано, в середині щось нудить.

Надя повернулась на иньший бік.

Знайома стіна помальована блакитним, в квітках; ліхтар на стелі; білі квітки, канапа, столик з мережаною скатертиною, акуратно розставлений посуд, полиці з книгами, „редакційний стіл“, закиданий паперами. Все знайоме, до чого вже звикла, за сих кілька місяців.

А ось на стіні портрет її біліє; така світла, мелянхолійна дівчина—се вона ще з тих часів, як з Василем була...

— Ні, сього не можна ніяким способом умістити,—раптом почув ся з-за дверей розмірений голос Миколи.

Слова виразні, спокійні, рішучі.

Мабуть ходить по хаті по свому звичаю і підійшов до самих дверей в сей момент.

Уявила собі постать присадкувату, кругле обличчє, ні, власне

не кругле, а трохи довгасте з розумним високим чолом. „Диня“, — чомусь дали йому партійне прізвисьце товариші. Чи влучно?

Розумний, серйозний, інтелігентний, але сухий, сухий. Мабуть трудно йому мати приятеля і вселити любов жінці. Мало поезії в нім, зовсім нема...

З другої хати чули ся голоси товаришів і уявляла їх всіх Надя.

Омельченко — сей антипод Панаса... Се його голос різкий, наче трохи розбитий, тоді як голос Панаса приємний, дзвінкий. Кругленький, як бочка, сей Омельченко.

— А я вам скажу ось що: се треба і треба умістити, і ось через що...

Се приємний дзвінкий голос Панаса... Чого се в них там дебатити?

...— Уміщати статі Шершня не можна... се вже й я скажу, що не можна. Справді занадто „самостійницька“ — мягкий, впевнений спокійний голос.

Остап, сей лагідний мудрий Остап...

— І ви товаришу? Навіть... ви? — невдоволений ринучий голос Омельченка.

А Кость — мовчить; він все більше мовчить. Іноді щось зауважить авторитетно, солідно і ...нетерпимо. А її слухає. Згідливий. Хоч не завжди. Часом находити щось таке на нього, що вона лякаєть ся... наче чужі тоді вони...

Надя залишила прислухати ся. Нехай собі. Так їй чогось млосьно, в грудях щось заважає.

Краще заплющити очі і немов задрімати... зарити ся в подушки, накритись, зігріти ся...

Зеленава п'ятьма оповиває кімнату. Мягким ніжним тм'яним світлом пестить її. Ледве торкаєть ся стін з блакитними квітками, ліжка, Наді. Сприяє дрімоті, солодкому забуттю.

Різка смуга яркого світла вдерла ся в зелену кімнату і порушила затишок. Гудінне голосів розбило тишу.

Надя заворушила ся і підвела голову.

— Се я, Надю! Не знав, що спала. Думав, може що треба... Чи не погано?

Кость поцілував руку і схилив ся, заглядаючи в очі.

— Погано?

Надя в очах його прочитала питання, зрозуміле їй, і почервоїла.

Так... нічого ...—і одвернула ся до стіни.

— Може почитати?—збентежено запитав Кость.

— Еге.

Кость взяв книгу з полиць.

— Продовженне Кропоткина?

— Можна й продовженне.

Кость засвітив свічку і сів коло столу, закриваючи її книгою так, щоб світло не падало на Надю.

Надя вслухувалась в читання, але часом переставала чути і задумувалась.

Так ніби сумно стає їй, що вони ось кожного вечора читають. Шукають третього, щоб не бути вдвох. А Кость якось недавно сказав їй підчас якогось малого конфлікту, що „медовий місяць скінчив ся“. А що ж почало ся? Що почало ся? Пху, які дурниці... не все ж, правда, цілувати ся... Але що далі буде?

Надя зітхнула.

— Надю, може перестати?

— Ні, ні, я чую все.

Так, вона чула. Саме Крапоткин втікає... Іде містом, везе його товариш. Так гарно все влаштовано... і так йому щастить... Але що ж все таки далі буде? Де правдивий шлях життя її?

Ай, що се так знов нудить, ссе під грудьми? І так холодно, холодно... і десь сила вся поділа ся.

І раптом Наді стало ясно, що вона вагітна. Так, се ясно й очевидно. Почуває вона се. Щось таке творить ся в ній. Се—дитина... маленьке таке, живе, тепленьке.. Її дитина. І в зеленаві сутінки ніби золоте сяйво зійшло і радістю наповнило кімнату. Буде се, таємниче, єдине важне, єдине цінне—і нічого більш не треба. І нема питання „що далі“? нема жадних питань. Є тільки щось маленьке, живе, загадкове, чарівне, невідоме й рідне.

Надя всміхнула ся золотому сяйву, що розлило ся в зеленавих сутінках і затремтіла наче в передчутю мук і роскоші творчости.

— Кость,—покликала вона чоловіка. Він задуманий підійшов до неї.

Здавало ся, в його очах все світила ся зосередкована задума. Наче він вирішав якийсь важке питання.

Справді він вирішав; шукав відповіді на питання: як так вийшло, що він оженив ся, що він вже не один, а має жінку? Як се? Мов туман який. Непереможно тягло до неї, до неї одної. І годі се непереможне все усунуло, все перемогло. А тепер наче нема того радісного, всемогутнього почуття і насуваєть ся на уста

така пошла фраза „медовий місяць скінчив ся“, яку чув десь про якесь міщанське подружжє. А в нього не міщанське? А яке? Революційне, радикальне чи яке? Він—любить Надю, але ранійше було инакше; наче щось змінило ся. І фраза „медовий місяць минув“, ся огидлива, проклята фраза. якій місце тільки в буржуазнім міщанським подружжі, все частійше зриваєть ся в нього з уст.

Мелянхолійно Кость дивив ся на Надю, сидючи на ліжку і держучи її руку.

— Рука дуже гаряча...

— А мені так холодно, холодно, а в середині наче горить.

— Що-ж се Надю? Може лікаря, треба?

— Ні, не треба... Ах, не треба лікаря, Костику.

Надя обвила його шию руками і пригорнула ся.

— Ні, лікаря не треба... Ах, не треба лікаря, Костику. Мені гарно, гарно...—вона притулила ся гарячими устами до його уха і щось прошепотіла.

Темні, затагнені сумом очі Костя осяяв вогник радости. Він схилив ся і поцілував Наді руку. Став на коліна і гладив її волосся, вдивляючись в бліде обличчє.

Надя заплющила очі і втомленим рухом попросила далі читати.

Кость слухняно взяв ся за книгу.

Раптом стук в двері.

— А мені можна?—голос м'який, приємний.

— Остапови завжди можна.

Надя навіть повернула ся.

— А чому?—поцікавились разом Кость та Остап.

— Він мене не нервує... а навпаки заспокоює...

— Значить, вроді „валеріянки“?—всміхнувсь Остап.

— Сідайте, Остап, біля мене... Беріть стільця і сідайте.

— Тут у вас ціла іділія: сутінки, затишок, квітки і він читає їй книгу... справді іділія... хоч віттар ставляй в вашій хаті...

— Кому віттар?

— Як кому? Гіменею.

— Ось одружіть ся, тоді й ставляйте. А знаєте, мені здаєть ся, що ваша жінка матиме гарного чоловіка...

— Ви так думаєте?

— А від Катрі не маєте відомостей?

— Я? З якої речі? Я думав—швидче ви...—Остап почервонів.

— Ні, не маю... та від Катрі важко дочекати ся листа. Конспірація і „нема часу“. Вона, здаєть ся, зовсім не визнає ніяких осо-

бистих почувань, ні кохання, ні приязни... праця, праця й праця та програма максимум. Вона справжня революціонерка, для якої не існує особисте щастя, особисте жите...

— Хмаро й Дядя,—почуло ся за дверима,—а йдїть же на на-раду.

— Ну, будьте здорові та одужуйте швидче, — попрощавсь Остап і разом з Костем вийшов.

Надя знов заплющила втомлено очі і поринула в якихсь не-свідомих мріях. Нудного й жахливого питання: що ж далі буде, де правдивий шлях її?—вже не існувало.

Блиснуло сяйво золоте перед нею і освітило шлях.

IX.

Остап йшов вниз від Копця. Йшов поволі, задуманий. Сива шапка зсунулась на потилицю; в руках патик і жмут паперів.

Ходив дивити ся на... та на ту колію, що йде на Україну.. От треба було ходити... понесло його щось...

Шуміло пожовкле листе під його ногами; на сиву шапку падало з дерев свіжійше, різнобарвне, червонаве, зелено-жовте, рожеве.

Там, зараз на горі дививсь на місто... А за містом веть ся шлях. Так ніби й потягло туди, тим шляхом... Куди? До дому, на Україну. А тут хіба не дїм його, не Україна?

І як глянути вниз з гори — трохи нагадує краєвид що там на Україні на горі Володимира... Дніпра тільки бракує...

І раптом пригадала ся йому Катря; як тоді—на другому березі Дніпра—вся в чорному. І туга стала виразнійша.

„Пху, щось наче голова болить“, потер він чоло. „А я й забув, що треба б вже в друкарню все занести“.

Трохи швидче почав йти вниз. Але не хотїло ся розлучатись з різнобарвними деревами, з зеленими соснами, з сумовитим прив'ялим листем.

Ще трьох місяців нема, як приїхав, як живе тут, в сїй столиці князя Льва, в сьому давньому місті України, а вже знудивсь, затужив. Так, цікаво тут, нове жите, нові люде, невиданий ще склад житя, цікава праця, але проте — наче чуже се все. Правда згодом можна звикнути. Але краще було б повернути ся...

Статі, коректи, вільне слово... люба праця перед ним і він багато працює в редакції. Вільне слово... мов дзвін — ясний, сильний згук його чистий серед пустелі над грішним світом гуде і кличе: погляньте в небо, погляньте в небо, люде, вільне слово вартує над людьми.

Праця і лекції, мітінги, відчити. Ось скільки вже доводилося разів ходити на різні тутешні збори, а якось так ніби чуже воно все. На збори всі йдуть обов'язково, тільки Кость не йде майже ніколи, сидить дома. А Надя сердить ся—і сама йде; але часом і не йде, бо як дуже розсердить ся, то не хоче йти. Але часто вона сама не знає, чого хоче. Се правда. Се й Катря говорить, Катря...

„Я знаю, що таке жите, знаю, що мені в ньому треба робити, знаю, Остапе. Маю певний шлях і ніщо не зібє мене з нього...“ Пригадали ся йому слова Катрі під час останнього побачення. І ще „несе нас течія життя, як хоче, куди хоче... але боротьба—се наші весла проти тої течії“.

Да, так сі збори... Чогось бракує їм тут. Не такі вони, як там, дома. Безбарвні. Правда, дома вони вже занадто обарвлені кровю. Ні, просто тут щось *не своє*. Дуже вже щоденне все, акуратне, спокійне. Правда, свободи тут більше. Гарно, що українство розвинуло ся... ось всюди мову чуєш, в магазинах, на почті, в трамваю, всюди. Гарно б так у нас. А в нас... тільки простори безмежні, річки тихі, лани широкі...

Рідна хата, гай, мати,—вся рідна околиця стали перед очима Остапа і душа його затремтіла.

„Мушу для них щось зробити... Для тих рідних ланів, для хатинок вбогих, для тих темних незрячих братів...“

Топтав сухе жовте листе, все поспішаючи наперед, ніби до роботи, що чекала там, в долині.

І стрів раптом Панаса. Високий стрункий, з своїм солідним патином в руці, йшов своїм широченним кроком.

— Товаришу! На милість Божу—де се ви тиняєтесь та ще й коректи з собою носите!

Глянув на урочисте, засмучене обличчя Остапове.

— Ностальгія, товаришу? Га? Туга за рідним краєм? Га? Хоч на шлях до дому подивити ся... знаю се, знаю... Я тут довше аніж ви, і вже кілька разів бігав сюди... так, полюбувати ся містом князя Льва... Правда, чудесне місто? Ну, давайте коректу.

— Та й я ж іду. Я таки сам хочу сповнити свій обов'язок...

— Та що там, давайте... Ви собі ходіть, думайте та пишть, а вже в друк се ваше слово, що ви напишете, носитимуть мої прудкі ноги. Знаєте ж, всі власне й цінять працю ніг моїх, а голови моєї ніхто не цінить, знаєте? Ви помітили? Так ніби її в мене й нема. Може таки й нема... Ну то що? Овому талант, овому два. При ваших головах та мої ноги...

— Таки доволі прудкі ваші ноги, але думаю, що не без голови ж ви. Хіба може трощечки „вітер в полі“, добродушно засміявся Остап.

— Ну, прощайте,—вихопив Панас в нього з рук папери.—Думайте собі тут на здорове, а я вже повівась.

Панас весело засміявся і зник за поворотом.

„Вітер, справді вітер... Колись і ми були такі... колись“. Бігав, захоплювався різною роботою... а тепер — думаєш, думаєш, переоцінюєш весь шлях свій і ще більш думаєш. Пишеш статі свої в ограні, який є ніби програмою, редагуєш чужі—і бачиш, що не все ясне, не все дозріле. Набігають думки, сумніви вириваються і шукаєш нових шляхів.

І Остап пригадав свого першого і єдиного вчителя Кобзаря, пригадав і товариша Павла, який зміцнив в ньому його ідеал. Так, насамперед добробут рідного краю, його воля, його щасте. І в яких формах його воля? Що сотворить його щастя? І які шляхи найпрямійші до його щастя? Що ж се—дуже загально: воля народу, щасте...

І він думав. Отсе недавно почав так думати. Почав читати, міркувати. Хіба може настати добробут, вільне жите в рідній країні, як в иньших лишить ся все як зараз? Ні... Значить, воля і щасте всіх людей... всесвіту... А як до сього прийти? З чого почати.

Багато теорій розкривалось перед ним, але найсильніший вплив лишав ся заповітів Шевченка і споминів про рідну хатину, стару неньку, рідну околицю, широкі простори і голодних темних братів...

Як їх визволити? Як дати їм людяного житя?

„І чужого научайтесь“

Свого не цурайтесь...

керували ним завжди сі слова і він „научавсь“.

Остап звернув в улицю, де була бібліотека. Часто ходив сюди, брав книги. Ось українська культурна інституція—великий сїрий дім все з українськими написами. Добре знав сюди дорогу і добре знали його тут. Ось тут зараз наліво двері і велика хата читальня.

— Драстуйте.

— Поважанне, товаришу.

Високий, дуже культурного вигляду, як і всі галичане, юнак завжди зве його „товаришем“. Так і всі тут молоді хлопці називають один одного „товаришу“. В якій же справі всі вони товариші? В справі українського відродження. Се та справа, яка єд-

нає всіх Українців... Але клясова недоля ще міцнійше еднає людей в „товаришів“.

— Драгоманова мені будь ласка і Чернишевського.

— Прошу собі обрати, що самі бажаєте,—поклав перед ним кілька книг бібліотекар.

— Отсі беру,—відложив дві Остап.—Дякую.—Записав книги і стиснув руку бібліотекареви.

— Моє поважання, товаришу.

Не один Остап став задумувати ся. Рівновагу втратили і Кость і Микола. Особливо останній. Всі вони думали і міркували, читали й сперечали ся...

Ідея українського відродження може не так зросла ся з душею їх, як з душею Остапа. Діти міста, відірвані від рідного народу, вони в юні літа захопили ся загально людськими ідеалами, і вже пізнійше налетіло на них українство з „Кобзарем“, пізнійше вплинули Павло й Остап з стихійною любовю до рідного краю, домішавши до їх матеріялістичного світогляду романтичних почувань.

Але тепер трохи дивно вони себе почували. Наче не на своїм місці в сій газеті, яка, ставлячи своїм девізом „пролетарі всіх країн єднайтесь“, почала, як здавало ся їм, простувати тепер до иньшої мети, до українського відродження. Такі статі, в душі українського відродження надсилав Павло, Шершень, писав Остап і Омельченко. Та й їм обом доводило ся не дуже ухилити ся від загального тону. А в них тепер дякуючи ґрунтовному студіюванню західних економістів міцнішав матеріялістичний світогляд і з нього вони розглядали національне питання. Микола навіть написав статю дискусійну—так ніби перегляд пройденого шляху і оцінка його.

Коли Остап прийшов до дому, відімкнув двері своїм ключем, почув голос Миколи:

— Се тоді, як ми дуже юні були, коли нам було все одно що робити, аби щось революційне, коли нам здавало ся, що український рух—рух революційний,—тоді можна було пускати сю статю Бандури...

„Знов дискусія“—всміхнув ся Остап. Се так часто бувало між Миколою й Костем. Хоч були вони в сути односторонні, але часом провадили між собою дебати; бувало, що сперечають ся один з одним просто для того, щоб шляхом заперечання зясувати краще собі самому свою думку і укріпитись в ній. І мова українська навіть тут, де вони всюди навколо себе чули її, не могла вповні

прищепити ся до них, і коли вони були тільки в двох, то непомітно але фатально переходили на російську мову.

...А тепер—се неможливо... Та й яка в нас робота, коли „лебедь рвется в облака, рак пятит ся назад, а щука лїзет в воду“...

— Се ти, Диня, думаєш, що як лебедь рвеш ся підлетіти, а справді ти просто щука, яка лїзе в свою есдековську воду—хоч би й не рідних ставків.

— А ви всі—хіба раки, що хоч би й назад, аби в рідну водицю... Ні, тут, бач, принципіально...

— А ти, хоч би й принципіально, але не лайся... Хтож сунеть ся назад? Ніхто з нас не сунеть ся назад, просто де-які ріжницї в поглядах почали ся.

Се значить—Хмара обстоє „редакцію“, чи так, для „дискусії“ заперечає Динї.

Остап увійшов.

— В чім же річ? Щось нове?

— Нового нічого. А тільки бач, я говорю, що ми вже не та зелена молодь, яка вдовольняєть ся невиразними революційними пориваннями, особливо, коли вони офарблені національною закраскою. Нас захопив був аграрний рух, бажанне працювати серед селян. Але чи в селянах, в аграрному русї прийде визволенне світу?!...

— Допустім, що через робітничу клясу... — серіозно відказав Остап...

— А, ти згоджуєш ся?

— Доводить ся згоджуватись.

— Так? Ну се—еволуція якась.—Микола уважно оглянув Остапа.—Але ж між иньшим у к р а ї н с ь к о г о робітника нема. То треба, значить, утворити його...

— Тай він є, тільки сам себе не знає, не може знайти себе, загубивсь він десь в нетрях злиденного житя. Треба свідомість його розбудити. І на сей пролетаріят суто-український, свідомий себе, як нації, оперти треба весь рух визвольний І плутанина у нас з тим визвольним рухом: і відродженне України—визвольний рух і клясовий рух—теж визвольний.

— Знаєте що,—озвав ся Кость—ми вже вирішимо всі сї питання і теорії і тактики на зїзді. А зараз ми все одно провадитимемо й далі газету в напрямках тих директив, які нам дано...

— Ну да, мусимо провадити, але се не стає нам на перешкодї і ми можемо скристалізувати свій світогляд і потім поділити ся ним з товаришами...

— І я вважаю, що з самим відродженням волі не здобудемо, треба пильного шляху.. Треба всю увагу скупчити на класовій боротьбі, не захоплюючись національним питанням.

Микола твердо стояв на своєму. Впевненість і переконання чути було в його голосі.

В кімнаті поруч сиділа Надя і шила. Таку маленьку сорочечку—хто же її одягне? Коло неї на столі лежала розкрита „Жизнь“.

Шила і чи то думала, чи мріяла. Часом одкладала шитво, брала ся за книгу. Або знов шила й думала.

Тихо так. А то шуміли тут з своїми дебатами. Надя випрошувала їх з своєї хати до Миколової.—Нехай там собі гомонять.

Їм обовязково треба знати хто вони і де шлях їх істинний. Се вже тягнеть ся кілька тижнів. Крім редакційних засідань, ще й сі дискусійні. Сидять, сперечають ся, до пізної ночі виясняють хто вони, себе й шляху свого шукають. Вони не знають, що є на світі щось важнійше за се. Надя взяла сорочечку, що лежала на розгорнутих сторінках „Жизни“.

Вони не знають, що се найважнійше. Се може заступити весь світ. Таке маленьке...

Раптом Надя згадала, як вона хотіла ще й тоді дитину мати, як жила з Василем. І уперше дозволила собі віддати ся думкам про Василя. Здавало ся їй, що тепер дитина, ся майбутня дитина охоронить її і від великого жалю і від каєтя.

Василь... уявляв ся їй він як брат, як близький приятель... Ах, як би прийшов ось так тепер і сказав, що се все нічого, що він знайде ще своє щастє... як до сестри прийшов би до неї. А то десть там далеко, серед снігів, сам, покинутий, самітний.. І сил в неї нема таких, які б задержали були її біля нього... Чомусь потягло її на инший шлях, потягло до Костя.. Хіба з ним щасливійша? А може було б краще, щоб не як до сестри прийшов Василь, а до своєї коханої, щоб кохання їх було вічне, непохитне.

Ах, як би так було... Се було б щастє.. Не було б ні зради, ні горя, ні самотности.. Була б єдина, вічна радість.. єдина пісня кохання, сильнійшого за все. Але так не було. Нема сього... Є вбога, мізерна дійсність, дрібні почування, хиткі, нетрівкі. І метушаться серед них безсилі люде.

Задумала ся Надя.

Пригадала ся їй юність, весь сей золотий час: гурток і недільна школа і Василева кімната, довгі вечори, повні ніжности й пристрасти, і Буг з літними чарівними ночами і все, все саме гар-

не. Хотіло ся повернути все гарне минуле і продовжати його в вічність.

Так би й розлила ся тугою, так здаєть ся й полетіла б серцем до Василя. І на що, на що так стало ся, що, полюбивши так Василя, кинула його?

Великий біль, велика туга обхопила Надю, але товчок в середині вернув її до дійсности,—маленьке сотворіннячко поворухнуло ся в лоні її. Дитина... ні, нема нічого, опріч дитини. І ворота нема.

Хвильку Надя прислухала ся до тих легких, дивних рухів живої істоти, що відбували ся в ній. Потім схопила маленьку сопочку, притиснула її до грудей і розридала ся.

Х.

Наді дуже хотіло ся піти сьогодні десь за місто; саме випав сніг і освіжив усе чистою, білою пеленою.

Надя часом „вередувала“. То не хотіло ся їй робити щоденної роботи, шити, писати свій відділ до газети, то хотіло ся, щоб Кость слухав кожного її слова, а то й бачити його не хотіло ся. То йде на прохід, обійде ціле місто, то три дні з хати не рушить. То заманеть ся їй в десятій годині вечора копченого оселедця і посилає охочого Панаса, коли він є, а як нема, то вже Костя, хоч і важко його з хати вишхати. Взагалі Кость.. Він часом зовсім не те робить, що Надя каже, а того, що вона хоче, не робить. Се так почало ся з того, коли він сказав напів-жартом, напів-винувато, що „медовий місяць минув“. І тепер, коли Наді чого-небудь дуже хочеть ся, а Костеві не хочеть ся, вона змушена часом трохи погнівати ся, щоб Кость вчинив її волю. Вона змушена вживати всеї своєї жіночої сили, свого жіночого впливу і поцілунків і сліз і гніву..

— То я йду, Костю...

Надя вповні готова, в жакеті й шапці, висока, повна, наче прикрашена вагітністю, як земля деревами в цвіту, стояла біля дверей. Ще вчора вона сиділа нерухома, вся сіра, безсила. А тепер наче огонь енергії, огонь життя палав в ній.

— Ах, Надю; ну куди ж ти? Натомиш ся, холодно, та й недобре тобі самій ходити.

— Ну, то іди зо мною. Я тільки й чекаю тебе...

— Їй хотіло ся оживлення, руху. Хотіло ся йти об руку з Костем, з яким же її звязує коханне, для якого перевернула своє жите; хотіло ся хоч ілюзію мати того, що було ранійше, що було ще доки „медовий місяць не минув“. Хотіло ся оживити свої почування.

— Та не можу ж я... ось робота... і не хочеть ся. Можна б Миколу взяти або Остапа.

— От іще! Не хочу з ними! Та й сидять обидва й мокнуть в чорнилі. А я не хочу.. ходім,—вередливо звеліла Надя.

Кость здвигнув плечима і знехотя вийшов за Надею. Одягаючись в прихожій, пробував протестувати, але Надя лише весело засміяла ся:

— Сказала ходім, значить ходім—і вийшла.

Кость ледви дігнав її на сходах і взяв за руку.

Зпочатку хмурился, мовчав, а далі розвеселився і коли Надя заглядала йому в лице, веміхав ся їй у відповідь.

Свіже морозне повітре освіжило його; влило енергію в його жили, настрої змінило. І обое гарно почували себе.

Коли прийшли до дому, застали в передпокою Миколу, Остапа і Омельченка.

Микола, присівши на карачках перед самоваром, роздував його з усієї сили. Остап з чоботом в руці стояв біля його. Омельченко уважно, стоячи на порозі, змальовував їх.

Надя розреготала ся.

— Боже, які пози! Яка сцена!

— Еге, коміки.—Кость вторував їй.

— Коміки... Смійте ся... А треба ж його розпалити. Та не хоче клятий! Стільки духу вже видув в нього..

Диня аж втомивсь.

— Смійте ся, смійте ся,—обізвався і собі Остап жартовливо.— А гляньте, Надю, хтось порядкував у хаті.

Справді. Лямпа зеленава світила ся, на столі приготовлено посуд... чисто, прибрано.

А виходячи Надя нелад лишила—не хотіло ся прибирати.

— Які се чарівники тут руку приклали?—вдоволено усміхнула ся Надя.

— А отсе Панас пішов ще щось купити для вас...

— Боже, які ви всі чудесні.

Прийшов Панас напакований всякою всячиною.

— Ну й голодні ж ми, як вовки після сеї роботи, як би ви знали, Надю.—А отсе вам,—він розгсрнув улюблені копчені оселедді і лімон.—Чекайте, чекайте, ми вже самі все зробимо, ви гості наші будете сьогодні, знаєте? Омелю, кинь свою мазанину та йди оселедці чистити.

— Оттакої!—засміяв ся Остап.—Художник, ображай ся зараз же: від полотна до оселедців.

Надю посаджено на почесне місце, Костя коло неї. Омельченко заняв позицію біля самовару, показавши тим, що він не тільки вміє олівцем на полотні орудувати, але й посудом та чайником, а оселедці, поставлені коло Наді, дрібненько покраяні, свідчили ще про цілу купу його талантів.

— Що ж допомогло?—показуючи на самовар, весело запитала Надя: чобіт чи Динін „дух“?

— То вже їхня справа. Та мабуть те й иньше разом. Але чай дуже смачний, і слава їм;—Панас сів коло Омельченка, біля нього Остап; Микола коло Костя.

Піднятий веселий настрій не опускав Надю весь вечір; вона вторувала сміху сеї молоді веселі компанії, і навіть Кость, хмурий, мовчазний Хмара Кость був прояснений.

Ілюзія була повна. Ілюзія безжурного щасливого життя.

Але вже другого дня ілюзія зникла. Зовсім зникла. Та сама сірість останніх двох місяців, сірість, до якої прилучала ся сірість хмарного холодного неба і якої зеленаві веселі сутінки не могли вже поглинути, сірість, яка взяла ся десь, невідомо де, невідомо чому, коли... але зявила ся.

Та далі ставало гірше. Надя все більше вередувала.

Сама себе ненавиділа за се. Обурювало її те, що вона, революціонерка, поводить ся в подружжі зовсім так, як „міщаночка“. І все-таки так і поводи́ла ся і роби́ла „сцени“.

Її нервувала якась ніби байдужість Костя, неувага до неї. Нервувала і залежність, чи швидче погроза залежності від мужчини в спільному житю.

Гроші її, що батько їй дав, прожили ся дуже швидко. Ледви лишило ся на сей критичний час, коли зявить ся дитина. А щоб жити далі на них—вже не вистарчить. І Кость шукав роботи.

Власне він хотів тільки її мати, а шукали йому иньші. І се також нервувало Надю. Він сидів по старому дома або за книжкою або міряв кімнату в задумі з кутка в куток, а Панас і Микола, як більше знайомі з галичанами, бігали і шукали йому роботи.

І Надю нервувало се; як вже доводить ся спиратись на руку мужчини в такий критичний час, чому ся рука не міцна, не енергічна, не та, на яку можна сперти ся.

Надя так нервувала ся, що майже залишила працю в газеті і часом ставала на перешкоді Костеві в його редакційній роботі, вимагала, щоб сей час віддавав їй. І сердила ся на себе за се: „Пху, як міщаночка яка... свою жіночу владу уживати“... А коли

ЛНВістник кн. IV 1914 г.

9

він корився їй і сидів біля неї, їй вже хотіло ся, щоб він пішов. І щось в ній тріумфувало своєю перемогою над бажанням Костя, а щось инше сердило ся за сю перемогу.

В такі безладні дні і робота спільна не йшла дружно й правильно. Коректа спізнювала ся, газета виходила не вчасно.

— Зв'язись з жінками...— бурмотів чи то співчутливо чи то невдоволено Микола і махав безнадійно рукою.

Надю се веселило.

— Ви, я бачу, великий прихильник тих запорожців, що не пускали в Січ жінок... Так і що до революції. Ось загородили б вхід і архангела з мечем в руках поставили б, щоб ні одна жінка не увійшла.

— Та не просто з мечем, а з огненным мечем... Та хіба я не маю рації, Остапе?

— Ні, не маєш,—серіозно і переконано відповів Остап.

Образ Катрі встав раптом в його уяві.

Надя одержала листа і скликала всіх.

Панаса тільки не було; він десь бігав з Славком: і транспорти, зв'язки з кордоном—се все було в їх руках.

— Слухайте, слухайте,—оживлено заговорила вона—се був ясний її день—хтось їде, хтось їде...

— Павло...

— Катря...

— Шершень...

— Ні, ні! От не вгадаєте;—вона обвела всіх веселими очима.— Ганнуса та Михайло... Ганнуса мені пише.

— Як? Де ж вони?

— Звідки пише? Невже їх випустили? Чи вислали?—захвилювали ся всі.

— Ні, не те, не те... Вони втікли... з в'язниці втікли і їдуть сюди...

— Отсе так!

— Се чудово...

— Які молодці...

— Але ви зауважте, що жінка жінці пише; може се й неконспіративно, а пише,—зауважив Микола.

— Та ну вас з вашою конспірацією,—розсердилась Надя.— Добре, що пише. Добре, що ми знаємо, що вони прийдуть. І знаєте, що тепер буде? Тепер ми знайдемо собі одну маленьку кімнатку з кухнею, а вони тут житимуть... І чудово буде...

— Так? Чому ж се ви так?—здивував ся Остап, — Надокучили ми вам?

— Не ви надокучили... а так краще буде, вигіднійше і вам і нам. Та й сї свіжі люде візьмуть ся до праці як слід, і буде все у вас добре.

— В такому разї ми вам поможемо шукати,—відповів Остап.—Се нелегка річ тут. Знаєте, в сьому європейському місті є один дуже дикий звичай що до помешкань: всі міняють тільки першого числа.

— І я допоможу,—обізвав ся Панас, входячи.

Кость дивив ся на Надю: коли се вона надумала такий плян... сама все, йому нічого не сказала. Йому лишаєть ся тільки згодити ся. Правда, так буде краще, з огляду на те, що наближуєть ся час пологів. Тільки Надя сумуватиме сама, без товариства.

— Ну, ось нас все більше...—Омельченко задумано обвів всіх очима.

— І добре, що більше, робота піде краще,—обізвавсь Микола.

— Тільки там же жінка. А з жінками яка работа, га, Миколо?—пожартував Остап.

— Та звісно яка... добра таки работа...

— І який ви, Миколо, женоненависник,—засміяла ся Надя.— Але як чудесно, що вони втікли, як се гарно... Тепер їм ще кордон... Ах, як би швидче. Як би ж щасливо перейшли.

XI.

Чекали подружя з дня на день. І стало ся, як се завжди буває—Ганнуся й Михайло приїхали зовсім несподівано, вже тоді, коли їх і чекать перестали. Знайдено було вже кімнату для Костя й Надї біля городу мійського, вже й частину річей перевезено.

Надя лежала й читала „Искру“—сьогодня вона не ходила й на обід, не хотїло ся. Всї мали прийти по обіді сюди, порадити ся про якусь статью, та щось запізнали ся.

Раптом стукотїнне в двері. Чого ж стукають? Ключ мають.

Але довело ся відчинити.

Перед Надею Славко, а за ним дві постати—молода гарна панї і білявий стрункий добродїй.

— Ганнуся! Михайло!

— А ви думали хто?—всміхали ся подорожні.

— А я щож? Хїба мене не рахуєте,—вклонив ся Славко, пропускаячи наперед Ганнусю й Михайла. За ними й сам увійшов.

— Як же, товаришу! Вас витаю від щирого серця, ви ж наш опікун. Але се знов потурбовали сьогондя вашого пана...

— Нехай собі! Нічого йому не зробить ся... та й який він нан? товариш наш ес-дек...

— Ми не мали адреси вашої, Надю, і поїхали по адресі для листів. Сю адресу нам дали, а вашого помешкання адреси щось ніхто не зберіг...—дзвеніла Ганнуся роздягаючись.

Славко, вражений красою молодої жінки, не дуже зручно допомагав їй. За весь час подорожі містом у-куні він не розглядив її. Завинена в футро й хустку вона зовсім не видавала ся такою чарівною, як зараз.

— Добре, як там себе хто зберіг... де вже було берегти адресу. Там таке робить ся...—бурмотів Михайло, вішаючи своє футро і обтираючи заледенілі уса.

— Отже відпочинете тут у нас... у нас здасть ся спокійніше можна прожити,—приязно всміхнув ся йому Славко.

— А ви ж чому не роздягаєтесь?—звернула ся Надя до нього.— Я вас і не випущу тепер, доки не почастую. Ось у нас буде скоро чай...

Перейшли вже з прихожої в кімнату; Славко вагав ся.

— Я чаю не пю; як вам відомо, ми, галичане, не при звичаєні до сього московського питва...

— Еге, у вас все кава біла або кава чорна... Але роздягайте ся й ходіть, товаришу, нарешті.

— Просимо, просимо,—обізвалась собі і Ганнуся.—Як що я маю голос в справі запрошування до сеї господи...

— А як же... маєте. Та й господа се властиво ваша, Ганнусю.

— Як так?—весело щebetала Ганнуся, обдивляючись кімнату. Михайло сів, Славко став біля нього.

— А ми собі знайшли иньшу кімнату: сю ж вам даємо; тут поруч живуть Остап і Микола.

— Дуже приємно... Мій лютий ворог...

— Хто?

— Невже ви, товаришко, ворогів маєте?—здивував ся Славко.

— Та Микола... А чому б мені не мати ворогів? Ви мене не знаєте, я дуже лиха. А Микола відомий ворог цілого роду жіночого.

— Ну, як тільки се, то не страшно..—засміяла ся Надя.—Він такий же і мій ворог.

— А як же, і ваш... обовязково... ваш особливо. Ви не тільки простягли руки до революції, до ідейної праці, а ще й забрали йому вірного товариша.

— Ну й де ж се вони, сї товариші?—здивовано запитав Славко.

— Пішли на обід, та десь забарили ся...

Але ось грюкнули двері в прихожій, чути гомін голосів.
Веселий голос Остапа ще з прихожої заводить:

„Добрий вечір вам, вам,
Ой чи раді нам, нам...

— Та тут щось до біса одежі навішано... Що се таке?—Бурмоче
Микола.

Двері з прихожої розчинили ся.

— Он хто тут!

— Нарешті...

— Ніби всі квітки з цвіточного закладу на Садовій вулиці...

Остап, Микола, Кость, Панас, Омельченко входили в кімнату.

Славко співчутливо усміхнув ся на комплімент Остапа й Ганнусі.

— Знайомі все обличчя,—радісно витала ся Ганнуся з товаришами.— Михайлочку, в тебе моя хусточка?

— В мене, серденько, зараз даю...

— Що се плакати збираєтесь з радости?—пожартував Микола.

— Що бачу вас...

— Ну, Михайле, друже, добре вси зробив, що приїхав; тут тільки тебе й бракувало, твоїх ніг властиво.—обнімав Михайла Панас.

— Як „ніг“?

— Та так „ніг“, щоб в парі з моїми бігали. Роботи ж тут вунаса... і друк, і транспорти, і бібліотека...—І одних ніг мало, що?

— Що ж, хіба у вас все робота для ніг? А для голови немає?—злегка всміхнув ся Михайло.

— Є й для голови, але голів вже в нас багато.

— Ось іще чого нам бракує,—встряв Микола,—голосу.

— Як голосу?

— Та якого тобі голосу треба, га?—перебив Панас.

— Та просто голосу, щоб співати.

— А, співати... ач який.

— Ну, чекайте, приїде Павло, та буде вам тоді голос. То вже буде два голоси: один співочий, а другий... другий теж щось вам заспіває.. ви ж ухилиєте ся в газеті від первісної програми... Ось статя Миколи остання... се вже централізмом віддає...

— Отакої... централізм... прошу тебе перечитай ще раз мою статю та уважненько... І поговоримо тоді про централізм... Треба не забувати пролетаріату, отсе головне та й того, що газета пролетарська, а не шукати централізму там, де його нема. А ось в статях Шершня „самостійництво страшенне, сього ви не помічаєте?

— Тай статей же його не бачимо в друку—всміхнув ся Остап.—Отож Павло за Шершня й обурений, обурений за його на вас...

Ганнуся стежила очима за Надею. Вона вагітна... Шкода...

Пропала для роботи... Як добре, що в неї, у Ганнусі нема дітей.. Революціонеркам і не можна инакше. Як діти, то починаєть ся міщанське родинне щасте, пелюшки, кашки... вузькі інтереси. І вона з страхом і невдоволенням дивила ся на повну фігуру Наді.

А за нею, за Ганнусею палкими очима стежив Славко.

— Ну, годі вам там полеміку розводити,—обірвала Ганнуса Михайла,—ще встигнете.

Надя задуманим поглядом обвела усіх.

— Знаєте, хоч завтра в нас повинна вийти газета, але сьогоднішню роботу поки що відкладаємо. Поговоримо краще, послухаємо про все, що на Україні.

— А Омелько нехай самовар поставить, а я залагоджу вечерю.—обізвав ся Панас.—У вас є що-небудь, Надю, га?

— Там на вікні—яйця, ковбаски, бринза.

На каналі вмостила ся Ганнуса, біля неї Михайло й Славко. Микола й Остап біля столу. Кость ходив по хаті, Надя біля вікна, роблячи иноді мімічні вказівки Панасови. Омелько на порозі, стежачи за самоваром і за розмовами.

Говорила здебільшого Ганнуса.

— Як втікли? Боже, се було так цікаво й весело! Як взяли нас на допит, то в участку якось не дуже пильнували. Ось і скористувались моментом... правда ризковано було, але—з сміливим Бог! Вийшли непомітно, а близько живе лікар з жінкою... Ага, ви не знаєте... се новий. Переодягли ся там. Потім шукали, де б нам ночувати; знайшли добру схованку. Але так натерпіли ся переховуючись... як зайці. І мусіли переходити кордон, бо не можна було дістати паспортів.

Ну, переходимо кордон. Морозна темна ніч. Сніг біліє навкруги і тільки чорні постати сторожі. Страшно було....

— На руках ніс...—вмішав ся Михайло.— А серце в неї так і стука... ну була хвиля...

— А потім тут теж клопіт з адресою...

— Як і мені,—зауважив Остап.— Мабуть вам довело ся потурбувати добродія в циліндрі, що живе при вулиці коло міського города. І він був мабуть бездоганно чемний, в душі проклинаючи революціонерів з України.

— А якже, такий чемний, ще й руку Ганнусі поцілував на прощання...

— А Михайло з заздри мабуть мало не побив сміливого панка,—обізвав ся Микола.

— О, він в мене не заздрий,—Ганнуса усміхнула ся і блиснула чорними очима.

— Шкода...

- Ну, далі, далі, що ж там? Як там все?
- Остап кидав питання.—Як, де, що робить Павло?
- Почекайте, швидкий ви такий.
- Ось зараз, раніше лампу засвіtimo.—Кость став на стільця. Зеленаве світло розлило ся по хаті.

— Да... так де Павло, себ то Бандурист — невідомо. Він як метеор... Знаєте, від дядька він спадщину одержав, власне він і сестра; ну й свою частину він призначив виключно на „рух“, там він щось все з селянами... Читали, чули про розрухи? Отсе все Павло й Павло. Його робота все... А де він, сього ніхто не знає.

А про все иньше, то коротко: Олю вислано, втікла вона і вже у Женеві. Андрій теж. З ними у вязниці познайомились... Василь Петровський — на Сибіру, й досі не втік. Є чутки, що з ним недобре, ніби ненормальний став...

Брязкіт скла перервав Ганнусину мову.

Наді випала склянка з рук, яку вона витерала. Кость дивив ся долі, кусаючи губи; Микола насупив ся. А Остап весело гукнув:

- А у вас там самовар збіжить! Де вартовий його?
- А вартовий вже і вуха розвісив, про самовар забув,—бурмотів Панас.

— Та не бубони, все буде добре,—клопотав ся біля самовару Омельченко.

Надя тремтучими руками наливала чай. Серце колотить ся їй. Василь, Василь там гине без неї, а вона ..

Ганнуса метнула ся допомогати їй. Коротке кучеряве волосе розвівало ся при кожнім її русі; тонке, вродливе обличчє енергією світило ся і вся вона подібна була на запального, завзятого юнака.

Мотнула головою, одкидаючи непокірливе волосе з чола.

- Ну, далі нехай Михайло розповідає.
- А, дякувати за ласкавий дозвіл...—жартовливо вклонив ся Михайло.

— Ну, так про кого ще? Про кого ж, коли всі майже тут... А як є нові, молоді, то їх не знаєте особисто. Ага, ось там ще Катря—вона не наша, але особисто здаєть ся близька вам... Ну, ми її бачили.

— Еге, вона не наша,—наче впевняючи кого, чи самого себе,—сказав Остап.

Надя з цікавістю глянула на нього.

Рум'яний був і задуманий.

- Бачили? Ну й щож?
- Нічого... Дивуеш ся тільки, що ще живе вона. Вік револю-

ціонера—недовгий вік, два роки—що найбільше. А вона держить ся, здаєть ся вже чотири.

— Вона—чарівниця,—усміхнула ся Надя.

— Може й чарівниця,—тільки сі чари їй, здаєть ся, добре таки здоровя коштують... Її в санаторію посилають, а вона десь на Слободі тиняєть ся.

— В санаторію?—тривожно вихопилось в Остапа.

І уявилась йому легка, струнка постать в чорному, як бачив її у останне.

— Навіть в санаторію?—занепокоєно обізвала ся Надя.

Їй захотіло ся нестримано, щоб Катря тут зараз була, в сій хаті, коло неї; близька, люба, непохитна Катря.

— Чого замислились, пані господиня?

— Приступимо до трапези,—Панас присунув стіл до канапи.

— Хто завтра прийде по транспорт? — звернув ся до Остапа Славко, який досі мовчки сидів часто поглядаючи на Ганнусю.— Ви, товаришу? Завтра ж второк...

— Я, і візьму з собою Михайла, щоб бачив дорогу.

— І я піду, бо я теж хочу все знати, — хитнула головою Ганнуся.

— Яка поспішна... ще встигнеш...

— Чаю—мені? Ні, дякую,—вклонив ся Славко Наді. — Я краще зїм щось... Чай се московське питво.

— От упертий галичанин, — кинула на нього швидкий погляд Ганнуся.

— І зовсім не московське се питво. А як можна без чаю обійти ся, не розумію,—Микола і Кость були солідарні тут, як і у всьому.

— Та ви вже взагалі щось змосковщені начеб то — зауважив Панас.

— Перша черга—подорожнім і любителям, а ми вже почекаємо.—Надя налила чай Ганнусі, Михайлови, Костеві й Миколі. Сїла вже й поринула в думках. Так наче широкий струмінь минулого влив ся в хату з появою Ганнусі й Михайла. В пам'яті ожили дні праці з Костем, арешт Олі, Костева комірка, трус, вязниця. Василь... Василь—як живий перед нею. „Недобре з ним“... Так, мабуть не добре...

Приклала долоні до чола; в скронях стукотіло.

Всі їли, пили чай, Панас хазяйнував, а Надя сиділа задумана, голову на руки схиливши, наче розмовляючи з образами минулого.

Кость щось їй говорив,—не чула. Хтось чай їй подавав—не брала. Вдивляла ся в минуле і наче тепер тільки побачила виразно, що помилку зробила, що її місце не тут, не тут, не Костем... що не правдивим своїм шляхом йде.

„Де ти бродиш...

„Де ти бродиш, моя доле, не докличусь я тебе...

До басу Остапа прилучив ся дзвінкий тенор Михайла і, сплв-шись з ним, жаль виливав:

„Все блукаю, все шукаю, а серденько ізнива“.

Надя дужче стискає чоло холодними пальцями.

Так, як вона свої долі шукає... Як Остап до Катриного серця шляхів шукає... як Павло... як Василь... Василь... Як би до нього... може все вияснило ся б... може ж вони справді рідні... може спалахнула б пригасла іскра кохання, спалахнула б навіки, навіки...

„Все блукаю... все шукаю, а серденько ізнива...

ХІІ.

— Є вільна кімната?—того самого дня молодий панок в шапці, з під якої довге волосє висувало ся, в зімнятій шубі, з чемоданом в руках, висів з фіякру біля другорядного отелю. Мова українська мішана з російською, загальний вигляд чужоземця.

— Прошу пана, е... прошу пана заходити, — не дуже охайний швейцар розчиняє двері і натискає гудзик дзвінка в стіні.

Льокай сходить, приймає річи подорожнього, веде його в гору.

— Отут є, прошу пана, слічний покій.

Брудна, непривітна сіра кімната.

„Все одно... й хіба не все одно... га?“

— Добре, буду тут. Лишіть мене, я спочину...

— А як замельдовати пана? Як записати назвисько?

— Згодом, все згодом... я спочину...

Подорожній скинув футро; опинив ся в чорній сорочці, перевязаній поясом. Розпатлане волосє спадало на шию; в очах карих горячковий блиск; в цілій стрункій, невисокій, ще зовсім юнацькій постаті—втома безмежна.

Слуга вийшов.

Замкнувши двері на ключ, подорожній сів і замислив ся. Так наче йому треба було серіозно й уважно обміркувати якусь справу.

Великі, ясно-карі очі нагадували колишнього Василя, самі тільки очі та ще уста, тонкі, з великою верхньою губою. Худе,

бліде обличчя, загострені риси — так ніби тінь Василя, не сам Василь.

Така втома в цілій його постаті. Видно, що поспішав сюди, ніби тут щось значне й велике чекає його, ніби побачити когось бажав. А тепер сидить в нерішучості. Щось мусить вирішити.

День і ніч подорож, день і ніч... То світами, то залізницею. Після пустелі холоду й мовчання—рухливе місто, жваве, живе, людське... Місто за містом, все нові й нові люде... Рух, гомін, жите...

Не зважав, не затримував ся ні з ким... Тільки з Катрею... з нею треба було поговорити... вона ж його провозжала, туди, на Сибір... вона ж його „вчителька“ й порадиця... Треба було де-що розпитати її і сказати, що не все таке гарне в тім світі, який вона перед ним розкрила... Розповісти їй про сі всі тайли сибірських нетрів і снігів, про жалке, мізерне, часом паскудне жите тих, хто ранійше був чистим, прозорим, ясним. І бачив ся з нею й сказав все, сказав, що жити так не може. А вона глянула променястими синіми очима: „Бороти ся з сим треба і тільки бороти ся, а не квилити й стогнати“.

Бороти ся...

Потім про Надю... Власне мабуть і хотів Катрю бачити, щоб про неї поговорити...

Ага, так чого він приїхав сюди? Щось таке треба тут вирішити... Так, власне її побачити б...

На що?

Та й чи піде до неї? Але приїхав для того...

Для того? Хіба знає, для чого приїхав...

„Я вже жінка иньшого“, прислала йому тоді листа. Так коротко й просто... Але може се все природно... Якесь дивне було все їх коханне й жите...

Вона чекає дитину... він знає. Катря казала. Не вернеть ся до нього. Та й хіба він може їй дати те, чого вона хоче в коханню?

А як сам житиме, як? Йому потрібний хтось що хвили... Вона була нянькою, сестрою, жінкою, матірю, всім. Все для нього закинула, всі цінности власного житя, ним тільки жила. І не витримала...

Ах, розбитий такий, знесилений тепер. Півтора року вязниці, потім ся самота без Наді—серед снігів. Там, де чекав бути вдвох з нею, там сам, самітний. Без няньки... ха-ха! Нездалий якийсь він, нема йому місця в житю. І нікого нема в нього, хто б рідний був. Батько? Мати? І вони—не рідні. Безпритульний він...

Катря підбадьорує, пророкує моральне відродження, бойове жите...

Не для нього самотнього—бойове жите...

Піти б побачити Надю... тільки побачити... поговорити б з нею, як з гарним рідним приятелем... Покласти б голову їй на коліна... Тільки голову сховати на її колінах...

Який же революціонер з нього чудесний! Баба, а не революціонер. Вязниця зіла його сили.

Тільки б голову покласти їй на коліна... Почути б руку на своєму волосою...

„Не вміли любити, не вміли цінувати“,—каже Катря. „Не можна все брати й брати... треба й давати. Праця—се добре... але як взяли жінку, взяли її любов, її душу, цілу істоту привернули до себе, треба було і їй трохи віддати ся, та й її привернути до спільної праці“. Правда... але чи винен він?

„Хотіли світ цілий їй заступити і заступили“...

Так, а потім залишав її саму цілими днями, а як сама без нього ходила десь—сердив ся.

Так, так воно все... І Катря все знає. Відгадує. Бачила Надю розтерпану, на роздоріжі. І уявляєть ся їй, що з Костем вона з розпуки зійшла ся. Все якихсь вічних, справжніх, правдивих шляхів життя шукає. Все шукає і блукає як у лісі. Приголубив її, може весь віддав ся їй—такий він видимо покірливий, слухняний, тихий.

„Стерали її індивідуальність, волю її насилували“, каже Катря.. А вона — самостійна жінка, активна — ось і бунт проти вас“.

„Любите? Як любите, їдьте до неї, візьміть її“...

— „З чужою дитиною?“—сказав тоді і сам злякав ся.

„Так, з чужою дитиною. Погодьте ся з сим. Але се тоді, як зможете по новому. Вона ж вас любить... вона з тих, що глибоко й міцно кохають, на ціле жите і або щасливі в с'їм коханню, або вже нещасливі ні в яким“...

„Як любите і можете, беріть її як самостійну, рівноправну жінку, не як няньку або милосердну сестру“.

Так казала йому Катря.

Ось вона тут десь близько... але так далеко... Любить? Ні, мабуть... Тепер уже дитина—все для неї. Щаслива вона? Мабуть. Написала б може, як би нещасна була. А може й собі не хоче признати ся, що нещаслива...

Взяти б її й їхати далі. Шукати собі місця в світі, сотворив-

ши собі своє жите. Та як його сотворити з розбитою душею, без віри? Ні, Катре, так не буде... Не буде сього, не буде...

Самому їхати далі? Ще там, в Сибіру довгими темними вечорами була туга безмежна і бажанне небутя. Та мрії про боротьбу й працю перемогли. Але щоденна душна атмосфера життя засланих, сей виворіт життя революціонерів, каламутним намулом осідало на душі. Так наче до сонця поривав ся, а трапив в болото.

А в кешені пальта бравнінг; для переходу через кордон куплено його... так, тільки для того...

Ціле недовге жите—що воно було? Будка жандарма, сутерени кельнера, стусани, лайка, бійка. І чужий усім, чужий... Потім—вченне, товариші, і тут усі чужі. Крім Катрі, правда, яка дала йому віру в людей, вся соняшна, прозора, чиста.

Потім вона... рідна близька... сестра, кохана... Незабутні вечори в сутінках, незабутні літні ночі... І ся праця для щастя всіх, для приближення прекрасного ідеального життя на землі... Яскравою блискавицею засяло се все й освітило жите його... хвиля блискуча, феєрична. І згасло все. І темрявою душа оповита. Сам зостав ся. І всі—чужі. Товариші, революціонери—теж чужі... такі буденні, часом брудні люде. Жити їх житем—він не може...

Надя, Надя!

Піти б до неї, поглянути б в очі, голову на коліна покласти б. Сховати ся від буденщини, від бруталного сірого життя. І може блискавичне світло знов засяло б над його втомленою головою...

Пальто висить собі спокійно біля дверей. І не виявляє, що має в своїй кешені новенький блискучий бравнінг.

Гарний такий... Ось він... для переходу через кордон.

Тонка постать в чорному стоїть біля вікна з смертоносним знарядем в руках.

Як би мама... Як би була в нього тепер мама. Не було в нього її ніколи... своєї, рідної. Не знає її. Своя, рідна мама... До неї сміливо можна було б піти, голову їй на коліна покласти. Вона, мама, нічого б не хотіла, тільки, щоб йому добре було... Все для нього...

Сміливо пішов би... Мама..

Може й до Наді сміливо пішов би... вона—як мати була йому... але ще хтось є в неї і вона наче не своя вже. І нічого нема.

А бравнінг гарний... Отак прикласти його до чола..

Сухий, короткий згук.

На підлозі тіло юнака.
Блискуча іграшка покотила ся, зробивши своє діло і вже
непотрібна.

Чужа, холодна, непривітна кімната, холодна й байдужа...
Нерозв'язаний чемодан—нікому непотрібний і нецікавий.

За вікнами сніг глибокий, чистий—в парку... Тут кажуть в
„горбді“. Але Надя не може погодити ся, що се „горбд“ і каже
„парк“.

Блищать різнобарвні іскорки.

Білі пушисті гильки згинають ся під вагою снігу.

Надя привіщує занавіску біля вікна. Власне коли Надя пере-
їхала з Костем сюди, все помешканне—кімнатка з кухнею, — тут
майже все було готове. Були вже й меблі, позичені за платню,
про що потурбували ся Панас і Омельченко.

„Чому власне вони?“ думала Надя. „Чому не Кость?“ Але
хіба Кость практична людина? Хіба він може се все полагодити?
Він не знає як... він не може... Одна в нього відповідь: „А я не
знаю, як там, а куди я там піду“... І ніхто від нього нічого не ви-
магає. Аби відозви, статі писав...

Отсе ж Омельченко й Панас меблі привезли, де-які річи з
старої квартири й залишили їх удвох порядкувати. Тепер уже
Кость і порядкує: розставляє, розрізує, розпаковує, а Надя пома-
гає йому. Рум'яна, здорова, вона наче погарнійшала вагітна. Спо-
кійнійша тепер стала. Що більше відчуває в собі дитину, більший
зв'язок з нею почуває, то краще їй, спокійнійше. Наче стала на
певний шлях життя; наче освітив ся і визначив ся сей шлях
перед нею. І зосередкована, лагідна задума лягла на обличчя її.

Примостила квітку на вікні і замислилась, дивлячись на сні-
гову пелену.

Сніг... гарна, біла чиста пелена... Сонце..

— А де мої книги? Де мов шитво?—звернула ся вона до Костя.

— Ось тут... я розв'язую...—Кость схилив ся над великим кошем.

Надя втомлено сіла на канапі.

— Наче йде хтось... кроки на сходах.

— Невже наші, так рано? Обіцяли на чай прийти в нову
оселю.

— Можна?—застукотіла в скляні двері кухні Ганнуся.—Все свої.

Кость відчинив двері. Микола, Остап, Михайло, Ганнуся.

— А ми трошечки рано,—весело казала вона, але чомусь неве-
селе було лице її наче хмаркою оповите. Остап, Микола й Ми-
хайло топтали ся збентежені.

— Чого се ви всі якісь дивні?—запитала Надя здивовано оглядаючи всіх.

— Трошечки розкисли, не біда, Надю.—Ганнуся обняла її й поцілувала. Отсе я зайшла, щоб йти погулять разом. Погода гарна, голова щось болить. А отсі панове може самовар нам наставлять, а ми повернемо ся вже на готове,—пробувала всміхнути ся Ганнуся, але не вдала ся усмішка.

— Ходім,—збентежено згодила ся Надя.—І мене тягло на повітрі, на сніг білий.

І почала одягати ся.

— Сідайте, панове, чого стояти?—пропонував Кость, ходючи своїм звичаєм по хаті.—Правда, в нас ще нелад...

— Та й сядемо,—похмуро озвався Микола,—а що до неладу, то в житю ще більший нелад.

— Який ви сьогодні філософ,—усміхнула ся Надя.

Вона вже була готова і виходила з Ганнусею.

— Еге, нелад таки,—муркнув Остап, сідаючи коло вікна.

Михайло зітхнув.

Постати Ганнусі і Наді промайнули повз вікно і зникли.

— Ну й жите, чорти б його взяли,—почав знов Микола.

— Та що таке? Що трапило ся,—став перед Миколою Кость.

— Ну, ось ми прийшли сказати тобі, що Василь застрелив ся...—Остап нервово вимовив се, дивлячись у вікно.

— Василь? Який Василь? А-а... т о й Василь...

— Еге, т о й Василь...

— Де ж се він? Де?

— Тут. Отсе вчора й поховали,—обізвався Михайло.

— Слухай, брате,—Остап підвів свої ясні очі на Костя,—бережи Надю, щоб не довідала ся... Для сього ми й прийшли. Довідати ся легко: газети, товариші...

— Отсе ж Ганнуся й каже: треба оберегти Надю...

Кость знов ходив по хаті і тепер сам вже був захмарений. Се ж ніби він винуватий, він причиною сього. Ах, як голова болить... якась темна хмара світ заступила.

Сів раптом на канапу. Голову схилив на руку.

— Костю, будь мужчиною, не гризи ся...—мягко звернув ся Остап до Костя.

— І все жінки, жінки...—пробурмотів Микола і вийшов в кухню. Там раптом почув ся сердитий брязкіт самоваром.

Михайло почав книги з підлоги збирати і на полицю ставити.

І коли прийшли з прогульки Ганнуся й Надя, все було в

порядку: самовар на столі стояв, всі сиділи коло столу, Кость ходив. Мовчали всі, лячно тихо було в хаті і тільки самовар весело й зарозуміло виспівував свою пісню.

XIII.

— Я все таки думаю піти та й годі—стояла на своєму Надя рішуче встаючи, немов би мала зараз йти кудись, і підійшла до вікна.

Кость здвигнув плечима ходючи по хаті.

— Та розуміть ся, Надю, які дурниці Кость вигадусь. Підемо всі та й годі!—потвердила Ганнуса.

Вона й Стефка, молоденька гарно вбрана дівчина-студентка тільки що прийшли; свіжі рум'яні з холоду вони внесли з собою оживлення й рух в мовчазну оселю Костя й Наді, де і Остап сидів якийсь мовчазний, примостившись біля полиць з книжками і перегортаючи книги одну по одній:

— Та й я не розумію о що ходить...—обняла Стефка Надю за плече. Чого товаришка ся гніває. Нічо ся не стало. Ось білети я всім принесла й будете мусіли всі йти.

— Я певна, що се їй не пошкодить... музика, співи, естетичні вражіння навіть корисні дитині, так і в книжках я читала...

Надя говорила про дитину, немав вона вже народила ся... немов була вже тут, з нею. Говорила задумано, мов сама до себе, мов нікого чужого не було.

Раптом засоромила ся, почервоніла і сама на себе розгнівалася за се.

— А може „не випадає“ мені йти... з'являти ся в велике товариство... Се мені байдуже чи випадає чи ні. Дивлю ся завжди в суть річей.

Надя дивила ся на Костя, який все мовчки ходив.

— Надю, ну не хвилюйте ся,—гукнула Ганнуса,—не варто.

Так, годі, не варто... але ж хвилює і сердить раз-у-раз отся незрозуміла опозиція Костя. І так завжди: що вона хоче, Кость того не хоче. Завжди, з того часу, як „медовий місяць скінчив ся“.

— Товаришко, поспішаємо на виклади з Ганнусею, отсе забігли вам білети лишити та й мусимо борзо йти. Знаєте де філярмонія? Ні? Товариш Остап знає, я показувала йому колись. Памятаєте, товаришу, ми з вами носили книги переховувати до Юліяна? Се на тій самій вулиці... біля театру.

Стефка сірі гарні очі свої долі спустила; хотіло ся глянути на Остапа, але—як глянути?

— Так, так, знаю...—муркнув Остап—машинально подивившись на Стефку.

Але як треба вбирати ся до вас в Філярмонію?—раптом запитала Ганнуся.

— Ну як? Як хочете. В нас ріжно. Є стрій бальовий або вечіровий...

Ганнуся й Надя розсміяли ся.

— Ну, в нас таких строїв нема очевидно.

— Чорна сукня є?

— Чорна є.

— Ось і вдягніть.

— Та хоч як вдягніть ся, а буде видно по вас, що студентки з Росії,—несподівано обізвав ся Кость.

— А хіба треба, щоб не було сього видно? Чи ви не хочете йти з нами, студентками?

— Та вже мабуть мушу йти...

— Шкода, що нема тут Дині. Зараз би зітхнув: „а все жінки“...

— Ходім, товаришко,—взяла її Стефка за руку,—опізнимо ся...

— Майте ся гаразд!

— До побачення...

Прудкі, жваві обидві вийшли з хати. Вже ось на вулиці.

Надя дивить ся в вікно. Он вони гарні, веселі йдуть на виклади... студентки... А вона? Сидить дома, родинним щастем тішити ся. Яке се щастє? Все якісь сцени... сі міщанські сцени... ненавидить їх.

Остап вже передивив ся всі книжки.

— Що ж се Диня з Михайлом забарили ся? Просили почекати, а самі не йдуть. А пора вже транспорт посилати.

— Як вам подобаєть ся Стефка? Правда, чудова дівчина?—раптом спитала Надя.

— Нічого собі,—байдуже обізвав ся Остап.

— Як, тільки нічого? Гарна дівчина, студентка, Українка, а ви „нічого собі“.

— Гарна кажете? Нехай і гарна, але...

— Але... як би Катря була Українкою... так?

Остап почервонів і мовчав.

— Еге, так?

— Ет, жіночі все вигадки,—раптом підвів ся Остап.—Ну, я йду. Бувайте.

Надя все в вікно дивить ся. Йде Остап. Який він... ну, хороший... Ось ще й Павло такий. Тільки Остап близький, більш

зрозумілий. Ось він іде насунувши шапку на чоло і думає. А думає певне про Катрю. Далекі вони... прірва переконань між ними. Хто до кого простягне руку?.. Мабуть Катря не простягне. Катря... чому вона не пише? Конспірація. Все життя її—конспірація. Перед конспірацією все усувається, особисті почування, приязнь. Конспірація і пуританство. Хотіла б бути такою, як Катря: сильною, певною себе, цільною; вона завжди знає, чого вона хоче..

— Надю, не треба на мене сердитись...—раптом Кость, який все мовчки ходив, торкнувся її руки.—Не треба..

— Я не серджусь, але...

Що але?.. Але їй болюче, що про все вони думають ріжно, що на все дивлять ся неоднаковими очима. Болюче, що була незгода. Де ж тоді коханне?

— Не треба на мене сердити ся, Надю...—Кость погладив її руку, поцілував.

І знов ходить по хаті, поринув в собі.

Надя біля вікна. Все дивить ся.

Чи давно сніг тут лежав? Білою холодною пеленою прикривав землю, дерева? А тепер чорно вже... і крізь се чорне проросте незабаром зелень..

Величезна юрба вже в прихожій. Шум, оживлення, гомін розмови—і все українська мова. На Шевченкове свято зійшли ся люде. Роскішні вбрання пань, чорні чепурні постати панів. Сміх, оживлення, веселі привитання.

Надя, Стефка (вона зайшла за Надею, щоб укупі йти), Кость, Микола вже в залі. Заля... така велика, розкішна, з льожами. В льожах—білі панни з віялами, в квітках.

Он Ганнуса, пишна, красна, в чорній шовковій блюзці, з червоною трояндою в волосу.

Білявий Михайло такий показний в чорному. Остап задуманий, карі очі втопив в юрбу; щось збентежений наче.

Так Остап збентежений. Товариші витають ся, гомонять, а він стоїть, очі в юрбу втопивши. Тут, серед сеї блискучої юрби, в залі залитій світлом—він чує мову своїх степів, своїх ланів, мову, якою говорять ті брати його, що живуть в тісних халупках без світу й повітря. Правда, мова ніби трохи відмінна, але се природна зміна, як і та, що з ним стала ся: він той самий, що уродив ся під селянською стріхою і наче не той тепер: не в селянській сорочці, не в свиті, а в „німецькому“ убранню. Але проте він той самий...

ЛНВістник 1914 кн. IV.

10

Хор на сцені. Українські убрання, густовні мережки, красні вінки, стрічки.

Рідна пісня лунає по залі. І радістю і тугою сповиває душі емігрантів.

Ось панночка в білому на естраді деклямує:

Сонце гріє, вітер віє з поля на долину,
Над вербою, гне з журбою червону калину...

І наче рідна вона, ся панночка, рідні всі, що в хорі співали, всі навколо рідні—і той пан сивий поважний і той хлопчик в гімназійній формі.

— Славно, славно, ще!—китицю білих квіток піднесено панночці. Музика... інтродукція до якоїсь знайомої пісні. Чуєш сю пісню і не можеш не уявити гаю свіжо-зеленого, трави запашної, щebetу жайворонків.

Згуки й замовкли вже, а наче лишили ся в повітрі й пливуть над юрбою.

Відсувають ся стільці, гомін. Перерва.

Надя між Костем та Ганнусею ще наче заслужана в музиці. Від хвиль музичних згуків повільно вертаєть ся до хвиль гомону голосів людських. З цікавістю розглядає інтелігентні обличчя навколо себе. Поважні солідні пани, елегантні пані, вистроєні панночки—і все українська мова. Не так, як там, на Шевченківському святі у К... де сливе не чути було української мови. Молодь—рухлива, шумлива, як і всюди молодь, тільки без довгого волося, без косовороток, не в уніформі. Не має ні революційного ні українофільського вигляду.

Вже звінок і знов співи, музика. Не знає Надя, що се грають, що співають, але зачарована поринає в згуках. Отямлюєть ся, коли всі встають і чути.

„Ще не вмерла“..

Спів життя, волі... побідні, гучні звуки...

Ціла зала захоплена ними.

Вже тихо. Розходять ся люде. Невеличкими групами стоять близші знайомі, прощають ся.

- На добра-ніч!
- Мое поважання!
- Ольцю, ходи вже, дитино.
- Мамунцю, в тій хвили..
- Поважання...
- Сервус...

Чогось стоять ще емігранти окремою купкою. Дивлять ся,

тихо розмовляють. Не хочеться йти, одривати ся від зеднання з сею юрбою. Хочеться ще побути в сій атмосфері, де сі європейці говорять мовою далеких рідних сел.

Темнійше вже в залі. Гаснуть огні.

— Ходім вже.—Кость взяв за руку Надю. Ганнуся з Михайлом, Остап з Миколою, Панас і Омельченко позаду. Вони прийшли вдвох пізнійше і окремо сиділи, а вже по концерті прилучили ся до гурту.

— Ми парами—наче інститутки...—пожартувала Ганнуся, коли вже всі одягнені вийшли на вулицю.

— Видно, що європейська культура нас „ся торкнула“, до порядку звикаємо...,—обізвавсь Михайло.

— Правда, гарно було?—звернувся до всіх Остап.

— Гарно, гарно, Остапе... Дійсно почуваш, що не вмерла Україна,—захоплена вимовила Надя...

— Розуміть ся, не вмерла та й не вмере. Навпаки відроджується, живе.. Ось бачимо українську буржуазію..

— О, Миколі вже завадила українська буржуазія,—засміяла ся Ганнуся.

— Отже навпаки не завадила... я тішу ся з неї. Нехай розвивається... Нехай...

XIV.

Від тупого пекучого болю прокинула ся Надя.

Темно ще. Чи ніч, чи рапок...

Ах, наче хтось витягає нерви в спині, безжалісно, безупинно, неблаганно.

— А-а...

— Надю! Що таке?

Кость підвів голову і прислухається ся. З того кутка, де ліжко Надіне—стогнання.

— Нічого, нічого,—стримується Надя.

— Де там нічого...—схвильовано схоплюється ся Кость.—Може се... Ось я одягну ся...

— Ні, не треба. Ще ніч. А я встану, похожу. Не хочеться лежати.

Так, ходючи, легше на хвилю.

І знов неблаганний хтось витягає нерви в спині, крутить ними, шматкує їх.

— О-ох...

Кость вже одягається.

— Може що допомогти? Де, де болить?

— Ні, вже нічого, вже легче...

Легче... Але ось знов і знов... так болюче...

Сірі сутінки ранку замість нічної чорної темряви заглядають у вікно. Як би день швидче... може легче стало б...

Кость чогось метушить ся... чогось шукає... Ага, питає адресу акушерки...

— Он там в столику адреса...

А за вікном все яснійше... вже ранок ..

Все дужче шарпає тіло біль, не дає спочинку. Не дає ні думати, ні говорити, безжалісний, немилосердний, тупий, пекучий. Здасть ся, вже й звикла до нього, але все дужчає він, все міцнійше в свої обійми схоплює тіло її і розриває його. Ах! Сил немає.

Надя падає на софу.

Метушня якась. Хтось приходить, виходить. Кость безпомічно дивить ся на неї. Вже нічого знов вона не бачить, нема нічого, тільки біль скажений, надлюдський.

— Встаньте, встаньте,—чує голос над собою.

Постать жіноча в білому фартусі схилилась над нею, бере її руку, підводить з софи.

— Дитино, ви роздягніть ся... А може могли би сте ще походити? Се ліпше. Ні? То скиньте сукню, треба покласти ся до ліжка. Тільки спокійнійше, спокійнійше. Все гаразд.

Стара висока жінка з добрим спокійним лицем укладає Надю в ліжку.

— Ось так. Тепер добре... спокійнійше, дитино.

Надя лежить, серйозна, тиха.

Стеля перед очима така біла, чиста, мов сніг там за вікном. Ах ні, нема вже нічого, нічого. Біль стискає тіло в пазурах своїх... такі гострі, вигнуті пазури і більше нічого.

Ось трохи вже легше. Змилосердилось неблаганне й сховало пазури свої. Як гарно, як спокійно... Хто се там, в кутку? Кость. Се він, він... Чому закрив лице руками...

— Ай!—дужче й дужче гострими колючими зубами вчеплюєть ся скажений біль, кидає знесиленим тілом, шарпає його. І невідомо де він—чи в спині, чи в животі—він усюди, в кождім нерві, в кождім м'язі. Нестерпучий, він божевільно люто шматкує тіло,—він наче смерті в руки передати його хоче, так витягає з нього всі сили життя. Нехай бере... Ах нехай бере. Сил нема...

Раптом спокій... нема болю, нема муки.

Спочити б так довше, набрати ся сил, приготуватись до дальшої боротьби...

Чомусь стіл посередині. І багато склянок на ньому, більших, менших. Купа, біла мов сніг, вати, якісь рурочки, пуделечка...

Се все мабуть зброя для боротьби з болем...

— Ай, ай...

Ні, ніщо не pomoже. Се щось божевільне... Лютий біль скажено в пазурах своїх стискає, гризе тіло до кости гострими зубами, рве його, шматкує. Вже нема сил... вже краще в руки смерти впасти... Сей біль... Смерть... наче смерть вже... небуते...

І раптом—спокій. Чи се смерть? Мабуть... ні, але се—назад до життя... До життя! Тепле таке, живе, маленьке почуває коло себе... І так легко, тихо, спокійно. Але се не смерть... Се жите... Тільки нема сил для нього... Так хочеть ся спати, так непереможно хочеть ся заснути... Так легко, гарно, такий спокій солодкий... Поринути б в сей спокій...

Ах, не дають заснути... Ще мучать. Не дають спокою змученому тілу. Чого ще треба? Ще не кінець? Ще щось треба робити з тим пошарпаним покаліченим тілом... Коли ж вже спокій буде? Зараз, зараз... Ну вже...

Тепер спати, спати...

Солодкі хвилі понесли в небуте.

Що се? Що се? Хто так голосно кричить? Х т о так владно й голосно кричить?

Чому так соняшно, так ясно, так радісно?

Надя прокинула ся, руки простягаючи наперед, наче ловлячи щось радісне, мрію якусь.

Коло неї—біла постать старої жінки знов... схиляється, ніжно торкається голови... Хтось на стільці сидить, руку цілує... Кость.

Але як радісно, весело, оживлено в кімнаті... Повно згуків, життя...

У білої постати в руках червоне маленьке сотворіннячко...

— Дайте, дайте мені, —простягає Надя руки на зустріч житю.

— Тихо, не ворухіть ся... лежить спокійно... А тепер, погодуйте нас, мамо...

— Як же, як же годувати?—червоніє Надя... —я не вмію...

— Не мудра річ... ось зараз.

Ласкаво дивлячись стара жінка поклала на подушку сповите маленятко; уста його притулила до твердих налитих молоком грудей. І присосало ся мале жадібно до джерела життя.

Соки життя переливалися від матери до дитини, звязуючи їх в одне, нерозривне ціле.

„Таке малесенечке, таке безпомічне... і без краю любе та рідне“...

Надя з ясною усмішкою дивиться на дитину.

Чорні очі стежать за матір'ю та дитиною. Кость сидить, спостерегає. І наче лячно йому—така відповідальність: у нього—дитина... у нього—пролетаря...

Боязно торкається пальцем чола дитячого. Шкірка м'яка, пухенька...

Маленькі губки розкрилися, перестали ссати, а очка міцно заплюшені. Легкий подих. Міцно, солодко спить дитятко.

Надя розглядає свій скарб уважливо; вдивляється в кожну рисочку, зворушено обнімає подушку, на якій дитина спить.

Таке воно мале, таке любе... Йому всі сили, весь час, кожну хвилину свого життя віддасть. Таке ж воно безпорадне, безпомічне...

— Вам треба одпочити і їсти треба,— акушерка взяла подушку, на якій мале спало і поклала на софу.

Так, їсти.. А хочеться їсти.. Наче три дні не їла. Але ж не хочеться ворухитись. Так гарно лежати. Не болить ніщо, і така солодка втома. Тільки їсти все таки дуже хочеться.

— Вам можна тільки молоко, чай, сухарі, кашу...

Ах, се так мало...

Акушерка несла в тарілці манну кашу.

Кость взяв з її рук і держав тарілку, щоб зручно було їсти Наді.

— Ну, я вже піду,—попрощалася добра стара.—Забіжу у вечорі. Все гаразд, температуру міряйте. А там, як зварить що, скажете вашій сторожисі, я їй вже говорила. Ви ж, як ті діти, недосвідні, непрактичні. Ну, бувайте...

Весела, оживлена стара зникла.

Троє личилися: батько, мати, дитина.

Міцними, нерозривними кайданами зв'язує дитина двох людей, хоч би й які різні вони були. Мале, малесеньке сотворіннячко, яке щойно народилося...

Надя лежала спокійно—наче плила в солодких хвилях цілковитого спочинку, коли кожний нерв, кожний м'яз поринає в спокій.

Спокій, спокій, спокій... Роскіш—після мук, після втоми, після напруження. Як після спокою, довгого набридливого вже спокою, є розкіш боротьба, напруження, рух. І так без кінця...

В практичних питаннях се дійсно були діти—сі двоє: батько й мати.

Не влаштувавши ще як слід свого матеріального життя, обравши собі шлях той, який зовсім не надаєть ся до збудовання на ньому родинного огнища, шлях неспокійного, повного пригод та несподіванок життя революціонерів—сі двоє мали тепер влаштувати кубелечко тепле для маленького ніжного пташенятка, що опинило ся на їх шляху.

І були зовсім безпорадні.

Кость—се доросла дитина в практичному щоденному житю. Досі воно й не завдавало йому нерозрешимих питань. В гімназії щоденне жите вимагало від нього тільки ходження на уроки вчення; обід та квартиру мав за стипендію і не було турбот. Підчас вчення в університеті в великому місті щоденне жите вимагало ходження на лекції до університету і на „урок“ для заробітку, а гроші зароблені за урок треба віддавати за обід та кімнату. Мало було грошей—менша була кімната і гірший обід. Та зрештою кімнатка могла б бути подібною до Діогенової бочки, а обіду могло б і зовсім не бути. Хіба в сім жите? „Не о хлібі єдинім живе людина...“

Отже Кость зовсім безпорадний перед несподіваними питаннями практичного життя.

Десь треба дитину покласти?.. Треба... Щось купити треба. Ліжко? Візок? А де? А як? Він не вміє... зовсім він сього не вміє... Хіба коли купував такі річи? Десь треба йти... Ось кашу він зварить Наді, сповине маленятко, навіть скупає його... се він може—се иньша річ. А то йти десь, шукати чогось, купувати якийсь там візок, коли він не розумієть ся на таких річах... Смійно...

Хіба собі купував коли що? Ніколи. Як був малий—ну все мама й мама. Став більший—сестри старші з ним ходили все купувати. „Йдїть з Костем“, казала мати, „хіба він що може сам купити...“ Як студентом став, брат приїздив тоді, справив все студентське убранне. В вязниці й заслання—дякувати Богови—нічого не доводило ся купувати; в вязниці все було готове, в заслання—не було за що. А перед виїздом за кордон весь свій пишний одяг, потрібний, щоб з революціонера став елегантним обивателем, йому куплено за допомогою Миколи й Наді.

Не купував ніколи нічого сам, за винятком паперу та копировальних чорнил для гектографа. Навіть хусточки, не говорячи вже про білизну, присилано йому з дому.

А щоб іще мав сам купувати? Він—який мав грошей завжди рівно стільки, скільки треба було дати за обід та маленьку кімнатку—і ніколи більше.

Як він купуватиме? Та ще така річ, як візок дитячий? Та до того в сьому незнайомому місті, де його мову не дуже то й розуміють? Смішно!..

Надя лежала й думала. Не розуміє вона сього. І ніколи в світі не зрозуміє. Все було як слід сих три дні; вона себе добре почуває, дитина здорова, Кость піклується як нянька—і все гарно. А отсе попросила вона його піти, візок дитині купити... незручно ж йому, Костеві, спати поклавши голову на канапу, а ноги на стільця, залишаючи більшу половину канапи дитині. Дуже невідно... Та й на що, коли можна піти й купити візок? Ось гроші ще поки є, там в шуфляді столу, ся решта її грошей?

„Не може“, „не вміє“, „не знає“... Надя не мала ще сили хвилювати ся, та й знала, що не треба (не можна їй годуючи дитину!) хвилювати ся. Вона тільки не розуміла... як так не вміти піти до крамниці й купити потрібну річ? Не знає він, де така крамниця? Знайти її, розшукати... Не вміє купити? Попробувати...

— А як би я зараз ослабла так, що лікаря треба було б, а акушерки під ту хвилю не було б, де б взяти лікаря? Чи була б змога знайти того лікаря, чи може нехай би я вмерла?

Не хвилюючись, — бо не можна ж хвилювати ся, молоко поспується—а навіть жартом питає Надя Костя, маючи бажання побороти ся з його незрозумілою упертістю.

— Такий гарний візок, з дашком, з блакитними занавісочками... Може купить? Га? Зараз? І дитині буде гарно й йому краще... Вмовляла Надя Костя.

Кость хитав заперечуюче головою.

Та йому й так добре.. Справді, йому добре спати... А то десь ходити... нехай йому... та й не такий купиш... Ще й не знає, скільки за нього заплатити... Може Микола б краще купив... він же людина практична... або Ганнуса... Та й як її, Надю, саму лишити?..

— Коли акушерка тут, можна б піти... Ні?

Надя замовкла, бо відчула, що далі вже схвилюється. Нехай, вже краще сама купить потім.

Але все таки не розуміє вона...

Та дитятко маленьке лежить вже поруч неї. Розв'язане, ворухить крихітними ручками й ніжками.

Нічого на світі нема чарівнішого.

Вже сховано пальчики, сповито дитину. Ворухать ся тільки, шукають чогось маленькі уста. Так жадібно шукають.

Зараз, зараз... житевий елексір гарячим рухливим струмочком вливаєть ся в голодний ротик.

Мати й дитина—в одне злили ся.

XV.

Весна, тепла, весела, в зелених шатах, блискуча, зустріла Надю, коли вона встала з ліжка і вийшла за поріг.

Наче розцвів весь світ, наче якийсь новий він став. Проміння соняшні всміхають ся Наді, ніжний вітрець обвіває. Трошки голова їй крутить ся, давно не виходила... Але скільки сили впливає в жили се свіже запашне повітря; зелене листячко чисте-чисте, мов щойно вмите. В ясному блакитному небі хмарки білі, легкі, все десь линуть. Полетіти б за ними... Але ні, треба лишити ся.

Чекає її хтось тут на землі; комусь вона потрібна, дуже потрібна... Отсе вийшла на годинку, поки дитина спить; прокинеть ся—треба погодувати...

Дитина...

Ах, як легко, гарно, приємно йти... Всміхають ся каштани, клени, такі вони любі... Гарно вдихати повітря, гарно рухати ся, йти...

Ось обійде тільки нижню частину саду—вже й годі. Бо вона не має часу... Прокинеть ся те маленятко, в біле сповите, уста жадібно шукатимуть.

І нема нічого на світі, окрім сього малого сотворіннячка. Тільки воно—житє... Книжки?—Вже нецікаві вони... Люди?—Одійшли вони десь далі. Хіба є для неї хто близький? Кость... близький, так... А не такий „свій“, як се мале. Хотілось би, щоб був такий „свій“. Та не такий він. Мовчазний, холодний, байдужий, неуважливий. Любить її, але не вміє виявити сього, не вміє показати свого почування.

Остап, Катря, Ганнуся і всі?

Товариші вони, так... але теж наче одійшли... І не тягне її до них зараз. Щось иньше, важне й могутнє заступило їх.

Ось іще пять хвилин — і вже пора. Маленькі уста, рожеві пальчики тягнуть ся їй назустріч, і треба поспішати.

Широкою алеєю вертаєть ся Надя—все вгору. Зелений дах розложистих каштанових вітей — над головою. Крізь мережево їх небо голубіє чисте, ясне.

Чистими, ясними ранками весняними, коли птаство щебече, листє злегка шумить, промінне золоте грає на свіжій зелени, виходить Надя з дитиною до парку.

Гарно так котити блакитний візок широкими алеями під пестощами сонця. Везти і все мати перед очима маленьке личко, рум'яні пухкі уста чорні блискучі, мов стиглі вишеньки, оченята, усміх кармазинових уст свіжих.

І так все котити візок наперед, усміхаючись. Або сісти на

тїнистій площинї, коли вже від сонця нема де подїти ся і схилити ся над колискою. Потім взяти маленятко на руки і прикласти до грудей, щільно накрившись накидкою дитячою... щоб ніхто, ніхто, навіть дерева, навіть сонце не побачило, як се мати годує дитину. Ніхто, ніхто...

Гарно було отак гуляти з дитиною, пїлими днями весняними теплими, потім лїтніми горячими.

Костя кликала часом. Не хотїло ся йому. Йому чогось ніколи нічого не хочеть ся. Аби читати там, писати щось, або просто думати. Кличеш його, а він „ну куди там йти, чого? Так як я піду?“ От, аби дали йому спокій...

І вони вдвох тїльки—мати і дитина. Та правда, вони двоє—одне, одне цїльне і нерозривне.

Нагулявшись, вертали ся до дому, освіжені, румяні, трошки втомлені. Напівсонну дитину Надя роздягала, клала спати і сама спочивала в солодкій дрімотї, поки дитина, збудившись, знов не прикликала її плачем до себе.

Приходили часом емігранти; зпочатку частїйше, а далї все рїдше: і далеко було і так почували, наче вони зайві. Приносили часом статю для спільного обміркування, часом так сидїли, розмовляли, любували ся дитиною. Пізно не засижували ся, як було колись в зеленавих сутїнках,—та й зеленавих сутїнок не було — розбив ся зелений лїхтар, дитину треба було купати, годувати, вкладати спати—і гості були зайві.

Вони йшли собі, а Надя нервувала ся; ось вона вже не може брати участі в тїм житю, яким всі вони живуть! Тепер вона звязана, все закрите для неї. Її замінила Ганнуся в партійній діяльності. А вона—замкнула ся в узькїм колї родинного життя. Нервувала ся і коли Кость йшов на засїдання редакційні: ось він хсдить, по давньому бере у всіх справах участь, а вона, вона—наче звязана.

А як сїдала біля колиски сей „бунт“ стихав. Кругла маленька голівка, розкинуті рученятка, румяні гарячі щїчки—спокійний сон дитини малесенької, для якої весь світ—мама. І „бунт“ стихав.

(Далї буде).

З. КУЗЕЛЯ.

Парцеляція великої власности в Галичині.

Th. Brzezki—Die Parzellierung des landtäflichen Grundbesitzes in Galizien (Statistische Monatschrift XXXVII, 1912, стор. 367—412).

Праця Бжезкого, що є перерібною польського оригіналу, поміщеного в другім зшитку 23 тому „Statystycznych wiadomości o stosunkach w Galicyi“ з 1912 року, порушує питання з кожного боку дуже важне і дає ряд даних про історію, розвій, стан і характер галицького парцеляційного руху. Хоч матеріал зібраний автором досить неповний а подекуди навіть непевний і не дозволяє на певні висновки, можна з нього все-ж-таки набрати головного поняття про парцеляцію великої посілости в Галичині а з окрема про ріжниці, які заходять поміж обома половинами краю, східною і західною. Автор, використовуючи головні дані галицького кредитового банку і податкових урядів, не забуває ніде зазначувати ріжниць між східною і західною Галичиною і підчеркує всюди що важніші висновки, щоби принести правдоподібно не лише научну але і практичну користь. Узгаднюючи одначе пильно територіяльний момент, не торкається автор віде національних і віроісповідних відносин, що міг був по часті зробити на підставі даних кредитового земельного заведення, і тому його праця як би недоповіджена і невикінчена. Мимо того острожні висновки автора варті того, щоб їх подати в найважніших виїмках.

У вступі до праці обговорює автор понятє парцеляції, парцеляційну політику в її дотеперішнім розвитку і задачі та методу парцеляційної статистики.

Парцеляція, під якою розуміємо повставання дрібних селянських господарств на місці великої земельної посілости, має велике значінне в правнім, політичнім і економічнім укладі сил нашого краю: вона не лише впливає на розвій дрібних селянських господарств, які в Галичині після виказу з 3 червня 1902 р. творять аж 94,5% усіх господарських підприємств, але відбивається також на національно-політичних відносинах, укорочуючи між иньшим окремі політичні права, привязані до великої табулярної власности (як опасна адміністрація, право виборче до союму, важний голос при виборах громадських і до ради повітової і т. д.). Мимо того галицькі верховодячі круги, а в першій мірі самі інтересовані власники земельної посілости, не дуже доцїнювали значінне парцеляції для економічних і соціальних відносин. Що-й-но кінець 90 років, коли парцеляція прибрала такі розміри, що звернула на себе увагу польських міщанських, чи там інтелігентських кругів і затрївожила польсь-

кий загаль утратою впливу в Східній Галичині, викликав живішу дискусію над вагою і причинами тої появи та над способами, яких би належало ужити, щоби парцеляція не нищила великої посілости, не підносила цін і не змінювала аграрного устрою краю, очевидно в некористь пануючої класи польських обшарників. Ся дискусія ведена в Соймі, на зїздах і засіданнях та в часописах, не довела справді до ніякого дефінітивного законодатного кроку, але викликала—як знаємо звідки инде—відповідну акцію з боку польських банків, спілок, а навіть приватних людей. Зацікавленне парцеляційною справою у Поляків перейшло в останніх часах значно звичайні границі і обхопило як найширші круги суспільности, які признали сю справу одним з найважнійших національно-економічних питань. На IV юридично-економічнім зїзді в Кракові в 1906 р. зроблено навіть пробу зіставлення матеріялу що до всіх польських територій для поведення спільної одноцільної акції. Одначе ся проба показала ся поки-що неможливою до переведення.

Табулярна посілость Галичини зменьшувала ся постійно в другій половині XIX столїтя і виносила:

в р. 1852—66	3,322,159 ha	то є	42.4%	цїлої поверхні
„ 1889	3,090,974	„ „	39.4%	краю.
„ 1902	2,916,630	„ „	37.2%	„

Убуток табулярної власности виносив отже в часі від 1852—1902 р.р. 405,529 ha (і то в часі від 1852—1889 р. 231,185 ha, а в часі від 1889—1902 174,344 ha), з того около 201,000 ha в наслідок парцеляції при пересічній річній страті в часі між 1852—1889 р. 4,000 ha і 9,000 ha в часі між р.р. 1889—1902. В останніх роках (1903—1909) парцеляційний рух не стратив нічого на інтензивности і особливо сильно зазначив ся в р. 1903—1906. Тільки часи кризи ослабили його і звернули від цїлковитої до частинної парцеляції, що стала характеристична для найновійших часів.

Розвиток і стан парцеляційного руху за р. 1903—1910 видно із зіставлення на таблиці А (див. ст. 157).

Коли б ми з тої табелі хотїли оцінити інтенсивність парцеляційного руху, то мусїли-б подані цифри порівняти із загальним числом табулярних посіlostей. Перевївши се порівнянне, ми побачимо, що число усіх парцеляцій в р.р. 1902—1907 творило 10,2% усіх посіlostей. В Західній Галичині ся пропорція висша — 13,2%, у Східній Галичині значно низша, 8,6%.

Для доповнення тих чисел, а особливо для пояснення питання, як розкладаєть ся парцеляційний рух на поодинокі роки, варто навести дати Кредитового Земського Товариства за р.р. 1897.—1910, що відносять ся

Т а б.: А.

Число табу- лярних тіл в 1912 р.	Число парцельованих посіlostей по виказам податко- вих урядів.									Разом цілковита і частинна пар- целяція	
	при цілковитій парцеляції.					при частинній парцеляції.					
	1901—1907	1907—1910	частинна 1902—1907	цілковита 1907—1910	разом	1902—1907	1907—1910	частинна 1902—1907	цілковита 1907—1910		разом
В Зах. Гали- чині	2.237	49	15	20	84	66	89	58	213	297	
У Схід- ній Га- личині	4.297	43	25	28	96	98	112	66	276	372	
разом	6.534	92	40	48	180	164	201	124	489	669	

до цілковитої і частинної парцеляції, до частинної тільки в тім випадку, коли розпарцельовано принайменше 20 катастральних моргів.

Рік.	число парцельованих посіlostей.	загальна площа перед парцеляцією.	Розпарцельована площина.
1897	27	25.685	3.698
1898	31	27.621	2.925
1899	48	41.443	3.661
1900	55	30.169	5.106
1901	62	48.604	5.453
1902	81	47.154	10.815
1903	96	51.680	13.612
1904	135	95.811	14.775
1897—1904	535	368.167	59.075
1905	143	99.637	5.965
1906	114	57.689	10.197
1907	75	52.028	8.743
1908	72	46.160	9.215
1909	67	51.081	10.367
1910	52	30.748	9.078
1905—1910	523	337.343	53.565

З тих чисел видно, що парцеляційних рух зростав стало між роками 1897—1904, а між р. 1905—1910 почав тратити свою інтенсивність. З того боку заходили великі різниці між Східною і Західною Га-

личною і великим цифрам Східної Галичини відповідали низькі цифри Західної Галичини і навпаки.

Попереду згадували, що убуток табулярної власности в наслідок парцеляції виносив між р.р. 1852—1889 пересічно 4,000 га річно, а між роками 1889—1902 9,000 га. Убуток за роки 1902—1910 значно вищий і дасть ся в приближенню означити цифрою 148,065 га, то є около 20,000 га на рік. На нього складаєть ся: 1) убуток через цілковиту парцеляцію в сумі 29,534 га; 2) убуток через частинну парцеляцію Кред. Земск. Товариства в висоті 58 531 га і 3) приблизний убуток інших частинних парцеляцій, обчислений по зіставленням податкових урядів на 60,000 га. Більша частина парцеляцій обтяжена в Кред. Земск. Товаристві (72,874 га).

Щоб пояснити так значний зріст парцеляційного руху, обговорює автор окремо справу зросту людности в Галичині в другій половині XIX століття і аграрні перемини Галичини в тім же часі, які можуть спинювати або збільшувати темпо парцеляції, одначе не доходить до певних результатів. Із зіставлення чисел що до розкладу мужеської людности після клас віку не видно великої потреби творення окремих господарств. Число мужеської людности зросло вправді від 1869 до 1900 року майже на мільон, одначе сей приріст не слідний цілком в класах віку між 21 а 35 роком, коли то мушчини змагають до заложення самостійних підприємств. Не виказують певного приросту також релятивні цифри, навпаки в де-яких десятиліттях вони значно спадають в порівнанню з 1869 роком. Для ілюстрації варто навести отсі цифрові зіставлення.

Класи віку.	Перепись з 31. XII 1869		Перепись з 31. XII 1880		Перепись з 31. XII 1890		Перепись з 31. XII 1900	
	Мужеська людність		Мужеська людність		Мужеська людність		Мужеська людність	
	в цифрах	Проценто	в цифрах	Проценто	в цифрах	Проценто	в цифрах	Проценто
1—20	1,286,864	48,37	1,425,373	48,54	1,558,338	47,80	1,822,652	50,37
21—25	211,077	7,94	259,503	8,84	293,531	9,00	311,841	8,61
26—30	226,270	8,50	202,606	6,90	259,513	7,96	257,495	7,10
31—35	203,811	7,66	193,971	6,61	239 885	7,08	221,100	6,11
понад 35	732,496	27,53	853,007	29,11	918,106	28,16	1,005,845	27,81
Разом . .	2,660,518	100,00	2,934,595	100,00	3,260,433	100,00	3,618,933	100,00

З тих цифр бачимо, що в активних мужеських літах (вік 21—35) було в 1869 році 24.10% людности, в 1880 році 22.35% людности, в 1890 р. 24.04% людности, а в 1900 році 21.82% людности. Сі відносини ще яркійші, коли взяти під розвагу роки 26--35, які виказують в 1869 р. 16.16%, в 1880 р. 13.51%, в 1890 р. 15.04% (далі див. ст. 100).

Рустикальна посільсть по вислідам катастру головного податку (1847—1859),
в моргах (катастральних).

Т а б : Б.

	до 2 м. абсол. %	2—5 абсол. %	5—10 абсол. %	10—20 абсол. %	понад 20 абсол. %	разом абсол. %								
Зах. Галичина	72.475	27.3	56.471	21.2	64.747	24.3	50.174	18.9	21.998	8.3	265.865	100.0		
Східна "	143.522	27.2	76.564	14.5	128.324	24.3	135.281	25.6	44.424	8.4	528.105	1.000		
Галичина	215.997	27.2	133.035	16.7	193.071	24.3	185.455	23.4	66.422	8.4	798.970			
Рільничі підприємства після стану з 3 червня 1902 (в гектарах):														
	до 0.5 абсол. %	0.5—1 абсол. %	1—2 абсол. %	2—5 абсол. %	5—10 абсол. %	понад 10 га абсол. %	разом абсол. %							
Зах. Галичина	26.189	7.4	41.535	11.7	67.556	19.1	133.215	37.6	55.233	15.6	30.205	8.6	353.933	100.0
Східна "	42.701	6.7	82.813	12.6	165.707	25.3	243.359	37.2	95.238	14.5	24.790	3.7	654.008	100.0
Галичина	68.890	6.8	124.348	12.3	233.263	23.1	376.574	37.3	150.471	14.9	54.995	5.6	1.008.541	100.0

і в 1900 р. 13.21%. Цифровий зріст дуже невеликий та виносив у вясї віку від 26—35 р. 430.081 в 1869 р., 396.577 у 1880 р., 599.408 у 1890 році і 478.595 душ в 1900 р.

В другій половині XIX ст. слідні справді значні перемини в аграрнім устрою Галичини. І так видно спершу змаганне дрібних властителей використати як найкраще землю, а відтак і побільшити її новими набутками, викупленими з рук з великої табулярної власности.

Обі табелі (див. ст. 159 таб. Б.) дають нам ясний образ усіх аграрних перемін. В противенстві до перших років по знесенню панщини вибивають ся на пер місце малі господарства до 2 ha, які становлять (в цілій Галичині) в 1902 р. 42.2% усіх господарських підприємств, коли в 1859 р. становили лише 27.2%. Друге місце займають рівнож нееличкі ґрунтові одиниці, що ледви вистарчають на виживленне родини, з 2—5 ha. Їх було в 1901 р. аж 37.3%, коли в 1859 р. творили лише 16.7%. Разом творила дрібна посілість (нижше мінімум доходу потрібного для корисної господарки) в 1902 р. великий процент 79.5%, коли в 1859 р. на сю посілість випадало тільки 43.9%. З другого боку спаве процентове відношення середньої і великої посілости понад 10 ha, яка творила в 1902 р. лише 5.6%, коли в 1859 р. виказувала 31.8% усіх господарських підприємств.

Одначе і тут заходять значні різниці між Східною і Зах. Галичиною. Східна Галичина більше роздроблена і має два рази більшу середню і велику посілість ніж Зах. Галичина. Се пояснить краще долучена нижше табелька, яка подасть також взаємини табулярної і не-табулярної власности в поодиноких родах управи землі:

	Ріля	Сіножати і городи	Пасовиска	Ліси	Иньші ґрунти	Разом
1852—1866 (в гектарах)						
Табулярна посілість	912.024	215.463	172.322	1.893.311	129.039	3.322 159
Не-табулярна посілість	2 678 349	707.339	596 622	220 455	318 076	4,520.841
Разом	3,590.373	922.802	768.944	2,113.766	447.115	7,849.700
1889:						
Табулярна посілість	991.552	213.398	123.024	1,695.561	67.439	3,090.974
Не-табулярна посілість	2,811.892	772 684	626.456	328.163	225.531	4,778 726
Разом	3,803.444	986 082	743.480	2,023.724	292.970	7,849.700
1902:						
Табулярна посілість	929.529	198.127	116.758	1,621.717	50.499	2,916.630
Не табулярна посілість	2,870 046	786 078	633.579	398 495	244.355	4,932.553
Разом	3,799.575	984.206	750.337	2,020.212	294.854	7,849.183

Сі цифри не потребують ніякого пояснення. Вони показують усяди у буток табулярної власності в користь нетабулярної.

Для нас найбільше інтересне територіяльне розміщення парцеляційного руху, бо воно дає рівночасно причинок до пізнання національних відносин краю.

Після виказів податкових урядів представляється ся число цілковитих і частинних парцеляцій в роках 1902 до 1910 ось як:

	Число випадків		Разом (1 і 2)	Цілковито роз- парцельована поверхня в гектарах
	1 цїлої	2 частинної парцеляції		
Зах. Галичина	213	84	297	10.079
Східна „	276	96	372	19.455
Галичина	489	180	669	29.534

Цілковита парцеляція, яку можемо сконстатувати з виказів податкових урядів, виносила більше як 1000 га в слїдуючих політичних повітах (в Зах. Галичині):

Ясло (1.322), Решів (1.157), Мелец (1.137), Ропчице (1.075); (у Східній Галичині) Рогатин (2.473), Жовква (1.888), Самбір (1.352), Перемишляни (1.267), Золочів (1.203), Жидачів (1.107). Частинна парцеляція, яку можемо цифроно представити з виказів Кред. Зем. Товариства, обіймала в тім самім часі 7 західних і 10 східно-галицьких повітів: (Зах. Галичина) Тарнобжег 2.363 га, Ясло 1.857 га, Пільзно 1.349 га, Ропчице 1.316 га, Мелец 1.280 га, Хшанів 1.264 га, Решів 1.108 га; (Сх. Галичина): Сянік 2.093 га, Камінка 1.758 га, Яворів 1.737 га, Городок 1.710 га, Збараж 1.565 га, Лісько 1.488 га, Ярослав 1.482 га, Золочів 1.155 га, Цішанів 1.081 га, Підгайці 1.043 га.

Як видно із тих даних, парцеляційний рух в Зах. Галичині більше сконцентрований і розпростирає ся над Вислою і під горами, у Східній Галичині децентралізований і обіймає чотири групи: 1) Сянік, Лісько, 2) Ярослав, Перемишль, Яворів, Цішанів, 3) Золочів, Камінка, Перемишляни, Рогатин і 4) Збараж.

Де-які висновки можемо далі зробити зіставляючи дані що до характеру культури землі цілковито і частинно розпарцельованих посїлостей.

Склад цілковито розпарцельованих посїлостей що до культури землі в р.р. 1902—1910 представляв ся ось як:

ЛНВістник 1914 кн. IV.

11

	Поверхня в гектарах									
	Ріля		Сіножати і городи		Пасовиська		Ліси		Інші ґрунти	
	абсол.	‰	абсол.	‰	абсол.	‰	абсол.	‰	абсол.	‰
Зах. Галичина	5.891	58.4	656	6.5	427	4.2	2.974	29.5	131	1.4
Сх. Галичина	7.654	39.3	1.893	9.7	1.053	5.4	8.560	44.0	295	1.6
Галичина	13.545	45.9	2.549	8.6	1.480	5.0	11.534	39.0	426	1.5
Разом										
(далі)	абс.		‰							
	10.079		100.0							
	19.455		100.0							
	29.534		100.0							

Склад частинно розпарцельованої поверхні що до культури землі в р.р. 1905—1910 після виказу галицького Зем. Кред. Товариства.

	Поверхня в гектарах.							
	Ріля		Сіножати і городи		Пасовиська		Ліси	
	абсол.	‰	абсол.	‰	абсол.	‰	абсол.	‰
Зах. Галичина	8.480	53.1	1.406	8.8	552	3.4	5.559	34.7
Східна Галичина	12.509	44.1	2.588	9.0	1.080	3.8	12.244	43.1
Галичина	20.989	47.3	3.994	9.0	1.632	3.6	17.803	40.1
Разом								
(далі)	абсол.		‰					
	15.997		100.0					
	28.421		100.0					
	44.418		100.0					

В першій лінії впадає тут в очи великий процент, припадаючий на ліси і пасовиська, які по розпарцельованню цілком не надають ся до дрібної управи. З практики знаємо однак, що сі культури переминують ся потім на рілю.

Далі видимо знов різниці між Східною і Західною Галичиною. Східна Галичина виказує далеко більше парцеляцій лісів, ніж Зах. Галичина і на 34 повітів аж в 10 повітах творять розпарцельовані ліси по-

над 50% усієї розпарцельованої землі, коли в Зах. Галичині таких повітів є тільки 4 на 21.

Окремий розділ присвячує автор територіяльним різниціям в аграрнім устрою, які також різняться Східну і Західну Галичину. Положення Зах. Галичини значно корисніше; тут менше малих господарств низше 2 га, а значно більше, чим у Східній Галичині, більших господарств з 5—10 га і з більше як 10 га землі. На 100 господарств кожної категорії припадало:

	0—2 га	2—5 га	5—10 га	понад 10 га
у Західній Галичині	38.2	37.6	15.6	8.6
у Східній Галичині	44.6	37.2	14.5	3.7
в Галичині	42.2	37.3	14.9	5.6

Понад 50% посілостей з 0—2 га землі було в Західній Галичині в повітах Хшанів, Краків, Підгірє, Живец, Решів, Переворск, Тарнобжеґ. Східна Галичина мала таких повітів аж 10 і то 8 (Станіславів, Товмач, Коломия, Городенка, Снятин, Борщів, Заліщиби, Надвірна) в полуднево-східній частині краю і 2 окремо (Рудки і Гусятин). Більше більших господарств з 5—10 га землі було в повітах гірських Лісько, Сянік, Турка, піскових Яворів і Цішанів і чорноземних Сокаль, Збараж, Скалат, Тернопіль.

Певне відношення до парцеляції мають і винайми ґрунтів, Вони за-побігають бракови землі, не змінюючи напряду продукції. Наєм ґрун-тів найбільше уживаний в Західній Галичині (в Домброві становить 30.1% всіх підприємств). У Східній Галичині випадки винайму далеко рідші; найбільше їх ще в де-яких полуднево-східних і полудневих по-вітах: Станіславів, Снятин, Борщів, Березів, Сянік, Турка.

Якій посілости найбільше піддають ся парцеляції?

В 1902—1910 р. був розклад цілковито переведених парцеляцій що до величини ось який (в гектарах):

	0—50 га		50—100		100—150	
	а ¹⁾	б	а	б	а	б
Західна Галичина	17	571	26	1.947	20	2.430
Східна „	13	455	16	1.119	16	1.842
Галичина	30	1.026	42	3.066	36	4.272
	150—250		понад 250		загалом	
	а	б	а	б	а	б
Західна Галичина	12	2.238	9	2.893	84	10.079
Східна „	25	4.595	26	11.444	96	19.455
Галичина	37	6.833	35	14.337	180	29.534

¹⁾а = число посілостей, б = поверхня в гектарах.

Пересічна величина розпарцельованих посіlostей вносила в Зах. Галичині 120 га, у Східній Галичині 213 га. В Західній Галичині переважають що до величини посіlosti низше 250 і багато також дрібних посіlostей низше 100 га. У Східній Галичині пересуваєть ся парцеляційний осередок на добра з 150—250 га і понад 250 га. Коли в Західній Галичині було лише три парцеляції дїбр з 300 га, а один випадок з 400 га, то Східна Галичина виказала аж 10 парцеляційних дїбр понад 500 га (разом 6449 га), а в тїм 6 парцеляції дїбр з поверх 600 га землі.

Рїжниці між Східною і Західною Галичиною заходять також і що до величини частинних парцеляцій. Після виказів Зем. Кред. Товариства і при узглядненню парцеляцій поверх 50 га розклали ся парцеляції що до величини ось яв:

	0—100		100—250		250—500		500—750	
	а	б	а	б	а	б	а	б
Західна Галичина	3	370	30	5.448	38	14.622	9	5.149
Східна „	3	275	27	5.510	61	22.036	40	24.459
Галичина	6	645	57	10.958	99	36.658	49	29.608
	750—1000		понад 1000		разом			
	а	б	а	б	а	б	а	б
Західна Галичина	3	2.357	19	43.924	102	71.870		
Східна „	17	14.006	28	53.932	176	120.218		
Галичина	20	16.363	47	97.856	279	192.088		

Частинна парцеляція що до способу управи була така:

	Число посіlostей		Рїля		Сїножатв і городи	
	абсол.	%	абсол.	%	абсол.	%
Західна Галичина	102		24.440	34.0	5.262	7.3
Східна „	176		50.167	41.7	12.308	10.2
Галичина	278		74.607	38.3	17.570	8.6
	Пасовиська		Лїси		Разом	
	абсол.	%	абсол.	%	абсол.	%
Західна Галичина	2.479	3.5	39.689	55.2	71.870	100.0
Східна „	4.328	3.6	54.415	44.5	120.218	100.0
Галичина	6.807	3.5	93.104	49.6	193.088	100.0

Цїлковитїй парцеляції підпадають в першїй мїрі посіlosti до 500 га і то так у Західній як і у Східній Галичині. Є се так звана мала посіlostь, що займає в Зах. Галичині 155.005 га, у Східній Галичині 252.491 га, разом 407.496 га, або 5.4% цїлої поверхні краю і 14.0% цїлої поверхні табулярної посіlosti (обчисленне з 1902 р.). Та категорія табулярної посіlosti процентово сильнїйша в Зах. Галичині (7%), де аж 11 повітів виказує 10.0%—25.8% і Східна Галичина має значно менше малої посіlosti (4.8%) і тїльки в двох повітах Збараж 10.4% і Мос-

тиска 10.9% виказує процент понад 10. Від 8—9.9% виказують крім того Снятк (8%), Добромиль, Перемишль, Лісько, Городенка, Заліщики, Снятин і Коломия (9.9%).

Те саме дієть ся і при частинній парцеляції, з тою різницею, що тут границя пересуваєть ся у Східній Галичині до 750 га.

Дуже важно прослідити відносини між цілковитою і частинною парцеляцією та пізнати інтенсивність парцеляції у звязи з величиною парцельованої посілости і тривком парцеляційного процесу. І одно і друге питанне ілюструє автор переглядними табелями з відріжненнем Східної і Західної Галичини, які позволю собі навести тут в цілости:

1) Перегляд частинно розпарцельованої поверхні після обтяження в Зем. Товаристві Кредитовім в р.р. 1905—1910.

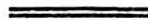
Відношен. парцельованої поверхні до загальної поверхні посілости перед парцеляцією.	0—100		100—250		250—500		500—750		750—1000		понад 1000		Разом
	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	а	б	
Західна Галичина													
до 10%	—	—	—	—	—	—	1	51	—	—	11	1.551	1 602
10—25%	—	—	2	105	17	1.193	3	396	2	280	4	971	2 945
25—50%	—	—	18	1.281	10	1.338	2	354	1	269	1	646	3.888
50—75%	3	222	7	746	9	2.021	1	319	—	—	3	2.386	5.694
понад 75%	—	—	3	374	2	601	2	893	—	—	—	—	1.868
Разом	3	222	30	2 506	38	5 153	9	2 013	3	549	19	5.554	15.997
Східна Галичина													
до 10%	—	—	—	—	—	—	3	168	5	379	14	1.248	1.795
10—25%	—	—	1	60	22	1.479	18	1.871	5	644	11	3.244	7.298
25—50%	—	—	11	827	23	2.733	11	2.340	7	1.895	3	2.486	10 281
50—75%	3	178	14	1.618	12	2.664	6	2.252	—	—	—	—	6.712
понад 75%	—	—	1	122	4	1.233	2	980	—	—	—	—	2.335
Разом	3	178	27	2.627	61	8.109	40	7.611	17	2.918	28	6.978	28.421
Г а л и ч и н а													
до 10%	—	—	—	—	—	—	4	219	5	379	25	2 799	3.397
10—25%	—	—	3	165	39	2.672	21	2.267	7	924	15	4.215	10 243
25—50%	—	—	29	2 108	33	4 071	13	2 694	8	2 164	4	3 132	14.169
50—75%	6	400	21	2.364	21	4.685	7	2.571	—	—	3	2.386	12 406
понад 75%	—	—	4	496	6	1.834	4	1.873	—	—	—	—	4.203
Разом	6	400	57	5.133	99	13.262	49	9.624	20	3.467	47	12.532	44.418

II. Час тривку парцеляції в р. 1905—1910 в гектарах.

Відношенне парцельованої поверхні до загальної поверхні посілости перед парцельованнем.	Час тривку парцеляції виносив							Разом
	1 а	1 б	2	3	4	5	6	
	р о к і в							
Західна Галичина								
—до—10 ⁰ / ₀	—	550	107	523	301	121	—	1.602
10—25 ⁰ / ₀	222	536	395	652	253	374	513	2.945
25—50 ⁰ / ₀	150	676	192	1.868	433	371	198	3.888
50—75 ⁰ / ₀	—	1.640	2.179	341	782	171	581	5.694
понад 75 ⁰ / ₀	—	314	531	486	155	94	288	1.868
Разом	372	3.716	3.404	3.870	1.924	1.131	1.580	15.997
Східна Галичина								
—до 10 ⁰ / ₀	133	696	248	101	240	233	144	1.745
10—25 ⁰ / ₀	751	1.815	1.607	1.016	730	1.058	311	7.298
25—50 ⁰ / ₀	1.442	2.413	2.928	727	1.919	332	520	10.281
50—75 ⁰ / ₀	230	1.304	975	947	675	2.458	123	6.712
понад 75 ⁰ / ₀	—	774	328	205	122	499	407	2.335
Разом	2.556	7.002	6.086	3.006	3.686	4.580	1.505	28.421
Галичина								
—до 10 ⁰ / ₀	133	1.246	355	624	541	354	144	3.397
10—25 ⁰ / ₀	973	2.351	2.002	1.678	983	1.432	824	10.243
25—50 ⁰ / ₀	1.592	3.089	3.120	2.595	2.352	703	718	14.169
50—75 ⁰ / ₀	230	2.944	3.154	1.288	1.457	2.629	704	12.406
понад 75 ⁰ / ₀	—	1.088	859	691	277	593	695	4.203
Разом	2.928	10.718	9.490	6.876	5.610	5.711	3.085	44.418

На кінці обговорює автор спекуляційну парцеляцію в Галичині за роки 1903—1910, яка є досить висока і то трохи висша в Зах. Галичині, ніж у Східній Галичині. Вона не приносить хісна ані тим, що продають на парцеляцію, ані тим, що купують.

Так представляєть ся матеріал і зіставлення про парцеляцію. Вони характеризують де-які сторони парцеляційного руху, але не дають повного і ясною образу. Для тої цілі треба би більше матеріалу і більшого протягу часу для усунення випадкових появ.

С. ЧЕРКАСЕНКО.

3 українського життя.

„Туманщики“.—Непрохані варяги ліві й правої масти.— Їхні інтереси й перспективи.— Наші завдання.— Секретний циркуляр дразливого попечителя.— Тривога „Кієвлянина“.— „Як умру, то поховайте“ подільського архиєрея.— Опричники й їхні галюцінації.— Ощадно й без промаху.— Конфіскація Щоголівка.— Заборони.— Наші втрати.

„Приїхав якийсь туманщик та й туманить людей“... Коли вох рорупі—вох Dei, то ся увага селян на адресу лекторів узинських (на Київщині) сільсько-господарських курсів надзвичайно великозначна. І союзники, і націоналісти, і начальство трохи не всіх відомств увесь час намагалися запевнити всіх, що український нарід—се все одно що й великоруський, більш того—російську мову він розуміє куди краще, ніж свою рідну, вигадану проф. Грушевським і його послухачами. І раптом маєте—„туманщики“! Се лектори, що свої лекції читали російською мовою. Не знаю, чи переказано ж було той вох рорупі самим лекторам, а варто було-б. І саме ось чому.

Коли про велику прихильність наших людей до всього великоруського (більшу, ніж до свого рідного) теренять оті союзники, націоналісти й усякі вниші некликаві й непрохані варяги, то всякий знає, що не були-б вони самими собою, як би щось иншого говорили. Люди або провадять певну державну мету (начальство), або просто заробляють на тім, упорядковуючи на старечій спині пеньки-України свої гаразди (союзники, націоналісти, октябристи и т. п.). Що ж до всяких отих лекторів, агрономів, лікарів і т. п., то більшість їх іде до народу з щирим бажанням чогось навчити той нарід. І лихо їхне тільки в тім, що вони поняли віри заевненням про однаковість великоруського й українського народів і, не зазирнувши в календар, розпочали дзвонити. Я певний, що вони навіть мали нагоду перекинутись з нашими людьми кількома словами і гаразд зрозуміли одно одного (напр., питали про те, де міститься школа, земська квартира, хто старшиною на селі, а селяне відповідали своєю мовою і варяги з тієї розмови зрозуміли, що їм треба). Се ще більш переконало їх, що, власне, ніякої різниці в мовах нема, що Українець так само розуміє їх. Великоросів, як і вони, Великороси, Українця. Я певний також, що більшість їх, читаючи лекції, апі на хвилюку навіть не сумнівала ся, що в їхній лекції все зрозуміло для селянської аудиторії, і вони з чистим серцем і свідомістю добросовісно виконаного обов'язку порозїздили ся по домівках. Чому? А тому, що

ніхто не вважав за потрібне сказати їм: „Панове, а чи знаєте ви, що ваші слухачі назвали вас туманщиками через те, що від лекцій ваших голова їм затуманила ся тільки“. Безперечно, на багатьох з них, особливо на тих, хто має сумління, се відкритте зробило б величезне вражіння, і вони, не сподіваючись дозволу на читання лекцій українською мовою, та й „по причині незнання“ сієї мови, поїхали б зі своїми читаннями кудись инде, де їм місце, залишивши дискредитувати до краю в очах людности російське „просвіщеніє“ тим, хто на се не зважає. Така сецесія була б пречудовою річю і справу просвіти народньої посунула б куди швидче, ніж безліч отих курсів, лекцій, читань і т. п.

Звичайно, се тільки фантазія дозвольного мрійника, бо де ж те видано й чувано, щоб Росіянин, навіть з розвиненим сумлінням, з певною ліберальною програмою та відмовивсь благодітельствовати темний український нарід. Оглянемось довкола: хіба ми не бачимо силу-силенну не то що ліберальних, а навіть скрайних лівих варягів, які і в пресі, і в програмах своїх, і при розмовах палко нападають на русифікаційну політику російського уряду, ганьблять людоненависні заходи російських чорносотенців, видавлюють навіть на очах своїх сльозу за покривджений національно український і иньший нарід, а самі... спокійнісенько провадять ту саму русифікацію, та ще може й успішнійш за перших, бо підшивають ся під прапори, на яких накреслено гасла розкріпощення народного. Спробуй, кинь їм докір, що вони, живучи й працюючи серед українського народу, повинні обстоювати й його національні інтереси. Такий гамір здіймуть, що хоч тікай, і непоборний аргумент проти такого докору в них готовий: насамперед—загальне завдання розкріпощення всієї Росії, бо національні питання тільки гальмують розв'язання загального питання. А придивиш ся пильнійш, то побачиш, що особисто їм здебільшого й без того розкріпощення пречудесно почуваеть ся, а саме те розкріпощення відіграє для них таку саму роль, як „инородчество“ для чорних варягів, себ-то є річю як на наші часи дуже заробітною.

Візьмімо, напр., ліберальну пресу на українській території. Ні селянство, ні робітництво в масі її не читає („туманщики“, мовляв). Контингент постійних споживачів її здебільшого складаеть ся з таких самих непроханих варягів, як і діячі тієї преси, себ-то з людей, що прекрасно впорядковують свої гаразди, примостившись на українській спині. Споживач вимагає за свої гроші такого, що смакує йому. Національне питання йому не тільки не болить, а навпаки—в конечнім розв'язанню своїм воно лякає його, бо загрожує його добре налагодженим гараздам. Само собою, преса, яка дорожить пугнім тиражем, пильнує потрапити на смак своїх читачів і, згоджуючись принципіально (тільки принципіально!)

з потребою задоволення національних вимог, далі сього—ані на крок, бо теє задоволення національних вимог і здійснення національних ідеалів даної місцевости зовсім не посміхаєть ся їм, діячам російської преси на чужій землі, з якою їх звязано всім їхнім благоденством. Та хіба тільки преса! Візьміть ліберального педагога, наприклад. Ось він на візді роспинаєть ся за основний принцип педагогіки—вчити дітей рідною їм мовою, плеще в долоні заяві українських педагогів про шкодливість для української людности російської школи. А приїхав тули, в саму гущу українства, випускає в сотнях тисяч примірників свої підручники й роспускає їх по Україні та ще й учителів на курсах збиває з пантелику „роднымъ языкомъ“, про який читає лекції й під яким розуміє, звичайно, російський, бо й ілюстрації до своєї лекції бере з того „языка“. Коли знантеличений український вчитель звернесть ся з питанням: про який, власне, „родной языкъ“ він читає, то ліберальний лектор засичить на сміливого пїкавого, кивне в бік начальства й адміністрації, а тимчасом—„бойко“ торгує серед українських учителів своїм педагогічним товаром, яким запаморочене вчительство, виконуючи довірливо курсові приписи, буде „туманити“ голови українських дітей.

І так—куди не глянь. Ліберальний лікар, чиновник, кооператор, агроном, ветеринар і т. д., і т. д.—всі вони язиком обстоюють роскріпощенне народа, а в той самий час одностайне працюють над русифікацією, себ-то над закріпощеннем. Незручний момент? Несприяючі політичні обставини?.. Неправда! Робітництво, напр., знаходить можливість боротись отверто за свої ідеали. Просто—во імя шкурних гараздів не хотять виступити отверто з проповідю того, що підірве в коріню їхні власні інтереси, бо почувають, що перемога ідеї українства—се перемога над усім, що є російського на Україні, а значить і перемога над ними самими, яко „туманщивами“, мовляли узинські селяне. Взяти, скажемо, хоча-б одну тільки українізацію освіти. Які від неї наслідки для п. п. „туманщивків“? Раптове піднесенне української грамотности миттю збудило-б потребу в газетах українських, в книжках і підручниках українських, звівши до мінімум'а потребу в газетах і книжках російських, щоб згодом понизити її до звичайного рівня приналежности великих бібліотек, першорядних ресторанів, кавярень і т. и. Самосвідомість людности, що підносить ся разом з поширеннем освіти, вже не заспокоїла ся б на констатуванню факта певним крилатим словом—„туманяють людей“, мовляв, а виливала ся б у вимогу читати лекції мовою, зрозумілою слухачам, себ то зявила ся б потреба не у прибудних варягах, а в своїх лекторах, які добре знають і мову і слухача свого. Варягам усіх розборів довело ся б або переучуватись, щоб пристосуватись до нових обставин і не позбутись своїх гараздів, або заби-

ратись геть. Звичайно, такі перспективи хоч кого лякатимуть, а тому нехай на язиці—прихильники, а на ділі—„туманщики“.

Така ситуація вимагає певних заходів з боку українства, свідомого своїх національних завдань. Знову переживаємо часи, коли виразне означення позицій і взаємновідносин пекуче потрібно, аби в рішучі моменти уникнути ускладнюючих справу непорозумінь. Все повинно бути ясним, як Божий день. Українство пережило вже ту стадію свого національного розвитку, коли мусіло задніх пасти та, немов милостині, прохати оборони в „прихильників“. Настав час, коли прохання повинно обернутись у вимогу отвертих виступів в оборону національних домагань українства всіх, хто, підневши прапор поступовости на Україні, любенько використовує собі свій стан посідання, несучи народови, потом і кровю якого живе, самий „туман“. В противнім разі, ідучи з поступовими варягами поруч у справі розкріпощення Росії, що до досягнення національних цілей українство повинно раз назавше виявити, що ніякої різниці між правими й лівими варягами немає. Навпаки, є навіть мінус, бо в правих українство має отвертих ворогів, а в лівих—захованих, потайних. Самих слів досить, бо се загрожує справі словесним потопом. Час і до діла перейти, щоб використати найменшу можливість прислужитись тому народови, котрому досі напускали тільки „туману“. А ні—то треба ж мати хоч настільки щирої відваги, щоб сказати про свою ворожість отверто, а не ховати її за прихильною фразою, кивутою в ряди-годи суспільству.

Нема потреби помічати тут, як се робити. Хто б захотів щиро працювати на користь українству, той знайде й способи для того. Я тільки наведу дрібненький приклад з практики тих же таки узинських лекторів, між якими знайшов ся один, який сам побачив, що виступати в ролі „туманщика“ трохи ніби й ніяково, і свою лекцію про хліборобство прочитав українською мовою по книжці Чикаленка „Про плодозмін“. Наслідком сього було те, що вдячна аудиторія, замість скептичних уваг про „туман“, нагородила його рясними оплесками, бо зрозуміла все, про що він говорив перед нею. Нехай же вчинок сього одного буде прикладом наслідування для иньших. Не дозволять? Не всі лектори мову знають?.. Ну, то нехай же тоді сумлінне підкаже п. п. лекторам, що робити їм, аби не виступати в ганебній ролі „туманщиків“. Так само і всім иньшим варягам, що приблудились сюди. Український нарід платить гроші, кривавицею зароблені, не за „туман“, отже хто, крім „туману“, нічого не здатен дати йому, тому нема місця серед нас. Досить з нас і кваліфікованих ворогів з правого табору.

Офіційальне захоплення українством виявило ся за минулий місяць цілою низкою заборон здебільшого дрібязкових, причіпливих. Все знач-

нійше лишило ся поки що по за межею досягнення, і тільки секретний циркуляр п. попечителя одеської шкільної округи першорядною звіздою сяє серед безлічи иньших утисків, відкриваючи безмежні можливости шукаючої виходу адміністраційної енергії й вигадливости. Сей циркуляр п. Смолянинова вартий того, щоб на нім зупинитись довше й розглянути його з усіх боків. Ознаки ворожого відношення п. одеського попечителя до „единоплеменных малороссіянь“ виявляли ся й до циркуляру. Так, напр., суворий дідок, якого призначено волею вищого начальства керувати освітою в південній частині України, страшенно дратував ся, коли чув якесь українське прізвисьце, хоч той, хто носив те прізвисьце, щиро вважав себе за „коренного русского“ і не тільки не був повинен в якімсь там мазепинстві, а навіть фрази української не тямив промовити. Владний дід, що й по державній програмі повинен був усюди виявляти любов до единоплеменників, щоб закріпити лумку про відсутність окремішностей української народности, не міг, чуючи „единоплеменне“ прізвисьце, захвати свої глибокої неприязні до тих единоплеменників і завше суворо допитував учителів, які мали нещасте носити українське прізвисьце, допитував і перестерігав, що він ніякого мазепинства „не потерпить“. Та не заспокоїв ся на тім. Учительський зїзд у Петербурзі, Шевченківські свята, очевидно, зовсім спантеличили п. Смолянинова й сильно роздмухали його неприязнь до единоплеменників. З опалу, не розраховувавши, не зваживши наслідків, він видає свій секретний циркуляр, в яким наказує директорам середніх шкіл пильно проводити русифікаційну політику серед учнів і вчителів; крім того радить на посади вчителів призначати виключно корінних Росіянь, а Українців тільки в тім разі, як доведено буде їхню благонадійність і праві погляди.

Досі в офіційній практиці пильно додержувало ся правила—твердо ширити й запроваджувати в жите теорію про „один народ“ і, коли премієр Столипін забув се правило, прохопившись циркуляром про инородчеські товариства, до яких причислив і українські, то потім довго й старанно навмисними постійними демонстраціями й підкресленнями затушовувало ся сю необачну помилку першого міністра. Та, видимо, теорія тая остільки хистка, а до того в душах п. п. Смолянинових така сила „любови“ до рідних братів-малоросів, що й у нього проходило ся, і вся теорія пішла шкереберть. З почуттем цілковитого задоволення вітаємо се нове офіційльне посвідчення про те, що Великороси—то одно, а Українці—то зовсім иньше. Вітаємо тому, що й найсліпійшим землякам нашим тепера блисне світ національної свідомости, примусивши їх загадатись зрештою, хто вони, чиїх батьків. Чого не змогли досі зробити ні сила української стихії в них самих, ні

хвилі українського руху, те зробить циркуляр п. Смолянинова. А що вага його матиме не мале значінне в сім напрямку, про те свідчить тривога, яка охопила „Кієвлянина“, що дізнався про циркуляр одеського попечителя з „Ради“. Як що він (п. Смолянинов),—пише „Кієвлянинъ“,— „справді має намір провадити якусь „великоруську“ політику там, де повинна бути тільки руська політика, спільна для всіх племен, що складають собою руський нарід, то він робить велику помилку, яка найсамперед на руку проповідникам „українського сепаратизму“. Така політика валить в одну купу і „Українців мазепинського напрямку“, шкідливих для держави, і лояльних малоросів, яких величезна більшість між людністю малоруських губерній, що розуміють свою приналежність до руського народу і держави, які творили разом в Великоросами руську історію після об'єднання північної й південної Русі. Переводити таких малоросів на становище громадян другого сорту, принижених і заізолюваних, се значить плекати в їхній душі почуття несправедливої образи й роздратовання і творити добрий ґрунт для пропаганди сепаратизму, мазепинства й усього, чого хочете“.

Не знаю, чи читає п. Смолянинов „Кієвлянина“, чи ні, але коли й потрапить йому на очі ся, перевита смутком, скарга, то навпаки, щоб вона переконала старого діда, який вилазив на адміністраційний верх по шаблях неприязні до всього, від чого віє вільним подихом. Глас „Кієвлянина“ безперечно так і лишить ся самотнім гласом вопіючого в пустині сучасної російської дійсности, в якій гору беруть людожерні інстинкти союзників і націоналістів. Відрізнити „Українців мазепинського напрямку“ від „лояльних малоросів“ що далі стає все труднійш, а бажанне боротись з гідрою мазепинства—все розгорається й доходить до того, що передається як заповіт,—то де вже там, щоб хтось послухав якоїсь ківлянинської скарги та зупинив себе в боротьбі з таким ворогом, в боротьбі, до-речи мовити, безпечній для власної особи й корисній для власних гараздів!..

А що боротьбу з українством вже й справді заповідає ся, то се бачимо з прощальної промови до пастирів і пасомих відомого гонителя українства, єп. подільського Серафима. „Я вміраю для Поділля,—говорив, відїзджаючи до Катеринобургу, смиренний архиєпископ,—і як уміраючий, даю заповіт пастві: міцно любіть свою рідну матір, любіть її душу—віру православну, любіть її тіло—св. Русь. Не слухайте улесливих слів зрадників, що шепчуть вам про мачуху лиху инослове й иновіре і про вітчима—мазепинство“. Навіть поховати себе єпископ заповів в Кам'янці-Подільському, очевидно й після смерті бажаючи провадити боротьбу з „вітчимом“.

Все се гаразд, але дарма смиренний єпископ заклопотаний так за-

повітом. Російська земля ще зовсім не зубожіла на „вигнаєць“, та й справа боротьби з українством—занадто пожиточна для борців справа, щоб вони зріклися її. Боротьба провадила ся й провадитиметь ся далі „безь всяких послабленій и поблажегь“, аж поки.. аж поки се зробить ся не вигідним для чорно-націоналістичного лицарства. А поки-що і завзяте й апетит у них розростають ся до розмірів ще небувалих. Тісно їм, як тим гоголевським мерцям у могилі,—тісно й душно. Все, що не має на собі ганебної марки союзницької, їм на заваді. Напр., рада квівського губ. відділу с. р. н. звертаєть ся до влади, щоб тая подала їй руку помочи в сій „чортовій тісноті“, себ-то! 1) щоб заборонено було прилюдно вживати польську й українську мову (на вивісках, афішах і т. и.); 2) щоб було закрито всі чисто польські гімнастичні і спортові т-ва і гуртки, як організації, котрі можуть підготовляти кадри борців для озброєної оборони сепаратистичних польських змагань; 3) закрити всі (?) українські клуби, т-ва, книгарні—як інституції, що росповсюджують ідеї українського сепаратизму, а також і періодичні видання: „Л.-Н.-Вістник“, „Радуга“ й иньші, і 4) заборонити вїзд до Росії проф. М. Грушевському й иньшим австрійським ученим, що агітують за українську самостійність. Само собою, на сїм не скінчило ся-б, і за Поляками та Українцями довело ся-б закривати крамничку „жидо-кадето-масонам“ (є й такі в проскрипційнім списку чорних варягів) і навіть „Кієвлянин-ови“. Узвити тільки, яка мила картина відкрила ся-б очам ушасливленого громадянства! Один наїд, і кожний з обивателїв, як кожний святий гоголевської свахи, розмовляє тільки мовою Розмитальського та Голубова, і читає тільки „Кієв“ та „Двуглавый Орелъ“. Але... мушу застерегти завзятих опричників: в сїм благоденстві й велика небезпека для них, бо коли б справді настала така чорна Аркадія, то... що-б тоді робила їхня собача голова й мітла і з чого-б вони хліб їли?.. Ні, вже краще розважно, економно, ошадно, потиху та помалу, щоб надовше вистарчило. Та й для здоровя кориснійш, а то в діячах вимітання й гризіння крамоли починають виявлять ся всі ознаки психічного розладу, ще дійшов уже до галюцинацій. „Кієву“, напр., ввижаєть ся, що всю Україну вкрито густою сіттю „Просвіт“ тоді, коли їм давно вже й слід прохолонув, а коли їх є десь там три-чотири, то й ті ледві-ледві жевріють.

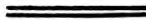
В сїм напрямку куди розважнійш боротьба з „мазепинством“ офіційних осіб. Вони не дуже поспішають ся, але бють без промаху. Коли ще, напр., був той петербургський зїзд по народній освіті, а одного з відомих діячів його, д. В. Прокоповича, увільнено тільки щось із місяць тому, себ-то тільки за три місяці по зїзді. Начальство знає, що винуватець не втіче, зате увільнення його буде добре обґрунтоване, а

коли обґрунтоване, то й обиватель поставить ся до факту спокійнійш, без жадних ексцесів. „Зважаючи на те, що погляди вчителя історії, Вячеслава Прокоповича, в його докладах на с.-петербургським зїзді по справам народньої освіти і самий виступ його в инородчеській секції сього зїзду свідчать про напрямок д. Прокоповича, невідповідний педагогічній діяльності в російській державній школі, я (п. Деревицький) увільняю його з посади вчителя в київській приватній жіночій гімназії А. В. Жекуліної. На тій самій підставі пораяно „освободить“ його „отъ преподаванія історіи“ і в гімназії „Группы Родителей“. Обиватель прочитає зібрані „мотиви“; похитає головою, промовить: „Де-ж таки! Читати про „народную школу й рідну мову на Україні“, та ще в Петербурзі!“ і—забуде до слідуючого „освобожденія“ когось від чогось. Що іменно така політика є мудрою, про се говорить такий авторитет, як п. Сухобрусов, головний діяч українського відділу „київлянинської“ охоранки. А робитимеш усе з-опалу, з наскоку, то й зробиш часом таке, чого й п. Сухобрусов не ухвалить. Що доброго, напр, у такім інциденті: в Ковелі, під час трусу в одній приватної особи, разом з українськими книжками, поліція skonфіскувала й „Украинское движеніе“ Щоголіва. Се-ж виходить уже—нищити лівою рукою те, що зроблено правою, бо-ж знаменитий твір п. Сухобрусова, чи то пак, п. Щоголіва ретельно рекомендує ся росповсюджувати й записувати до каталогів шкільних бібліотек для просвіти вчителів.

А проте такі випадки не дуже турбують провінціальних адміністраторів, вихованих на принципі—не рахувати розбитих шиб при пожежі, і боротьбу з иошестю українства вони провадять потиху, але впевнено. В Барисполі (на Полтавщині) з наказу пристава переписано всі українські видання в книгарнях сиюживчого т-ва, Ойгібліна, Стояновського і Шаргородського; в с. Черещиній (на Катеринославщині) новий пристав виголосив найсамперед свою програму—„не могу терпѣть жидовъ и хохловъ!“ і пообіцяв закрити „Просвіту“ та заборонив репетиції аматорам українським; катеринославський поліцмейстер заборонив „Просвіті“ шевченківську вечірку 16-го і концерт 25-го березня; в с. Глушківнях (на Поділю) губернатор заборонив українські спектаклі; полтавський губернатор заборонив шевченківську вечірку 25-го березня; в Никольську-Усурійському поліція взяла з упорядчика вечора підписку, що на вечірці не буде ні промов, ні деклямації, ні „Заповіту“; в Житомирі адміністрація взяла підписку з книгарів—не продавати творів Шевченка; в Хоролі одібрано підписку у книгарів, що не продаватиметь ся українських книжок учням, а книгареві Затуренському не дозволено навіть друкувати оголошення про продаж у його книгарні укр. книжок і карток; в Одесі градоначальницький чиновник припинив дозволене вже

читанне реферату „Про старих мешканців України по даним археології“, викликав поліцію й наказав подати до канцелярії список членів т-ва „Укр. Хата“ з помітками—хто чим займається; в Таращі скинуто з посади земського служашого за те, що впорядив панахиду по Шевченкові; крім того, поліція переписала всіх, хто був на тій панахиді; присутствіє по земських та міських справах скасувало постанову летицької міської думи про асігновку 10 руб. на пам'ятник Шевченкові; в Кременчуці по всіх школах з бібліотек викинуто українські книжки, а учням заборонено одвідувати українські вистави; в Катеринославі на вокзалі заборонено продавати українські видання; у Вороніжі, в залі, де відбувала ся шевченківська вечірка, губернатор не дозволив повісити портрет Шевченка; катеринославській „Просвіті“ губернатор заборонив упорядити шевченківську вечірку в с. Кам'яні; міністерство освіти не дозволило назвати 13-ту міську школу іменем Шевченка; учням середніх шкіл у Сумах заборонено ходити на укр. спектаклі; в с. Озерянах (на Полтавщині) урядник збирає відомости, хто пренумерує „Раду“, а інспектор забороняє вчителям передплачувати українські видання та рекомендує чорносотенні; катеринославські союзники донесли єпископови, що священик о. Попов у великодну ніч читав євангелію українською мовою; в Києві општрафовано „Раду“, „Маяк“ і сконфісковано книжку Драгоманова: „Шевченко, україн. і соціалізм“.

Такі наші українські гаразди. Додавши до них ще й наші втрати, вже ні від начальства, ні від кого незалежні, матимемо... Матимемо величю картину українського руху, що йде вперед, ні на які перешкоди не зважаючи. А втрати за минулий місяць тяжкі: 23-го березня в Олександрівську (Катериносл.) помер громадський діяч Д. Д. Сигаревич; 25-го, у Відню,—громадський діяч В. Ю. Лозинський; 7-го квітня, в Києві,—український учений і громадський діяч К. П. Михальчук; 24-го березня, в м. Біликах, на Полтавщині,—український етнограф В. І. Василенко. Нехай легка буде земля над покійними! Вони робили, що могли, в тяжкі часи лихоліття, лишивши приклад не угашати духа. З сим гаслом, поставленим на належну височінь, не спинити й не „затуманити“ українського руху во віки і віки.

М. ДАНЬКО.

Під знаком імперіялізму.

Європа жадає спокою і миру, але *si vis pacem para bellum*, отже зітхаючи сантіментально за миром, європейські держави зброять ся до зубів, а європейські народи стогнуть під безмірним тягарем мілітаризму: будують ся горячково нові дрегnavти, організують ся цілі реґіменти військових авіаторів; мирвий контінґент армій збільшуєть ся до їх военного стану; дипломати невтомно утворюють нові комбінації держав і з гордістю обчисляють скількість баґнетів, що стоїть їм до розпорядимости; відбувають ся військові вправи в побільшених розмірах і „пробні мобілізації“, які дуже мало відріжняють ся від справжніх і т. д. Для психологічного стану народів культурної Європи дуже характеристичною являєть ся тривога, яку підняла преса тридержавного союзу по ініціативі одного з німецьких півофіціозів з приводу відомостей про величезне збільшення російської армії на гроші вільнолюбної республіки та чуток про майбутню пробну мобілізацію на німецькім та австрійськім кордоні. Працьовиті європейські дипломати обчислили навіть останній термін, коли Росія мусить почати війну, призначивши її на 1915 рік; отже показали майже такі математично-дипломатичні здібности, як і той анекдотичний фельдмаршал, який підбадьоруючи своїх вояків, попередив їх, що він починає десятилітню війну. А „Новое Время“ з невідомим, але добре поінформованим російським достойником поділили навіть вже наперед Австро-Угорщину, чаша гріхів якої нарешті переповнилась утисками підяремних „Росіян“; таким робом на сей раз тяжкий настроїї небезпеки війни в Європі був розвіяний фарсом російських коміків, але на жаль лише на короткий час.

Почутте небезпеки неминучої війни, що як мара, від часу до часу опановує Європу, здавалось-би тим більш дивним, що безпосередних причин, які мусіли б викликати європейську війну, властиве кажучи немає. Немає тих могучих суспільно-політичних рухів, які зробили неминучою похід республіканської Франції проти абсолютистичної Європи; республіка і абсолютизм подали собі руки, доводячи, що найбільш ріжні державні формації, збудовані на тім-же самім капіталістичнім ґрунті, можуть чудово порозуміти ся між собою. Правда, не треба забувати, що утворенне національно-політичної єдности Італії і Німеччини відбувало ся в крові та вогні війни, та що на сході Європи лишають ся ще не розв'язаними національні питання двох великих слов'янських народів і цілого ряду менших народів. Але значні частини польського народу входять в склад двох сильних державних організмів, получених між собою не лише політичним союзом, а сильним розвитком німецького народа, який в певній мірі ви-

ключає можливість збройного конфлікту між Австро-Угорщиною та Німеччиною. Що до Українців, то їх політичного розвитку не виключає цілий ряд політичних комбінацій, які можуть забезпечити мирний розвиток українського народу по обох боках російсько-австрійського кордону.

Історія колоніальних суперечок останніх років між державами Європи доводить, що європейський капітал вважає колоніальні інтереси не вартими європейської війни; навіть поділ такої важкої „колонії“ Європи, як Балкан, між його автохтонами не викликав збройного конфлікту в Європі. Але з другого боку розв'язавне балканського питання і не зменшило напруження політичних відносин між європейськими противниками. Це може бути одним з доказів того, що причини небезпеки європейської війни знаходять ся не стільки в міждержавних відносинах, як в сучаснім суспільно-політичнім ладі європейських держав, а в таким разі небезпека війни являєть ся остількиж постійним чинником як і самий суспільно-політичний лад сучасної держави.

Остання балканська війна зробила з колишніх вассалів Туреччини маленькі копії європейських держав, які зараз-же поставили перед собою великі завдання. „Ліга культури“ в Румунії стараєть ся поширити ідеї великої Румунії і іредентизму серед австро-угорських Румунів, одірвавши перед тим добрий шмат „Великої Болгарії“ з чисто болгарським населенням. Сербські патріоти мріючи про велику Сербію захопили землі македонських Болгарів і добрий шмат Албанії, і „асимілюють“ населення цих територій такими засобами, до яких ніколи не додумали ся би німецькі „гнобителі“ словянства. Греція почала при допомозі переодягнених регулярних військ „увільняти“ епіротів з албанської неволі такими засобами, які можуть лише дуже зле свідчити про сучасну елітську культуру. На щастє Європа нарешті увільнила Грецію від упорядкування національних відносин в Епірі, за яке так охоче взялась Греція; грецьке військо лишає Албанію і князь Від може припинити мобілізацію, котра до тогож посуваєть ся досить мляво, або допомогти голандським жандармам стримати апетіти „чорногорського імперіялізму“.

Балкан має навіть своє потрійне порозумінне, яке мусить стримувати Болгарію від всякого рода реваншів, а воно може дуже легко викликати і дводержавний союз між Болгарією та Туреччиною. І обидві групи держав будуть готові всяку хвилину кинути ся одна на другу; таким робом тут як і в цілій Європі буде існувати стала небезпека війни. Роля оборонця мира, яку в Європі виконує Англія, на Балкані взяла на себе Румунія і повідомила балканські народи по-перше, що на Балкані нічого не може змінити ся без волі Румунії, а по друге, що Румунія буде підтримувати новий *status quo* на Балкані. Консервативні стремління нової Румунії цілком зрозумілі, бо, захопивши чужу територію, вона при

новім конфлікті може звичайно більше втратити ніж здобути; для того ж щоб бути справжнім оборонцем мира на Балкані, Румунія занадто встряла в балканські справи і їй рішучо бракує англійського політичного індивідуалізму. Правда, мрії румунських націоналістів про румунську „Ельзас-Льотарингію“ в Австро-Угорщині примусили Румунію наблизити ся до Росії, відомої не лише в Європі своєю паціфістичною вдачею; але на жаль російські миротворці яскраво довели перед другою балканською війною, що вони не можуть вдержати миру навіть між зовнішніми Слов'янами. Отже завдання втримання миру між балканськими державами являється рішучо за тяжким завданням для Румунії. Тим більше, що ці держави не отримані вже ані спільною безпекою з боку Туреччини, ані визиском та експанзією з боку Європи.

Одним з важніших політичних наслідків балканської війни являється те, що Балкан перестав бути об'єктом європейської експанзії; навіть безсила Албанія дратує більш апетити своїх невеличких сусідів ніж європейських держав; на стремління „Нового Времени“ обороняти не лише галицьких, а і албанських православних не можна звичайно дивитися серйозно. Австро-Угорщина з Італією моглиб звичайно заанектувати Албанію значно легше, ніж се зробила придунайська монархія з Боснією. Але сварити ся за Албанію та утримувати там коштовні гарнізони здається приадрійським спільницям просто не вигідним, і Берхтольд з Сан-Жуліано розмовляли недавно в Албанії не про майбутній поділ Албанії, а про її господарську та мілітарну організацію, розуміючи, що на залежну від спільниць Албанію можна спертися завжди в можливим виступі на Балкані.

Але балканські держави не тільки перестали бути пасивними об'єктами європейської експанзії, вони зробили ся певного рода мілітарними одиницями і втягують ся все більше у вир європейської політики і європейського зброєння, а через те напружують свої сили відносно навіть більше ніж великі держави. В часі балканської війни мир Європи був урятований, але в часі європейської війни балканські держави з певністю булиб втягнені в боротьбу великих держав; припустити се дозволяє не лише розвиток румунського та сербського ірідентизму, а і те, що Болгарія та Туреччина можуть бути втягнені в сферу впливів тридержавного союзу.

Позбавлені об'єктів політичної експанзії на Балкані європейські держави звернули тим більшу увагу на малоазійські землі Туреччини. Англія, Франція і Німеччина навипередки здобувають концесії на проведення залізниць, будівлю гаваней, урядженне водопроводів і всякі інші підприємства; Росія, не маючи відповідних господарських та торговельних здібностей, обмежується поки що обороною православних Армян, але і таке підприємство дає інколи не злий зиск. Поспішає і Італія уместити ся на землях старої Памфілії; побачили нарешті і австро-угорські імпе-

ріялісти, що будувати дреґнакти, не маючи колоніяльних сфер впливу не вигідно і старають ся здобути ґрунт для своєї господарської експанзії в західній Кілікії. На останній конференції в Абанії обговорювало ся співробітництво приадрійських спільниць не тільки в Албанії, на Балкані та в Адрійськім морі, а і Малій Азії. Присутність Австро-Угорщини в Малій Азії може бути тим більше приємною для тридержавного союзу, що майбутня сфера господарської діяльності придунайської монархії знаходить ся між територіями впливу її союзниць, а в разі цілковитого розвалу Туреччини се може мати не аби яке значінне.

Але втримати ся на рівні, якого вимагає від сучасної держави імперіялістична політика, річ зовсім не легка; се зазнала на собі і Австро-Угорщина, що терпить не тільки господарську кризу, а й кризу конституційного життя монархії. Держави з ріжнонаціональним складом взагалі надають ся менше до провадження політики сучасного імперіялізму, ніж держави з одноцільним національним складом населення, особливо коли міжнаціональні відносини ще так зле упорядковані, як в Австрії. Не бажаючи, щоб військові проекти були втягнені в сферу чеської обструкції, Штірк занадто поспішив ся розв'язати парламент, а потім почав занадто вільно господарювати фінансами краю на підставі знаменитого параграфу чотирнадцятого, роблячи позичку, яка булаб завеликою, навіть колиб вона була переведена і на підставі парламентської ухвали. Скликати парламент на коротеньку літню сесію гр. Штірк також поки-що не збираєть ся, і обурені партії виступили в оборону конституційного ладу держави, всі за винятком християнських суспільників, яким подобаєть ся більше обробляти свої гешефти без парламенту, домагають ся негайного скликання парламенту. Чи буде парламент скликаний до осені, покаже недалека будучина, а поки що делегації мусіли займатися не тільки зовнішніми справами, а і бути філією австрійського парламенту та вислухувати скарги представників населення позбавленого парламенту. Положення Берхтольда в делегаціях не лїпше ніж положення Штірка, бо коли останній має відповідати за легковаженне конституційних установ держави, то перший в значній мірі мусить відповідати за те, що придунайська монархія від Шлеску до Фіуме має майже самих противників. Критика зовнішньої політики Австро-Угорщини в делегаціях мусить бути тим більш гострою, цю військовий уряд буде домагати ся нових мільонів на озброєнне.

Не легко буде вдержати трьохлітню службу у війську і Франції. Правда, ся країна старого капіталізму, здаєть ся, має грошей аж забагато, бо позичає гомеричні суми своїй спільниці; але для дальшого розвитку політики „республіканського“ імперіялізму треба ще і відповідну скількість гарматного мяса, і Франція злобуває його вище згаданими героїчними засобами. Дуже можливо, що уряд здобуде по нових виборах

більшість необхідну йому передусім для вдержання трьохлітньої служби у війську; та голоси, яких бракувало б до потрібної більшости, уряд завжде може знайти у правих ґруп парламенту. Імперіялістична політика реваншу і суперництва з Німеччиною за всяку ціну при допомозі Росії починають виявляти свої затроюючі впливи в політичнім житю Франції; найліпшим прикладом сього можуть бути теперішні вибори з досить сумнівними, хоч і не отвертими, виступами де-яких лівих партій, а навіть де-яких соціялістичних ґруп в компанії з монархістами, клерикалами і тому подібними темними противниками республіки; правда, сі панове ще криють ся з своїми намірами, а в парламенті напевно виступатимуть інколи, як щирі республіканці, але небезпека для республіки від того не зменьшуєть ся. Певною ознакою зростаючого мілітаризму та суспільно-політичної дегенерації Франції може бути і та значна скількість прихильників трьохлітньої військової служби на теперішніх виборах, яка дозволяє „*Matin*“ називати сі вибори ратифікацією закона про трьохлітню службу. Не свідчить про здорове політичне жите держави і розбитте представників єдиної французької нації між 13 партіями, що виступили на теперішніх виборах, поборюючи одна одну. Фракційністю партійного життя Франція дивно нагадує свою північну спільницю, політичним контрастом якої вона являєть ся в своїм державнім устрою. Між численними партіями розбитте не лише політичне представництво французького міщанства, а і французькі соціялісти; як шкодить се робітничому, навіть і при зрості соціялістичного представництва, рухови, про се нема чого і говорити. Фракційність-же французького міщанства дуже сприяє розвиткови особистого кар'єризму і політиканства, які почасти являють ся причинами таких частих змін в складі французького кабінету. На ґрунті попереднього зростає близість між парламентом і біржою, і імена таких поважних політичних діячів, як Кайо і Моніс, згадують ся поруч з іменем таких фінансистів як Рошет; справедливо чи ні—про се мусить звичайно ліпше знати „*Figaro*“, яке розвинуло такі ориґинальні, щоб не сказати більше, способи політичної боротьби.

Зовнішніми успіхами французький імперіялізм одначе не може похвалити ся. Спроба використати подорож англійської королівської пари до Парижу для перетворення entente cordiale в англійсько-французький альянс не вдала ся. Повідомленне бюро Рейтера в сій справі не лишає жадного сумніву: „Всяка думка про заключенне англійсько-французького союзу мусить бути відкинута Англією“. Сір Едвард Ґрей висловив ся в Нижній Палаті проти сього союзу і його підтримала ціла англійська преса від „*Westminster Gazette*“ до „*Morning Post*“. Англія не бажає брати на себе жадних обовязків на той випадок, коли французькі ура-патріоти втягнуть свою вітчину в боротьбу за безнадійно втрачену Ельзас-Льотарінґію або якесь иньше небезпечне підприємство. Англія хоче бути не-

залежною в своїх дипломатичних виступах в Європі і не бажає брати участі у всіх імперіялістичних авантюрах французько-російської спілки, а се лише спричинить ся до європейського спокою; проти німецької ж небезпеки для Франції цілком досить і сердечної згоди з Англією.

Але Англія занята тепер більше внутрішньою ніж зовнішньою політикою. Держава, в межах якої ніколи не заходить сонце, переживає добу великих реформ; про суспільно-політичні реформи минулого року я мав вже нагоду говорити в одному з попередніх оглядів політичного життя Європи; тепер з порядку денного в Англійським парламенті не сходять велика національна реформа—ірландський гомруль, проти якого так уперто бороняться ся ульстерські протестанти всіма можливими і неможливими в культурній державі средствами; до останніх належить звичайно організація збройного повстання, що невпинно провадиться в Ульстері, але трудно припустити, щоб вікова культура англійського державного права не спромогла ся виробити політичних форм потрібних для охорони прав ульстерських протестантів; тим більше, що ані уряд. ані ульстерці не поспішають ханати ся за крайні способи і парламентські дебати провадять ся далі.

Але занята так сильно внутрішніми реформами Англія всеж уважно стежить за імперіялістичними експериментами Американських Спол. Держав в роздертій горожанською війною Мексиці. Америка старається у всім обігнати старий світ, навіть і в розвитку свого імперіялізму; президент Вільсон очевидно дуже охоче прикрасив би прапор Сполучених Держав новою зіркою, викресоною з безсилої Мексики. Він виступив, як то буває звичайно в таких випадках, оборонцем Мексиканців, скривджених і пригноблених „узурпатором Хуертою“; приводом для сього послужив, як відомо, арешт трьох американських матросів, за який мексиканський уряд перепросив ся з суто-гішпанською ввічливістю, але і се не помогло. Моральною цілею американського нападу була оборона американських горожан та інших чужоземців в Мексиці, матеріальною, а значить і дійсною цілею американського уряду, були нафтові жерела, копальні срібла і золота та інші природні багатства Мексики. Згоду сенату на мексиканську авантюру Вільсон дістав, але спочуття сій імперіялістичній авантурі в американським народі непомітно; більше того, провідир американських сіндікалістів загрожує, що відповідю на обявлення війни буде обявлення загального страйку.

Загальний страйк, звичайно, президента Вільсона не спинить, але з самого початку виявило ся, що війна з Мексикою річ зовсім не легка. Опанувати береги Мексики на дистанцію гарматного стрілу американці маючи порядну флоту, можуть звичайно дуже легко, але для сухопутної війни американці мають рішучо замало війська; до тогож неможливий клімат, який робить побут американців у Веракруці досить небезпечним,

відсутність добрих доріг для війська, гори, які захищають шлях до центру Мексики, пустеля, яка відокремлює Сполучені Держави від Мексики і т. д. се все робить війну з Мексикою дуже трудною, особливо з такою незначною кількістю війська, яку мають тепер Сполучені Держави. Надії американського уряду на мексиканських повстанців не справилися: вони не тільки не приєдналися до американців в боротьбі проти спільного ворога—Хуерти, а навіть не виключена можливість, що вони ужиють зброю, яку вони дістали з Сполучених Держав проти самих-же американців, коли ті виступлять проти столиці Мексики. Невдячний протеже президента Вільсона—проводир повстанців Карранца домагається усунення американських військ з Веракруз, протестуючи проти порушення мексиканської незалежності. Таким робом американський уряд опинився в досить неприємнім становищі. Правда, президент Вільсон не показує ще бажання безпосередньо миром скінчити так нещасливо почату імперіялістичну аферу, а військовий уряд Сполучених Держав пропонує навіть мобілізацію 400.000 вольонтерів, не тільки для того, щоб продовжувати напад на Мексику, а і для того, щоб показати Японцям рішучість і жертволюбність американського народу. Але діло тут не в самих Японцях, і не зважаючи на цілий войовничий запал уряду Сполучених Держав, справу з Мексикою доведеться на сей раз кінчити миром, скинувши чи не скинувши узурпатора Хуерту, який так не подобається американцям.

Річ в тім, що в Мексиці багато європейських підприємств, а значить і капіталів, і європейські держави, а в першій мірі Англія та Німеччина, флоти яких досить поважно представлені в мексиканських водах, цікавляться мексиканськими справами значно більше, ніж то подобається Сполученим Державам; в разі продовження мексиканської заварюхи в справі кольорової республіки певно вмшали-би ся і європейські держави і Японія, а се було б дуже неприємно американцям, які не маючи постійного сильного війська, не можуть навіть і сподівати ся швидко дати собі раду з Хуертою і повстанцями. Сим по часті пояснюється, що президент Вільсон так охоче прийняв посередництво південно-американських республік; прийняв се посередництво і Хуерта, хоч се і загрожує йому втратою президенства. До переговорів пристав і Карранца з іншими проводирями повстанців; а разом з тим припинив ся і дальший похід американців на центральну Мексику. Отже можна сподівати ся, що на сей раз самостійність Мексики буде урятована і ціла справа кінчиться декількома новими концесіями Сполученим Державам. Але Мексика від того не перестане бути полем суперництва американського, європейського і японського імперіялізму з усіма його небезпеками для світової культури.

Бібліографія.

В. Віндельбанд. Історія нової філософії. Переклав Микола Залізняк. Київ. *Видання Українсько-Руської Видавничої Спілки*. 1914. Ст. 242. Ціна 1 рубель.

Д-ій М. Залізняк встиг за короткий час придбати собі добру славу як автор і перекладчик цілого ряду праць з історії, економіки й державного права. Досить згадати такі його оригінальні праці, як недавно випущені „Головні федерації сучасного світу“ або „Велику французьку революцію“, такі переклади, як з Баха, Біхнера, Кулішера, Нольде та ин., щоб признати йому певну заслугу в справі популяризації у нас питань соціального життя, які цікавлять тепер увесь цивілізований світ, і яким присвячують ся видання на всіх культурних мовах. Випущений ще свіжо переклад праці Віндельбанда також безперечно є дуже цінним придбаннем нашої наукової літератури.

Нам нема чого багато говорити за самий твір одного з видатніших сучасних німецьких мислителів і істориків філософії. Не тільки в себе в Німеччині, але й у Росії його „Історія старої філософії“, „Історія нової філософії“, його нариси про окремих творців філософії або власна збірка „Прелюдії“ — користують ся широкою популярністю. Ясність і стислість вислову, умінне в короткому нарисі передати суть певної ідеї, певної філософічної системи, строгий об'єктивізм — се загалом признані прикмети Віндельбанда, як історика філософії. Перекладчик вибрав статтю Віндельбанда, друковану в одному з томів великої енциклопедії, видаваної Тейбнером у Липську. Відповідно своєму призначенню ця праця відзначаєть ся особливо стислим викладом, але за те вона носить не популярний, а таки дійсно науковий характер, і містить систематично виложені і поділені на окремі параграфи курс історії філософічної думки Європи з часів відродження і кінчаючи Ніцше. Головні розділи курсу такі: 1. Філософія відродження; 2. Природно-наукові метафізичні системи; 3. Філософія просвічености; 4. Кант і німецький ідеалізм; 5. Філософія XIX століття. Кожний розділ своєю чергою поділений на велике число дрібніших параграфів, що мають свої назви, і се дуже улекшує користовання книгою, даючи змогу легко орієнтуватись і розшукати потрібний уступ. Книжка Віндельбанда може служити і за підручник по історії філософії нових часів і за справочник — в формі докладного філософічного словника.

Легко уявити, що переклад книги Віндельбанда вимагав не аби якої праці, як з огляду на малу розвиненість в нас відповідної термінології, так і на саму конструкцію мови оригіналу, незвичайно стисло. Перекладчик ясно здавав собі справу з труднощі свого завдання і відніс ся до неї з повною сумлінністю. Взагалі переклад вийшов дуже непоганий; терміни підібрані внятно, і з сього погляду читання не робить труднощів. Можна закинути перекладчикови хіба те, що не постарав ся вигладити перекладу по зможі відповідно духови нашої мови і полишив такі вирази, як от: „вони не ділають на себе“; „зі сторони його змісту“, — які дехто замінити зворотами, прийнятими в нашій літерату-

рі і більш відповідаючими характеру української мови. Те саме стосується слів, уживаних виключно в мові галицької України і мало зрозумілих читачам України російської. А треба бажати, щоб книга Віндельбанда знайшла собі попит і тут.

Але се все, розуміть ся, не понижує загальної вартости праці д. Залізняка. Все таки, йому довело ся тут працювати на полі ще ледве початому, і хоч—ніде правди діти—його книга читається з певним науруженнем уваги, але треба мати на увазі, як слушно зазначив сам перекладчик в кінці своєї передмови — книгу Віндельбанда треба менше „читати, а більше студіювати“.

Д. Дорошенко.

С. Черкасенко. *Казка старого млина.* Драма. Вид. „Дзвін“. Київ. 1914 р. Ст. 114. Ц. 50 коп.

Європейська драма, перейшовши фази—натуралістичну і символістичну, зафіксувалась була на фазі—неореалістичній. (Унікаю терміну—реалістичний, який часто вживається як синонім терміну—натуралістичний). Але по смерті двох своїх визначних представників, Ібзена і Чехова, неореалістична драма ніби завмерла і далі майже не розвивається. Сучасна європейська драма переживає зтяжний кризис, і найцікавіша фаза, в якій тепер позначаються її змагання до розвою, се безперечно фаза—неоромантична. Метерлінк, Гавшман, Гофмансталь відвертаються однаково як від поверхового натуралізму, так і від туманного символізму.—Їх знову зваблює до себе колишній блискучий романтизм, але в сучасній концепції і по новому відчутий. В основу свого художнього світогляду неоромантизм кладе узброєний психічним досвідом індивідуалізм і барвистий та бадьорий пантеїзм. Як і його давній прототип, він або усувається від безпосередньої дійсности, блукаючи в часах давно минулих і в сферах фантастики, або переплітає невеселу дійсність з чарівною фантастикою. В своїй художній манері він унікає деталізаці, реальних подробиць в малюнку, натомість промовляє виразно закресленим символом, ефектно освітленим образом; в свій будівничий апарат він закладає динаміку, інтенсивно розвинений рух дії, а з психології момента бере тільки найбільш характеристичне; тут він ніби наслідую манеру малярів-імпресіоністів. В сфері театральної техніки він охоче вертається до феєричної мєльодрам, драматизованої утопії або драми-казки.

Дати повну характеристику цієї драматичної школи поки що трудно, бо процес її розвою ще не закінчив ся і у представників різних національних літератур виливається в своєрідні форми. Особливо вдачі умовини для свого розвою неоромантизм знайшов в літературі польській, яка властиво з ґрунту романтичного і не зсувалась. С. Виспянський, Ю. Жулавський, Л. Стафф, Ридель і інші дали вже яскраві зразки неоромантичної драми. Є певні підстави думати, що відповідний ґрунт знайде для себе неоромантична драма і в українській літературі. Принаймні кращі наші письменники зробили в сїм напрямку вже дуже вдалі проби. Неоромантичний напрямок своєрідно позначив ся на попередній драматичній творчості Олеса; тепер, кажуть, сей поет викинув велику неоромантичну драму „Каїн“, що невдовзі має появити ся в друку. Ви-

разні неоромантичні риси має драма Лесі Українки „Руфін і Прісціла“, але в цілковитім закінченню з під пера покійної поетеси вийшла прекрасна неоромантична драма-казка: „Лісова пісня“.

На шлях неоромантичної драми виступає тепер з своєю „Казкою старого млина“ і С. Черкасенко.

Коли говорити про літературні впливи (а в останній час ізольованих від сторонніх впливів літературних Робінзонів уявити дуже трудно), то на драмі Черкасенка можна б швидче достежити вплив Гавптмана і Ридля, ніж Лесі Українки, як неслухно закинув се авторови один з критиків. Справді, на позір видаєть ся, що ніби Маряна Мельниківна нагадує Раутенделейн, Ваґнер—Генриха і водяник—Нікельмана з „Затопленого дзвона“, що діда взято з „Зачарованого кола“, а постать Мацюся з сопілкою замінено на постать німого чабана Юрка, що те ж виступає з сопілкою, вживаючи її замість мови. Придивившись уважнійше, бачимо, що се подібність поверхова, злегка нав'язана, але не ґрунтовна, не оперта на змісті твору і ідеї замыслу автора. Майстер Генрих, опинившись в горах, зрозумів, що вся попередня його діяльність була марною, що відлтий ним дзвін був придатним тільки, „для долин“, а не для гір, і він запалаять ся гордого мрією зробити щось надзвичайне, надлюдське — він марить про дзвін якоїсь ще нечуваної, велитенської сили. З сього моменту він відвертаєть ся від юрби і замикаєть ся в своїй самотности. Черкасенків Ваґнер навпаки веде за собою юрбу, йде в долини і несе туди культуру; він також індивідуаліст, але не утопічний, бо має під собою позитивний ґрунт, тверді переконання і певну віру в свої сили. І його траґедія, конфлікт з самим собою цілком иньший. Генриха надихає стихія до нових вчинків і перероджує наново; Ваґнер лише на час піддаєть ся її могутній силі, далі вступає з нею в боротьбу і ніби виходить переможцем.

З боку драматичної архітектоніки перші дві дії пєси роблять вражінне суцільности, вивершености, ніби їх зроблено майстерною рукою різбара. Наростає драматизму третьої дії—штучне, невдало тенденційне (візит Сусанни і її роля в той момент—психологічний нонсенс) і перетяжене зайвими і грубими подробицями аксесуару (Трохим і етуалі). Четверту дію написано відповідно приписам старої мєльодрами—в ній накопичено силу штучних ефектів і жахів, які справляють вражінне зовнішнього, тріскучого драматизму, а до психології героїв і до розвою ідеї пєси нічого не додають, а тільки ще основну ідею затемняють. Загальна і головна вада пєси в тім, що герой її, індивідуаліст Ваґнер, в кінці тратить під собою ґрунт, лишаєть ся морально знищений і розбитий на силах, що, на мою думку, перечить основній ідеї автора. В останій дії Ваґнер виходить тільки в самім кінці і, побачивши, що Маряну врятовано, подає безвольну репліку: „Вона ще оживе“... Тенденцію автора проголошує, противна його змаганням, Сусанна:

— „Для Ваґнерів навк умерла Казка“.

Виходить, що остаточні сімпатії читача, та, мабуть, і глядача, будуть на боці утопічних бунтарів—Подорожнього і Сусанни, а не на боці цікавої індивідуальности Ваґнера.

Чи автор сього хотів?

Песу написано білим п'ятистопним ямбом і подекуди переплетено-віршом римованим.

Як на першу спробу, білий вірш у автора звучить досить добре, є в нього і цікаві конструкції римованого віршу (особливо в 1-ій дії), а проте в деяких місцях відчувається важкість, упокорення граматики і синтакси вимогам скандування та тісним рамкам віршової форми. Наведу для прикладу кілька зразків таких дефектів. У автора віршом:

Що заясніли гірські шпилі
В п'їтму повитій пустелі"

А прозою се виглядало б так: „що заясніли гірські шпилі в пустелі, повитій в п'їтму“ (або „п'їтмою“). На мою думку так було би цілком граматично і краще. Но можна також в слові „діється“ робити наголос на „є“, коли він цілком консеквентно падає на „ї“.

Не слід вживати вульгарних виразів, хоч би і висловлених устами п'яного інженера, бо грубість можна заакцентувати иньшим способом, або таких банально-поетичних виразів, як „ростала ніч у світлі тихім ранку“, або „як згорне день свої шумливі крила“ і т. п.

Якось прикро після гарної ліричної м'єлодеклямації Сусанни („Тїни минулого...“) читати зараз же куплети вїби в оперетковому дуеті Подорожнього і Сусанни. Куплети сї тільки послаблюють вражїнне від ліричних мрій Сусанни і псують розвій дальшого драматичного настрою своїм несмаком. Взагалї ж автор умїло дотримує художньо-літературної норми і з успіхом орудує технічними засобами.

Поза вказаними хибами слід ще зазначити більшї інтелектуальний, ніж органічно-поетичний характер сього драматичного твору, але в заслугу авторови треба поставити порушення ним оригінальної проблеми і безперечно цікаве її трактування.

Передрікати успіх драми на сценї не берусь, але думаю, що вона має всі данї для постановки в нашїм театрі і для самого серйозного відношення до себе з боку режисера і артистів.

Микола Вороний.

Микола Голубець: *Мойсей Безумний.* „Новїтня бібліотека“ ч. 19, Львів 1914, ст. 78, ціна 1 кор.

„Мойсей Безумний“ се вже третя збірка поезій М. Голубця. Ся книжка побільшила число літературних творів автора, але по вартості—то цілком певно можна сказати, нічого до них не додала. Поетичний світогляд автора, який був не поетичний, таким і лишив ся, а збільшили ся безсильність, кволість, деклямація, смїшна поза, нещирість в висловлюванню своїх почувань, а в злучї з тим обрїхування самого себе. Автор натягає на себе якесь кумедне убранне, хоче сказати щось дуже глибоке, запускаєть ся в філософування, воно виходить часом трїскує, великословне, але як раз анї глибоке анї філософїчне.

Зараз в першїй поезїї „Моя туга“... (ст. 5), яка становить неначе інтродукцію до цілої збірки, відбивають ся всі негативні сторони поетизування М. Голубця. Нема одної провідної ідеї огрїтої чуттєм автора, а накопиченне слів і фраз, які мало зі собою звязанї, а навіть одна другїй суперечать. Виходить суха деклямація, яка нікого не зворушить,

не зродить настрою та думки. Туга автора любить „самоту ледом скованих гір“, видає його „дівчині під ноги“, між товпою людей він відчуває себе самотно, „я все чув, що ні тут ані там нема серця, немає любови“. Автор впевнюєть ся, що його „дожидать в борні, там де треба співати пісні про ідеал вселюдського щастя“, а фінал того всего—„Гей! Куди поведеш мене туго!“ В одній поезії все разом і „самота ледом скованих гір“ і „немає любови“ а рівночасно і борня і ідеал вселюдського щастя, але в кінці вириваєть ся і характеристична нотка — автор не бачить перед собою ніякого шляху, коли перед хвилию співає, що він впевнений, якою дорогою йому прямувати. Немає внутрішньої злуки думок, основа світогляду се—безсилле, шаблонне без кризитки оригінальності, слова без огню і тепла, а наслідком того являєть ся холодна деклямація і поза.

Там де нема творчих сил, там де пісня і думка не родять ся серед болів і мук, скроплені кровю серця, де чуттєва сторона життя наче поле вкрите сухим безплідним піском, там починаєть ся поза. Ті всі хиби в більшій чи меншій мірі слідні на цілій книжці М. Голубця. Автор намагаєть ся сказати щось велике, робить дуже поважну міну, розпочинає балачку, і нічого більше як звичайну балачку, про Мойсея, про Ювала батька пісні, про стрічу—Матері, Її і Його,—підчас якої Вона зі щирого серця деклямає, що „не хоче погодити ся з судьбою“, — але в результаті одержуєть ся щось цілком не оригінальне, що зовсім не зворушує, не піддає ніякої думки, бо все те вже читало ся, одначе було воно справді гарне, справді художнє.

Бо що хотів сказати автор в поемі „Мойсей Безумний“, бездарнім наслідуванню одного моменту з життя Мойсея в поемі Ів. Франка. Бо коли в поемі Франка маємо душевну трагедію національного пророка, змальовану з такою силою, де так майстерно схоплені всі психологічні моменти трагедії пророка і психологія маси—єврейського народу, то в поемі М. Голубця маємо хіба тільки трагікомедію автора. Бо як виглядає його Мойсей? Се якийсь божевільний дідок, а ніколи не можна сказати, щоб се був пророк, в якого руках доля цілого народу; той дідок то волочеть ся за юрбою „як найнижший з поміж них“ (ст. 10) то знов

Накриє голову плашем
І йде мов тїнь степами
То нагло зірветь ся, біжить
І падає без тям...

Піна летить з старечих губ
На сивих усах склїть ся,
А в очі глянеш, пекло в них
Бушує і палить ся. (ст. 10).

Той самий дідок сідає на камені, автор примушує його з натхненним говорити промову, а юрбу Євреїв зі страшеним страхом слухати її. В кінці поєми автор хоче конче бути оригінальним, позичений від Франка сюжет підмастити своїм маслом, і трагедію Мойсея робить в тім, що той Мойсей М. Голубця говорив все Євреям, що вони „Народ, а не казав. ви—люди, бо я ненависть всіх і вся вщепив у ваші груди! (ст. 41)“. Але обіцяє Мойсей Євреям, що Бог колись до них заговорить і

Тоді уже ніяких меж
 Ні завистей не буде.
 Жидів не буде й Єгиптян
 А будуть тільки люди!

Отже результат такий: на старість Мойсей переконують ся, що національні ідеї, які він виціплював в масу, не здатні ні до чого, а треба було йому проповідувати інтернаціоналізм, коли не буде ніяких меж, не буде Жидів й Єгиптян, тільки на світі будуть жити люди. А за свій націоналізм мусить Мойсей нести кару. Так оригінально закінчує М. Голубець свою нецікаву поему. При „Мойсею Безумнім“ згадано „Мойсея“ Франка не тільки на те, щоб показати, яка художня поема Ів. Франка, а яка нездала М. Голубця, а головню на те, щоб вказати на позу і на неоригінальність автора, якій невміло наслідують і форму, як се бачимо з кількох вищенаведених строф, а часами просто й забирає цілі фрази і речення.

Так само вийшли і „Ювал батько пісні“ і „Стрича“; перше невдало підроблене під Лесю Українку, друге під етюди Олесея. Є ще кілька дрібних лірик в збірці М. Голубця,—одні з них нагадують то В. Пачовського (кінець поезії на ст. 6) то знов Ів. Франка (ст. 53). Перегляди так само слабенькі.

Форма поезій тяжка. Вірш немюзичний, рими часто невдало підібрані, розмір монотонний і скучний. Видно дуже мало праці над зверхнім обшліфовуванням поезій.

Переглянеш збірку і насуваєть ся питання: що автор хотів сказати? Ловиш якусь думку, промінь глибшого почуття, теплого поетичного настрою, шукаєш якогось змісту — й нудно стає. І пригадують ся слова Чехова: „Вы должны имѣть приличныхъ хорошо одѣтыхъ дѣтей, а ваши дѣти тоже должны имѣть хорошую квартиру и дѣтей, а ихъ дѣти тоже дѣтей и хорошія квартиры, а для чого это—чорт его знаетъ“. Авторони здаєть ся, що він повинен писати поезії, видавати їх книжками, так само будуть робити иньші, але яка ціль того всего, то мабуть ніхто не збагне.

На відповіднім місці поезії М. Голубця може були б дуже гарні, навіть чудесні. Але автор з поміщенням їх зробив маленьку помилку. Замість умістити їх в альбомах тих, яким він поприсвячував свої поезії,—а кожний вірш комусь присвячений,—він взяв їх і видрукував, як том видавництва, що „видає кращі твори світової літератури“. І так поезії не потрапили в своє місце.

Збірка все таки є де чим характеристична, а іменно—показує, що опустошила галицька поетична нива, заростає кволим будячем. Зявили ся цілком не гумористичні гуморески Тараса Франка, невдало випав дебют О. Карашкевича, далека від справдішньої поезії і збірка М. Голубця. А се все збірки поезій молодих авторів за останні часи.

Ів. Лизанівський.

Опанас Саксаганський: Ш а н т р а п а. *Жарт на одну дію.*, Київ 1914 р.; стор. 40, ціна 20 коп.

Коли не помиляємо ся—П. К. Саксаганський отсе уперше виступає, як письменник—драматург. Вразливу на всяке калічення і звуцян-

не з прекрасного натуро великого артиста очевидно, занадто вже глибоко обурило те блюзнірство, що так широко практикується тепер ріжними пройдисвітами, котрі українську сцену зробили жертвою свого дикунства і своїх апетитів до легкого заробітку та дешевої „слави“. Се театральне українське болото покійний М. Кропивницький давно вже влучно охрестив „шантрапою“. Шантрапа—се не окремі особи, не випадкові зявища. Се—типи, що настирливо лізуть нам в очи на кожному місці. Се—пошесть, яка захопила одну з найважливіших областей нашого культурного життя і з якою не можна не бороти ся. Засобом такої боротьби д. Саксаганський вибрав веселий драматичний етюд, в якому „героїв“ з царства шантрапи виставив він на прилюдне позорище. Дій Саксаганський мав змогу за останній час доволі близько приглянути ся до сїєї шантрапи. В своїй пєсі зібрав він цілу низку найулюбленіших кльовнських трюків, свого роду, мовляв, „перлин“, якими шантрапа зриває оплески гальорки і здобуває собі популярність серед найменьш культурних елементів театральної публіки.

Не зважаючи на безперечно дуже болючу для справжнього артиста-художника тему пєси, автор зумів додержати в нїй повного спокою і об'єктивности. Сї „діячі“ театральні прекрасно самі себе рекомендують своїми словами та вчинками, виявляючи цювне убожество своєї душі.

Ось, напр., як ставить ся до літературного твору сам антрепренер Віник.

„Та я тобі—каже він охочому до танців і співів заможному купцеви Луці—з якої хочеш драми комедію зроблю. Хочеш, вставимо 40 номерів співу в „Бондарівну“, твої любими: „Ой, гоп тини-ни“, „Бандуру“, „Баламута“...“

А комік Жук додає:

„На прикінці першої дії заспіваємо „Бандуру“ спільним хором з гопаком. У другій дії Оля заспіває „Стели ся барвінку“, а Зюня — „Гандзю“... Над трупом Тетяни співає Тарас: „Під небом чужим я тивяюсь, нема супокою мені. Тебе, моя зірко, благаю, привидись мені хоч у сні“. Далі всі співають „Де згода в семействі“, а після сього зявляють ся запорожці, пють і танцюють гопака..“

Сам дикуч, антрепренер Віник і публіку міряє на свій аршин:

„Ти думаєш, публіка що-небудь розуміє—каже він артистови Бездомному.—Ха, ха, ха! Я „Наталку“ без Наталки ставив, і ніхто не замітив. Публіку треба повеселить... вона любить гопака і співи—співи і гопака... Треба догодить публіці, а вона нам оддячить“.

Навчаючи дебютанта Яворенка, як треба грати, той же Віник вясловляє йому свій погляд на мистецтво:

„Не говори так, як ти звичайно в житю говориш; бо се ж іскуство: говори так, як настоящі хахли: скриви трошки рота на бік, а язика упри вниз щелепів і, не одриваючи його, говори: „Се не з нашого села і зорсім мені не по знаку“...“

Комізм шантрапа розуміє, як штукарство: актор Міровольський у „Невольнику“ чепляє собі воло і вкидає туди аж 45 вареників; граючи Шпюньку, натягає на себе пять кожухів, пять свиток, шість жилеток ще й підперізуєть ся поясом в 30 аршин завдовжки.

Вищим ступінем комізму вважаєть ся у Шантрапи проробити таку

кумедію: надягти на оцашки свиту і випустити шапку; нагнувшись за шапкою, випустити свиту, а нагнувшись, щоб достати свиту, випустити шапку і т. д.

Од драматичних штукарів не отстають і співці, котрі дають на верхніх нотах таке *fermato*, що дірижер встигає підчас його збігати в буфет, випити і закутити...

Малюючи се театральне багновище, автор додержує цілком епічного тону і тільки в одному місці проривається його обурення, в фразах драматичного артиста Бездомного, котрий в безсилому гніві каже своїм експлуататорам:

„Я артист, я знаменитий артист, а ви шантрапа, що за гроші готові поступитись усім. Ви розбійники, злочинці мистецтва. Ви псуєте смак публіки. Через вас який небудь землячок паперомаз, співробітник беззубої гетери з Короваєвської вулиці, пише, що у нас тільки і є, що гонак і співи, співи і гонак. Боже мій, куди я понав!“

Як правдиву деталь до змалювання трупи шантрапи варт зазначити, що значна частина героїв пєси промовляє жидівсько-малоросійським жаргоном. І справді, в таких підприємствах єврейський елемент займає далеко не останнє місце. Взагалі ж мова пєси добра, за винятком хіба окремих слів (напр замість „на драбині“ треба було б сказати „на сходах“—стор. 24).

„Шантрапу“ варт було б ставити українським трупам. Пєска ся допомогла б широкій театральній публіці свідоміше ставити ся до діячів нашої сцени, одріжнати між нами справжніх слуг високого мистецтва од штукарів—кльовнів, що не мають про нього найменшого поняття і своїми виступами тільки ганьблять наш театр.

М. Телешівський.

В. Яворський. *Про Земство, коли і як його заведено, як впорядковано і яка поміч від його.*—Видавництво „Знання“, у Києві, 1914 р.—Ціна 7 коп.

Півсотні літ минуло вже, як в Росії існує земство. З нагоди недавнього ювілею підведено рахунки діяльності земства за півсотню літ і уложено показники літератури про його. Література ся досить багата, —тимчасом при перегляді її кидається у вічі надзвичайна бідність на популярні книжки про земство. В довгій низці великих і дрібних праць, присвячених земству, ледве чи можна налічити 2—3 популярні брошури про те, що таке земство і для чого воно існує.

Що до української літератури, то до останнього часу їй таких брошур зовсім бракувало. Тим то ми з радістю зустріли книжечку д. Яворського про земство, як першу ластівку на нашім полі. Але одразу треба сказати, що радість наша на превеликий жаль була передчасна. Авторovi видимо бракує і теоретичного і практичного знання про земство; тим то заходившись, як видно, коло роботи з найкращим наміром, автор не спроміг ся в своїй брошурі дати читачеві того, що треба йому дати „в такій популярній, невеличкій книжечці“. Почнемо з першого розділу: „Що то єсть земство і для чого воно“. Сьому найголовнішому питанню автор одвів всього біля 40 рядків, зробивши тільки спробу—доволі невдалу—провести межу між земством та казною. Далі автор дає

(4—6 стор.) „коротку історію земства“, розпочавши її занадто здалека, —од „бурхливих“ часів козаччини та „боротьби з Польщею й Татарами“. На стор. 7—8 говорить ся про „Земство в правобережній Україні“, але в чому саме воно ріжнить ся від земства на лівобережній Україні,—про се ні слова. Читач повинен вірити авторови на слово, коли він каже—що „що-разу се правобережне самоуправління повинно змінити ся на кращий лад“.

У розділі: „Як впорядковано земство“, автор розповідаючи про Земських Гласних та про те, хто має право бути гласним, дає відомости про пенз тільки на правобережній Україні, а про розмір цензу на лівому березі—знову ні словом, хоч і говорить взагалі про земський пенз. Неясно також виложено і про вибори. Занадто мало сказав автор про роботу земської управи, як орган земства, і зовсім нічого не сказав про те, що робить Губернська Управа і що—повітова.

В розділі: „Чим і як земство порядкує“, автор зазначив тільки народню просвіту, медичну допомогу, хліборобство та поміч кооперації, як речі, що входять в круг діяльності земства.

В розділі: „Що потрібно для нащого земства“, автор поруч зі слухними думками про те, що земству поперед усього треба дати більші права, висловлює міркування, з приводу яких можна сперечатися, як напр., про „об'єднання Земств“. Останній же розділ під заголовком: „Земство і народ“, де автор говорить про те, що „межи земством і всім народом повинні бути щирі, приятельські відносини“, може здати ся навіть комусь наївними міркуваннями.

Не вважаючи про те на всі зазначені нами хиби в брошурі д. Яворського, ми всеж бажаємо їй розповсюдження, бо де-яке поняття, про земство брошура дає. Мова в книжці доволі гарна; неприємне вражає тільки пристрасть автора до виразу: „часто й густо“: немає сторінок, на якій би двічі а то й тричі не було цього „часто й густо“. Занадто вже воно „часто й густо“ трапляється.

М. Матушевський.

Нові книжки.

Т. Осадчий: Діти землі, (з громадського культурного життя). Київ 1914 ст. 148, ціна 60 коп.

В. Дорошенко: Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Київ-Львів, ст. 88.

С. Панасенко: В сучасній школі. „Українська педагогічна бібліотека“ № 3. Київ 1914, ст. 31, ціна 5 коп.

Д. Д. Угорська Русь „Наші справи“ № 19. Київ 1914, ст. 32, ціна 5 коп.

М. Одинокій: Відгуки наболілого серця. На століття Т. Шевченка. 1908—1911. Полтава 1914, ст. 86, ціна 30 коп.

Вялікодная писанка 1904—1914, Вільна, 1914, ст. 80.

М. Драгоманов: Шевченко, українофіли й соціалізм. З передмовою й примітками Ан. Ніковського. Вид. „Криниця“. Київ 1914, ст. 182, ціна 60 коп. (сконфісковано).

Сергій Єфремов: Шевченко. Збірка. В-во „Вік“. Київ 1914, ст. 263, ціна 1 карбов.

Открыта подписка на 1914 годъ на ежемѣсячный журналъ „Украинская Жизнь“

(Третій годъ изданія).

„Украинская Жизнь“ въ 1914 году будетъ выполнять тѣ же задачи, какія выполнялись ею до сихъ поръ.

Программа журнала: Руководящія статьи по національнымъ вопросамъ.—Обзоръ событій текущей жизни на Украинѣ.—Сужденія печати, преимущественно русской и польской, объ украинскомъ вопросѣ.—Письма изъ российской Украины и изъ Галиціи.—Критическія статьи и литературныя обзоры; библіографія.—Украинское искусство. — Мемуары и статьи по исторіи украинскаго возрожденія.—Разныя извѣстія и замѣтки.—Отвѣты редакціи на вопросы читателей, относящіеся къ программѣ журнала.

Условія подписки.

Съ достав. и перес. Годъ 6 мѣс. 3 мѣс. 2 мѣс. 1 мѣс.
Въ Россіи 6 р. 3 р.—к. 1 р. 50 к. 1 р. 10 к.—р. 60 к.
За границу 8 р. 4 р.—к. 2 р.—к. 1 р. 50 к.—р. 75 к.

Для народныхъ учителей, сельскаго духовенства, младшаго земскаго медицинскаго персонала, а также для учащихся, рабочихъ и крестьянъ допускается при непосредственномъ обращеніи въ редакцію, **Льготная подписка**: на годъ 5 руб., на 6 мѣс. 2 руб. 50 к. и на 3 мѣс. 1 р. 25 к. съ достав. и перес.

Подписка принимается въ конторѣ „Украинской Жизни“:

Москва, д. Дмитровка 14—Телеф. № 3.44-48.

ПРИМАЕТСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1914 РІК

на журнал мѣсячник літератури, науки й громадського життя марксистського
о о о о напрямку о о о о

Д З В І Н

(II рік видання)

„Дзвін“ містить твори красного письменства, статті наукового змісту з історії, літератури, суспільних і природничих наук, критику і бібліографію, огляди наукового, літературного і громадського життя в Росії і за кордоном.

Стоячи на ґрунті наукового соціалізму, „Дзвін“ є дискусійним органом українських марксистів в Росії й Австрії. Проблеми української дійсности, робітничого й національного життя знаходять в ньому належне місце й відповідне освітленне.

Редагованне відділу красного письм. прийняв на себе В. ВИННИЧЕНКО.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ НА „ДЗВІН“ НА 1914 РІК:

В Росії на рік 4 р., на півроку 2 р. 50 к.

За кордоном на рік 10 корон, на півроку 6 корон.

В Америці на рік 3 долари, на півроку 1½ дол.

Ціна окремого № 1 руб. 75 коп., за кордоном 1 кор. 20 сот.

За ціну 1 р. 75 к. можна одержати комплект II тому „Дзвону“ (№№ 7—12), що становить окремо для себе цілість. За ціну 3 р. можна одержати книжки журналу від № 1, за виїмком № 3 (сконфісковано), і № 4 (роспродано). Перший і другий том журналу (№№ 1—12) на вичерпаню.

Гроші надсилати і в справах редакційних просять звертатись по такій адресі: Київ, Жилинська ул. 20, редакція журналу „ДЗВІН“.

Редакція Літературно-Наукового Вістника залишає за собою право скорочувати статті і робити зміни редакційного характера.

Рукописи непринятих статей переходять у редакції 6 місяців і звертаються лише по присланню марок на пересилку їх заказною бандеролою.

Дрібні рукописи і вірші неприняті до друку знищуються і з приводу їх редакція не листується.

Рукописи, на яких не зроблено помітки, вважаються безплатними.

Контора просить п. п. передплатників, які не одержали чергової книжки, повідомляти контору не пізніше одного місяця. На відповіді треба прислати марки.

На зміну адреси 30 коп., при чім треба подати й стару адресу.

Оголошення в Літ. Наук. Вістнику друкують ся на таких умовах:

	1 раз	3 рази	річно
$\frac{1}{1}$ сторінка	30 кар.	75 кар.	250 кар.
$\frac{1}{2}$ "	20 "	50 "	150 "
$\frac{1}{4}$ "	10 "	25 "	75 "

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1914, на українську

політичну, економічну і літературну газету

рік видання восьмий **РАДА** рік видання восьмий

що виходить у Києві щодня, окрім понеділків і днів після великих свят, українською мовою, по програмі звичайних великих політичних газет.

Ціна з приставкою і пересилкою в Росії на 1914 рік:

На рік 6 карб., на 11 м. 5 карб. 70 к., на 10 м. 5 карб. 25 к., на 9 м. 4 карб. 75 к., 8 м. 4 карб. 25 к., на 7 м. 3 карб. 75 к., на 6 м. 3 карб. 25 к., на 5 м. 2 карб. 75 к., на 4 м. 2 карб. 25 к., на 3 м. 1 карб. 75 к., на 2 м. 1 карб. 25 к. на 1 м. 65 коп. Передплату на рік можна виплачувати частинами в такі строки: на 1 янв. 3 карб. і на 1 апр. 3 карб.; в строки: на 1 янв. 2 карб. на 1 марта 2 карб. і на 1 мая 2 карб. або по 1 карб. що місяця на протяжжі першого півріччя. **Зміна адреси—30 коп. Артистам—безплатно**

При зміні адреси—**ТРЕБА ПОДАВАТИ** разом з новою і **СТАРУ**. Пробні числа надсилають ся даром. Адреса редакції і головної контори: у Києві, *Вел.-Підвальна вул., д. 6, біля Золотих Воріт.*

Передплата на „РАДУ“ на таких-же самих умовах, що і в конторі, приймається у Києві: 1) в „Українській книгарні“, Безаківська 8, 2) в Книгарні „Д.-Н.-В.“ Фундуклеївська 12 і 3) в Книгарні Череповського, Фундуклеєвська 4; в Кам'янці-Подільському, у комісонера д. Приходька; в Катеринославі—Книгарня Лозинської, Проспект; в Мелітополі—Меревая, д. 6. Ессена у д. Залізняка; в Одесі—книгарні „Есперанто“; в Полтаві—Книгарня Маркевича, бульвар Котляревського; в Петербурзі—Книгарня Вольф; в Харькові—Українська Книгарня, Рибна 25,

Редактор **В. Яновський.**

Видавець **Б. Чикаленко.**

**Зміст V-ої кн. Літ.-Наук. Вістника на 1914 р. має
бути такий:**

В. Леонтович: З оповідань;—**М. Вороний:** Поезії;—**Ан. Ніковський:** К. Михальчук II;—**Дм. Дорошенко:** Зі споминів про К. Михальчука;—**Гр. Чупринка:** Поезії.—**Ом. Карашкевич:** Царівна та царевич у казці. (оповіданне).—**М. Евшан:** Проф. Масарик про Росію і Україну.—**П. Стах:** З весняних настроїв (поезії).—**Нат. Романович:** Манівцями (повість; далі).—**Я. Краєвий:** Московський банк;—**Хр. Алчевська:** Поезії;—**Л. Старицька-Черняхівська:** Новини нашої літератури;—**Ор. Левицький „Волинські оповідання“;**—**С. Русова:** Новини нашої літератури;—**О. Олесь:** „Етюди.“—**А. Кашенко:** Зруйноване гніздо (історичне оповідання).—**І. Галущинський:** Успіхи експериментальної методи в біології.—**С. Черкасенко:** З українського життя.—**Ignotus:** З австрійської України.
—Бібліографія.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА

— НА РІК 1914-й —

на український місячник літератури, науки й громадського життя

Літературно-Науковий Вістник

ЩО ВИХОДИТЬ ДАЛІ, КНИЖКАМИ ПО 12—15 АРК.

при близькій участі М. Грушевського, М. Евшана, О. Кобилянської, В. Леонтовича, Ю. Сірого, Л. Старицької-Черняхівської й Л. Цегельського.

Редакція і головна контора: Київ, В. Підвальна 36, кв. 8.

Контора львівська: вул. Супинського, ч. 21.

(Lemberg, Supinski-str. 21, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата для Росії: на рік 8 руб.; за пів року 4 р. 50 коп.

З огляду на тяжкі матеріальні обставини нинішнього українського життя передплата на Літер.-Наук. Вістник в 1914 р. для незаможних учнів, студентів, сільських учителів і учительок, низших служачих, робітників і селян знижена на 6 рублів (коли вони передплачують журнал просто з контори).

Кому трудно відразу, нехай присилає на перше число кожного місяця по 1 руб., поки збереться повна передплата, а журнал посилатиметься зараз.

Книгарням і всяким посередникам від передплати 5⁰/₁₀₀, коли вона повна (8 руб.) і виплачується вся відразу.

Комплети журналу за попередні роки продаються по 8 руб.

На зміну адреси треба присилати 30 коп.

Ціна книжки осібно 1 руб.

Видавець Л. Старицька-Черняхівська.

Редактор О. Лисенко.